

арх

ISSN 0134 3408

АЗƏРБАЙҶАН

ƏDƏBİ BƏDİİ JURNAL

12
1989

Нечә олду,
 сән гайтардын тәзәдән.
 Дөндү бир чүт көјәрчинә голларым,
 Күл бәхтинин сәмасында көрүндү.
 Сәнә јахын, сәндән узаг јолларым
 Севкиләрин јашылына бүрүндү.
 Сән көј дәннз,
 мәним өмрүм — ағ јелкән
 Гәрг олмушдум
 алакөзүн нуруна
 Боз булудлар үстүмүзә кәләркән
 Чох чырпндым —
 бу севдамыз горуна
 һејф сәнә, һејф мәнә,
 мин һајыф,
 Нә сәнинлә, нә өзүмлә бачардым
 һаны, мәнә о дүјулар галмајыб,
 Гочалмаздым,
 сән гочалтдын — гочалдым.
 һа бахырам,
 үстүм-башым булуаду,
 Еһ, дејәсән көврәлмишәм мән бир аз,
 Бал арысы чичәкләри унутду
 Буғда дәни — сүнбүлүнә гайытмаз!

КӘДӘВӘЛ ДАҒЛАРЫ
 Ә. Мәммәдов

ТОФИГ МАҒМУД

УЗАГДА ДАҒЛАР КӨРҮНҮР

ПОВЕСТ

БИРИНЧИ ҺИССӘ

1

БӘҺРУЗ јарашығлы бир кәнч олмушду. Галын, гара гашлары, гара бығлары дәјирми, ағ сифәтинә јарашырды. Боғазлы суртуқуну кејиниб, кәһрәбаја охшајан дүјмәләрини бағлајыб, кағыз, гәләм көтүрүб евдән чыхды.

Һава тәзәчә ишығланырды. Күчәдә башдан-баша сакитлик һөкм сүрүрду, нә кәлән варды, нә кедән. Јаваш-јаваш үфүгләр ағарыр, һава ајдынлашырды. Бәһруз Пушкин күчәсинин гуртарачағында, Шаһаб мәһәлләсиндә, Сүддү нәнә дејилән јерә тәрәф аддымлады. Сүддү нәнә чапығы олан гара гаја иди. Бу гајанын јанындан кечиб, узун, торпаг күчә илә ирәлиләди, әтрафы кәрпичлә һөрүлмүш бир дарвазанын јанында ајаг сахлады. Јанында гојалмуш јекә дашын үстә әјләшди, торпаг һасара сөјкәниб, дөрдкүнч тахтаны дизләри үстә гојуб дарвазанын әтрафындакы кәрпичләри чәкмәјә башлады.

Гәфләтән дарвазанын балача гапысы ачылды, чаршафсыз, арыг, инчә белли, зәриф, ағбәнис бир гыз көрүндү, кәзләри һејрәтлә ачылды, гәфләтән дә керижә дөндү. Архасында гапгара гоша, узун һөрүкләри јелләнди вә гапы далында јох олду. Бәһруз Нахчыванда һәлә бу чүр көзәлиқдә гыз көрмәмишди. Ширин ханымын данышдығы Сәнүбәр јадына дүшдү. Јәгин ки, бу гыз Сәнүбәрдән дә көзәл иди. Әләхүсүс һөрүкләри! Гара илдырым кими бир ан ичиндә јанан, гапы далында гејбә чәкилән бу һөрүкләрин ишығы үрәјиндә галды. Кәрпичләри вәрәгә көчүрмәјә чалышса да, каһ итән, каһ јенидән доғуб сүрүшән, гывырлан, мүхтәлиф вәзијәтләрдә, рәнкләрдә парыдајан бу һөрүкләр фикриндә-хәјалында чанланырды. Хејли сонра гапы јавашча араланды. Бәһруз бајагкы күчлү мараг һисси илә башыны галдырыб баханда, үзүнү өртмүш, чаршафлы бир гадынын һәјачанла дедији бу сөзләри ешитди:

- Ај гардаш, дур, бурдан кет!
- Нијә?!
- Сөзә гулаг ас, дур, кет. Тез!

Журнал варианты.

Сәс чох инчә вә титрәк иди, бу, анчаг гара һөрүклү гызын сәси ола биләрди. Бәһруз ајага галхыб, женә нәсә сорушмаг истәјәндә, онун женә гапы даалында јох одадугуну көрүб сүсдү. Ишини гуртармамыш кетма истәмирди, ахы гәбаһәтләи нә етмишди ки?! Бәс онда гадын ону иңи гомғага чәһд едирди?! Бәһруз бунун мәнәсныи баша дүшмәдији үчүн тәздән әјләшиб сүр'әтлә чәкмәјә башлады. Һава ишыг ичиндә пар-пар јаныр, узаг үфүгләрин әтәкләри гызарыр вә бу гызарты јаваш-јаваш бүтүн көјү бүрүјүрдү.

Бу вахт гапы женә ачылды, бу дәфә зәриф көнәк үстүндән баһалы чуха, ипәк шалвар, ајагына гыса боғазлы, дикбурунлу мәст кеймиш хәнчәрли, вәзнәли, быгыбурма бир киши чыхды. Бәһрузу көрән кими дурухду, јанаглары гызарды, көзләри гәјнады. Әсәби бир һәрәкәтлә гапыны чырпды, узунсов, гара папагыны көзүнүн үстүнә басыб, итә аддымларла она јахынлашды.

— Бурда нә едирсән? — дејә багырды — Итин азыбы?

— Шәкил чәкирәм.

— Нә шәкил?! Кимә кәләк кәлирсән?!

— Кәрпичләри чәкирәм. Истәјирсән, бах!

Бәһруз дәрәкүнч тахтанын үстүндән вәрәги көгүрүб она узатды. Кишинин көзләри гәла долмушду. Узунун әзәләләри титрәјирди. Вәрәг бахмады, әсәби бир һәрәкәтлә әли илә вуруб ону јерә салды. Бәһруз әјлиб вәрәги галдыранда, кишинин гәзәбли сөзләрини ешитди:

— Дур, рәдд ол бурдан!

— Нәләмишәм мән?! — Бәһруз горха-горха ајага галхыб, онун өнүндә дајанды. Кишинин әсәбдән рәнки-руфу өзүндә дејилди, әлини хәнчәрин гәбзәсинә атды:

— Нә дурмусан, демирәм рәдд ол!!! — хәнчәри гынындан чыхартды — сәнин кимиләрини чох јола салмышам, бир дә ајагын бурә дәјмәсин, бил ки, башымыздакы киши папагыдыр. Көзүмә көрүнсән, тикә-тикә доғрајарам.

Бәһруз дәрәкүнч тахтаны голтугуна вуруб, јаваш-јаваш узаглашмаг истәјәндә, һасарын архасындакы евин һүндүр, бәзәкли еванындан баяг күчәјә чыхан гызын һәјәчан ичиндә бојландыгыны көрә билди. Онун горху ифадә едән ағбәниз үзүнүн көзәллији мә'сумлуғла, бакирәликлә долу иди. Бәһруз зәһмли-зәһмли, ган-ган дејән, хәнчәрли киши илә гызын арасындакы бөјүк фәрги дујуб, ачы-ачы күлдү. Кишинин гырх јашы раһат варды, гызын исә һеч ијирми дә олмазды. Бу фикрләр ичиндә бир дә көрдү ки, шәһарин конарына кәлиб чыхыб. Узагда әзәмәтлә дајанан һача дагын әтрафында галын думан варды. Думан зирвәдән ашагыларә сүрүшүр, о бири дағлары ағаплаг селиндә кизләдирди.

Бәһруз бир дашын үстүндә әјләшиб, бу думанлы дағларә тәрәф бахмаға башлады. Бир аздан һача дағ думандан тамам азад оладу. Јаваш-јаваш о бири дағлар башыны галдырды. Думан сејрәлир, узаглар вә гејбә чәкилирди. Инди бу дағлар сәһәр күнәшинин шәфәгләри алтында чимирди...

2

Бәһруз тез-тез Падшаһлыг багына кедирди. Сақит бир кушәјә чәкилир, каһ ушағларын, каһ да ағачларын шәкилләрини чәкирди. Бу күн евдән чыханда, о тәрәддүдә ичиндә гапы ағзында дајанды. өзүндән асылы олмадан бир дә көрдү ки, Назлыкилин јашыл рәнкли гапыснын јанындан кечиб кедир. Күчәдәки һасарын бә'зиси һүндүр-бә'зиси алчаг иди, онларын архасындан бојланан ағачларын будағлары бә'зи јердә бир-биринә гарышыр, гучаглашырды. Бәһруз дөнкәдән

кечәндә, гаршысында узун күчә ачылды, һасарларын архасындакы јам-јашыл һәјәтләрә баха-баха ирәлиләјәркән, бирдән ону илдырын вурмуш кими јериндә гуруду.

Күчәнин о башындан ики чаршафлы гадын кәлирди. Онлардан бири бој-бухуну, јерини, һәрәкәти илә Назлыја охшајырды. Өзүдүр ки, вар! Назлы аддымларыны бир аз јаваштыды, габагда кәдән гадын-дан далда галды. О, башына ачыг шабалыд рәнкли тәзә чадра өртмүшдү, бир әли илә чадранын әтәкләриндән јапышмышды. Тәкчә көзләри ачыгда галмышды. Габагдакы гадын дајанды, Назлыны көзләди, јахынлашан кими гулагына нәсә пычылдады. Бәһрузун јахындыгындан өтәндә, Назлы башыны елә ашагы дикмишди ки, көзләри дә көрүнмәз олмушду. Гадыннын пычылытысынын мәнәсныи Бәһруз инди баша дүшдү. Дөнкәјә чатана гәдәр дајаныб онларын ардынча бахды.

Гадын дөнкәдән кечиб јох оладу, Назлы исә ләнкиди. Чәлд чадра-сыны ачды, архаја, Бәһруза сары чеврилиб көзләрини она дикди. Бу нә көзләр иди; јанан, кәдәрли, һәсрәтли, одлу көзләр! Бәһруз јүјүрмәк истәди, амма Назлы әли илә јох ишәрәсини вериб чәлд женә чадраја бүрүндү, дөнкәдән кечиб көрүнмәз оладу. Бу сәһнә бир ан чәкди, Бәһруз тәкчә «сабаһ падшаһлыг багында олачағам» дејә гышгырды, бунула дә өләр шеј гејбә чәкилди. О, бу ан ичиндә Назлыны ејнан һөрүклү, ағбәниз гыза охшатды вә Назлы дөнкәдә јох оlanda, женә үрәјиндә ағыр кәдәр дујду, фикирли-фикирли јолауна давам етди. Сүддү нөнәнин јанындан өтүб кечди. Шаһаб мәһәлләсиндә долашды, узун, торпаг күчә илә ирәлиләди.

Бәһруз таныш дарвазәја чатыб диксинди, дајаныб бир дә нахыш-нахыш олан кәрпичләрә бахды. Дашын үстүндә бир гоча демисини түстүләдирди. Гочанын ағаплаг сағгалы синәсинә енмишди. Бәһрузун саламыны алыб, һөрмәтлә башыны јухары галдырды. Бәһруз ону чәкмәк истәди, хәнчәрли киши јадына дүшәндә, даһа дајанмајыб чыхыб кетди.

Бәһруз кечән дәфә кәлдији јерә чатды, Нүһун сәрдабасыны ахтарды, јерини дәгиг билмирди. О истиғамәтдә кетди, гаршысына чәмәнлик чыхды, ајагјалын бир гыз, бир оғланла чәмәнликдә ойнајырды. Бәһруз бир көтүјүн үстүндә әјләшиб чәкмәјә башлады. Чәмәнликдән о тәрәфдә өләр, от тајалары, узагда, һәмишә олдуғу кими женә дағлар көрүнүрдү. Бәһруз ат тапылтылары ешидиб, архаја чеврилди вә Нахчыван чапарыны көрүб јериндән дик галхды. Бир нечә али бундан габаг, Әлихан мәһәлләсиндә, тәк армудун јахынлыгында ағ узунсов бичанын јанында, көј көзлү дәрвиши динләјәркән, көрдүју чапарын инди гаршысында дајанмасындан севинди. Чапарын узун гылынчы бәјрүндән салланырды.

— Салам, чаван оғлан! — дејә чапар һөрмәтлә көрүшдү. — Бурда нә едирсән?!

— Чәмәнә бахырам.

— Нә?! Чәмәнә? — Чапарын ағлы бир шеј кәсмәди, көзүнү гыјыб тәләсик сорушду — јахында булаг јохдур ки?! Узаг јол кәмишәм, үрәјим јаныр.

Бәһруз бир аз аралыдакы булагы көстәрди.

Чапар ичиб дојандан сонра сују үз-көзүнә чырпды, ајага галхды.

— Сағ ол, гардаш! — деди — Әлиндәки нәдир елә?!

— Чәмәнлијин шәклини чәкимишәм.

— Көстәр көрүм, — әлини узатды. — Мән дә дејирәм ки, бу чәмәнә нијә дајаныб бахсын, башына һава-зәд кәлмәјиб ки?!

Чапар вәрәги алыб кәздән кечирди:

— Бәрәкаллаһ! — деди — Мәни дә чәкәрсән? Атымла бирликдә.

Чапар мәтәт олар.

— һәлә бачармарам.

— Није бачармырсан? Чәмәни ки, чәкмисән. Неч дә пис дејил.
 — Охумага кедәчәјәм. Тифлисә. Ондан сонра.
 — Нејнәк. Көзләјәрәм. Адын нәдир?!
 — Бәһруз.
 — Кимин оглусан?!
 — Ширәлибәјин.
 — Ширәлибәј Кәнкәрлинин?! Мәһкәмәдә ишләјәнинин?!
 — Бәли, онун.
 — Атан мәни јакшы таныјыр. Чапар Мәчидәм. Ијирми илдир ки, чапар ишләјирәм. Аллаһ гојса, Тифлисә нә вахт кедирсән?!
 — Бәлә билмирәм.
 — Сөзүмүз сөздүр. Кет, сағ-саламат оху, гајыг! Атымла бир јердә шәклими чәк! Инди исә һәләлик, сағ ол, Бәһруз!
 Чапар Мәчид ата миниб мәрғур бир көркәмдә сүрүб кетди.

3

Ширин ханым Бәһрузу гаршылајыб:

— Нә јакшы кәлдин! — дејә севинчини кизләтмәди — Гоһағымыз вар. Газан асмышам, кәл, сән чајлары апар.

Бәһруз күллү мәчмәји илә атасынын отағына кирәндә Әлигулу Нәчәфову көрдү. О, әлләрини ачыб нәдәнсә һәрарәтлә данышырды. Бир аһлыга дајаныб Бәһрузун саламыны алды, сонра јенә давам етди.

— Әвәт јанылырсыныз, Ширәлибәј! Бизим һәр зијалымызын борчу милләти дүшүнмәкдир. Дүшүнмәк аздыр, әвәт чох аз! Иш көрмәк лазымдыр, иш! Һәрчәнд инди образованны адамлар чоһалыб, граһмәлә гәрг олан, манжетли, әлиндә трост, көзүндә очки... нә фајда?! Әл-әлә вермәк, милләти ирәли апармаг, көзүңү ачмаг көрәк... Јашики гәлбини кәсәват басан, шәкк кәтирән, худавәнди әләмин һикмәтинә бел бағлајан үләмалары, моллалары, сејидләри, ахундлары мәхсәрәјә гојмагла, шејхләрә ришхәнд етмәклә нә газана биләрик, Ширәлибәј!

— Пәс бәндәниз нә етмәлидир, Әлигулу?!

— Чоһ шеј! Елә фәғир-фүғаралара, бичарәләрә көмәк әли узатмағыныз аздыр мәкәр?!
 — О мәним борчумдур!

— Нијә һамы өз борчуну јеринә јетирмир?! Халғымыз авамдыр, дин көзүңү тутуб, чәһаләтдә боғудур. Мәни јандыран одур ки, јакшы халгдыр; үрәји тәмиз, зәһмәт севән, нәчиб, садә... Нә олсун, чәһаләт, онлары чүрүдүр...

— Бу јакшыларда кәндиләр һансы бәјинсә евини јандырыблар.
 — Көрүрсән, Ширәлибәј?! Демәк чамаат ајылыр. Елм-үрфәни артыр, јаваш-јаваш һамы өз һаггыны таныр.

— Чајыны ич, Әлигулу!

— Бу дәғигә! Бәс камаллы оглумуз нә едир?!
 — Елә һәр күн шәкил чәкир.

— Бәрәкаллаһ! — дејә чајы габағына чәкән Әлигулу гапыда дајаныб атасына нәсә демәк истәјән Бәһруза сары дөңдү — Нәјин вар, кәти, көстәр!

Бәһруз шәкилләрини кәтирди, онлары бир-бир көстәрди. Әлигулу: — хуб, хуб! — дејә-дејә дигтәтлә көздән кечирди, бирдән Ширәлибәјә сары дөңдү:

— Мүтләг Тифлисә — өзүнә мәхсус чошғунаулга дилләнди — Орда рәссамлыг мәктәби вар.

— Горхурам, Әлигулу.

— Нәдән, Ширәлибәј?!
 — Горхурам ки, охуја билмәз. Бир дә ки, агыр ешидир.

— Бош шејдир, бош сөздүр! Мирзә Чәлил јаварыр ки, һәмишәлик кедим Тифлисә, онула ишләјим. Әкәр кетсәм, көзүм Бәһрузун үстүндә олар. Бир дә Тифлисә, сәнин дә, мәним дә достумуз аз дејил. Огаун Шмерлинг кими чәкмәјә чалышыр. Бах, о шәкилләрә...

— Һәрчәнд баша дүшүрәм, амма өзүмлә бачармырам.

— Бәһрузу сән апармасан, мән апарачагам.

Бирдән Әлигулу Нәчәфов студдан јаваш-јаваш ајага галхды, Бәһрузун әлиндәки карандаша баһа-баһа сорущду:

— Һардан алмысан, бу карандашы, Бәһруз?!
 — Сиз көндәрмисиниз!
 — Бу... о вахтдан галыб?!
 — Бәли...

— Хуб, хејли хуб! — Әлигулу тәзәдән әјләшди...

4

Бәһруз јенә фикирли, дағын вә сүсгун олмушду. Евдән чөлә чыхмыр, отагда саатларла ләл-динмәз әјләшир, хәјаллар ичиндә чырпынаырды. Бәзән һәјәтә дүшүр, гоз ағачына тәрәф бојланырды. Ағачын үст һиссәләриндәки чевизләрин гәрсәји чатламышды, гурбага ағзы кими ачыламышды. Демәк, пәјыз кәлирди. Бәзән дә Бәһруз шәкил чәкирди. Беләликлә, бир ај кечиб кетди вә бу мүддәтдә тәкчә өз кәдәри илә јашады. Јекәнә үмиди вә тәсәллиси кими јанан ишыг кеткәдә бојуураду. Бојууракчә кәдәрини әридир, әһвал-руһијјәсини дәјишир, шәкил чәкмәјә олан һәвәсини арттырды.

О, даһа Назлыны ахтармырды, бир дәфә дә олсун гоз ағачынын јанына кетмәшиш, онларын дарвазаларынын гаршысында кечмәшишди. Бүтүн варлыгы Назлы илә бағлы олса да, јенә көрүшчәјини јәгин етсә дә, бу үмидлә јашаса да, онун өзүнүн һардаса дөзмәјиб чыхачағына инанса да, нәдәнсә ајағлары о тәрәф кетмирди. Нәм дә хәтирәләрдән ајрыла билмирди. Ушағлыг вахты, күнләрин бириндә Назлы илә гоз јырмағыны јадына салды. Бәзән ағачдан дүшән гоз онларын башына дәјирди. Назлы гәһгәһ чәкиб күлә-күлә һәмин гозлары ахтарыб тапырды. Бу хәтирә онун сон күнләрдәки сүстлүјүнү, пәришанлығыны дағыдан бир мейә бәнзәди, әсиб-әсиб кәдәрини говду, ону силкәләјиб һәрәкәтә кәтирди. Бир дә, Назлыкиллә үз-үзә тоңшулулда јашајан һүрнисә адлы балача, јохсул бир ғызын кәлиб Бәһрузун гаршысында дајанмасы, — Назлы чағырыр, — демәси онун бүтүн тәрәддүдүнә сон гојду. Ахшам дүшәндә бага кирди, бағ пәјыз һавасы илә долмуш, мейвәләрини, отларын, јарпағларын әтри бир-биринә гарышмышды.

Ағачын көвдәсинә сөјкәнән Бәһруз гәмли-гәмли әтрафа бахды. Һәр тарофи гозла долу иди. Әјлиб бирини јердән галдырды, гәрсәјиндән асаналыгла чыхартды, овчунда сыган кими габыгы сынды.

Тәптәзә, јағлы, дадлы ләпәләри ләззәтлә јејән Бәһрузун ағача чыхмаг, һәмишәки будагда әјләшмәк арзусу доғду. Бир ајағыны һасара, о бирини ағачын көвдәсинә сөјкәјиб јухары галханда, һейрәтиндән јериндәчә донуб галды.

Бу, мөчүзә иди, бәлкә дә Бәһрузун һәјатында үз-үзә кәлдији илк мөчүзә! Будагда ағ палтарда, сәссиз-сәмирсиз Назлы әјләшмишди. Тәрпәнмәдән, динмәдән бахырды.

— Назлы! — Бу кәлмә Бәһрузун додағларындан јох, үрәјиндән гопду.

Бәһруз јанында әјләшәндә, көз-көзә дајананда онун үзүнүн солду-ғуну, көзләринин чухура дүшдүјүнү, һәмишә көрдүјү парьалтынын лоха чыхдығыны дујдуса да, өзү үчүн тәзә бир көзәлик кәшф етди.

Көнчлик тәрәвәти илә долу ағ, солгун үзүндәки кәдәр она чох жарыштырды. Бу кәдәр Назлынын мә'сумлуғуну, нәчиблигини, севкисини үзә чыхарыр, хусуси бир мәләһәт верирди. Гызын дөчәл, шејтан ушы көзләриндән әсәр-әләмәт галмамышды, бунларын әвәзиндә кәдәр, һәсрәт, көврәклик варды. Онун узун мүддәт динмәмәсиндә, гәмли-гәмли Бәһруза бахмасында да башға бир көзәллик кизләнмишиди. Бүтүн бунлары дүјән Бәһрузун өзү дә сәһрләнмиш кими динә билмирдә.

Бирдән икинчи бир мә'чүзә баш верди.

Назлы ағлајырды. Солгун јанағларыннан көз јашлары ахырамы Бәһруз өзүнү итирди, гејри-ихтијари ону бағрына басды. Назлы да башыны онун көксүнә гојду. Узун сүкутдан сонра, бир аз сакит олан кими пычылты илә сорушду:

— Һардајдын, Бәһруз?! — Назлы!

Бу суалын архасында бөјүк вә дәрин бир һәсрәт кизләнмишиди. Бәһруз дәрһал баша дүшдү ки, Назлынын чох шејдән хәбәри јохдур, она көрә дә чаваб верә билмәјиб сусду. Назлы ејни аһәнк вә пычылты илә давам етди:

— Атам мәсчиддән кәлән кими јыхылыб јатыр. Мән дә сәни көрмәк үчүн һәр күн гачыб бура кәлирәм. Јохсан ки, јох... Даһа сәбрим-гејрим галмајыб. Гара ағач пиринә анд олсун ки, нә кечәм вар, нә дә күндүзүм. Кимсә Падшаһлыг бағынын јанында көрүшүмүзү атама чатдырыб. Еһ, Бәһруз, мәни бир күнә гојду, бир күнә гојду, һушуму елә итирдим ки, үч күн өзүмә кәлмәдим. Ахырда о јекә сифәт күрүк доктору мәни сағалдыб. Атамын ондан зәһләси кедир. Дајым кәтириб кәлиб. Анам елә билиб ки, өлмүшәм, һарај-һәшир салыб.

— Билирәм, Назлы, билирәм!

— Һардан?

— Кәлмишидим һәјәтинизә...

— Һәјәтимизә?! — Назлы һејрәтләнди.

— Һә, һәјәтинизә.

— Бәс горхмадын?! — Јох! Горхмадым. Гулам Һејдәрлә дә үз-үзә кәлдим.

— Атамаа?! — Бәли, атаман!

— Ахы нечә?! — Өз сөзүмү дедим. Дедим ки, Назлыны севирам.

Јер үзүндә Назлы үчүн бундан һејрәтли бир шеј ола билмәздир. Онун бу һејрәтиндә ачыг бир севинч, гүрүр һиссләри үзә чыхды. Јенә көзләриндә ушағлыг вахталарында олдуғу кими парылты доғду вә пычылты илә сорушду:

— Бәс сонра нә олду?! — Сонра... Атан мәни о дәфәки кими говду. Аәми бир-биринә гатды. Атама шикајәт еләди.

— Пәс атан нә деди?! — Һеч нә! — Бәһруз Ширәлибәјлә олан сөһбәтини Назлыдан кизләтди — Тәкчә башыны булады. Чүнки бундан ағлы бир шеј кәсмир.

— Еләдир, Бәһруз, атан дүз фикирләшир, бу ишин ахыры јохдур. Билирәм, јохдур. Амма мән... амма мән... сәнсиз дөзә билмирәм. Бир о кәдәки алаһ билир ки, үрәјимдә нәләр вар. Фикирдән, хәјалатдан чөп кими эријирам. Һеч нәдән дә горхмурам. Бах, јанына кәлмишәм. Һәр шејә һазырам. Өлүмә дә!

Бу арыг, ағбәниз ғыздакы гәтијјәт, мөһкәмлик, сәдагәт ону һејрәтлә салмышды. Назлы Бәһруза бахырды. Өкәр инди Бәһруз — аур, кәдәк, — десәјди, онула дүнјанын о башына да кәдәрди. Гәтијјәтлә дедији сөзләрдән сонра Бәһруздан нәсә тәскили, үмидверичи, хош бир сөз, һәрәкәт көзләјирди. Анчәг Бәһруз даш кими сусурду. Чүнки о, Назлынын гејри-ади фәдакарлығындан һәлә дә өзүнә кәлә билми-

мишиди. Онун ушағлығынын нечә шәп, нечә дөчәл олдуғуну илдирым сүр'әти илә хәјәлиндән кечирди... Бәһрузун белә сусмасы Назлыја горхағлыг кими кәлди, инчик һалда үзүнү јана тутду. Бәһруз бир әлини узадыб үзүнә тохундуруду, өзүнә сары чевирик истәјәндә:

— Јох! — дејә Назлы һәјәчанла пычылдады — Әлини көтүр, Бәһруз! Мәнә тохунма!

Бәһруз әлини көтүрмәјиб, ону өпмәк истәди. Назлы дартынды вә пычылдады:

— Мәни кунәһа батырма, Бәһруз! Мән бура бичәрә бир гыз кими кәлмишәм. Јахшы да билирәм ки, кеч-тез сәндән һәмишәлик ајрылачам. Буну өзүн дә јахшы билирсән!

— Назлы!

— Јох, Бәһруз! — Назлы әлини узадыб Бәһрузун әлини керижә итәләди, бу заман һәјәчанындан тир-тир титрәјиб, пөртәдү, гызарды.

— Назлы!

— Һәдир, Бәһруз!

— Үзүнү мәнә сары чевирик! Көзләримә бах!

— Јох!

— Назлы!

— Онсуз да сәнин үчүн јохам, атам мәни чохдан сатыб. Өһмәд ханын оғлуна. Онун үзүнү көрмәмишәм, билмирәм нечәдир, нә чүр-дүр. Һардаса, узағда охујур. Кәлән кими тој едәчәкләр. Бир дә... ахы сән дә охумаға кедәчәксән, дүздүр, Бәһруз?! — Дүздүр... Тифлисә кедәчәјәм.

— Нә вахт?! — Бу јај...

Ани сүкутдан сонра Назлы башыны галдырыб, үзүнү Бәһрузун үзүнә јахынлашдырды:

— Мәни дә һәмишәлик унудагасан!

— Јох, јох, — дејә Бәһруз чығғыналыг дилләнди, әлләрини ачыб ону гучағлады — Јох, Назлы, Һеч заман!

Бәһруз гызы өзүнә сары чевириб, синәсинә сыхды, үз-көзүндән, јанағларыннан өпмәјә башлады, Назлы өзүнү елә итирмишиди ки, динә билмирдиди. Тәкчә әлини узадыб бармағларынны Бәһрузун доғағларына тохундурмагла ону дајандырды, варлығында јанан одун-аловун күкрәдијини дурса да, һәјәчандан титрәсә дә, өзүнү мөһкәм сахламағ үчүн бүтүн гүввәсини топлады.

Бармағларыны Бәһрузун доғағларыннан көтүрүб дүз көзләринин ичинә бахды, бирдән өзү, үзүнү јенә дә онун үзүнә јахынлашдырды.

— Бәһруз! — дејә јаныглы-јаныглы пычылдады вә көзләрини јумау.

Назлы ағачдан дүшүб кедәндән сонра да Бәһруз узун мүддәт јериндән тәрпәнмәди. Гоз ағачынын үстүндә, јашыл ишыг чадырында сәһрләнмиш кими галмышды.

Бәһруз тездән ојаныб һәјәтә чыханда сәрт ајаздан үшүдү. Бирдән ону чорәк әтри вурду. Бу хош әтир тәндирәсәрдән ахыб кәлирди. О тәрәфә кедиб јајдығы күндәләри бөјүк һәвәсә тәндирә јанан Ширин ханымын архасында дајанды. Көнч гадынын әлләри од кими иди, бөјүк теһтәки хәмирдән ајырыб күндә дүзәлдир, јајыр, үстүнү на-хышлајыр, јумурта сарысы сүртүр, хашкаш төкүр, бишәләри тәндир-дән чыхарыб, әвәзинә тәзәләрини вурурду, бир дәгитә белә дајанмыр-ды. Бүтүн һәрәкәтләриндәки көзәллик әлини, бојунун, сачынын, башындан сүрүшүб дүшән кәлағайысынын көзәллији илә уушур, тәндирә әјиләндә тотуг јанағлары истидән од кими алышыб јанырды.

Бирдэн архажа чеврилэн Ширин ханым ону көрүб:

— Бы саат гуртарырем, а бала! — деди — Инди чөрөжини верөчөм. Самовары да гайнатмышам.

— Ејби жохдур, төлөсмө!

Бу заман күддү мөһрөбаны чийинэ салмыш Ширәлибәј һәјәтә чыхды. Һәмишә торпаг дөһлиздә јујунурду. Инди дә сүтуна вурумуш әлүзјујана јахынлашды:

— Салам, Бәһруз! — дејә јујуна-јујуна оғлуну саламлады. — Иш-ләрин нечәдир?!

— Јахшыдыр, ата.

— Әлигулу Нәчәфов Тифлисдән гајыдыб. Бу ахшам бизә кәләчәк. Көрәк охумагын барәдә нә дејир?!

— Ата, мән чох истәјирәм ки, кедим...

— Инан, мәним балам, мән сәндән чох истәјирәм.

Ширәлибәј мөһрәба илә әл-үзүнү силә-силә рәнкләри солса дә, кәзәллијини итирмәмиш баг-багчага көз кәздирди. Ширин ханым буғланан әтирли чөрәкләри ичәри отага дашыды вә һәр икисини сәһәр јемәјинә сәсләди. Сәһәр јемәјиндән сонра Ширәлибәј ишә, Бәһруз ишә шәкил чәкмәјә кетди.

Күчәдә, Назлыкилин гапысындан бир аз аралыда, көһнә, учуг һасарын арасындакы сыныг-салгаг бир гапынын бөјрүндә балача һүрнисә дајанмышды. Бәһруз она јахынлашыб салам верди. Гап сәһәрин аязында бүзүшмүшдү. Әјиндәки көһнә, узун донун рәнкләри солмушдү. Онун фагыр, јазыг вә жохсул көркәми Бәһрузун үрәјини титрәтди, һәтта јанында ајаг сахлады:

— Нечәсән, һүрнисә? — сорушду.

Һүрнисә «јахшыјам» дејә астадан пычылдајыб, башыны јана әјиб, бир аз да бүзүшдү, лап балачалашды вә ири кәзләрини мәһәләмәһә налы алдан јухары Бәһруза дикди.

Бәһруз базар мәсчидинә тәрәф кетди. Гоча диләнчиләрдән бирини шәклини чәкмәк истәјирди. Сојугданмы, нәдәнсә мәсчидин диварлары јанында һеч кәс жох иди. Базар тәрәфдә бөјүк бир дөстәнини јығылдыгыны көрүб ора тәрәф кетди. Чамаат; ушаглар, гочалар, базара кедиб кәләләр дәрвишин башына јығышмышдылар. Бәһруз дәрһал ону таныды. Бу онун Әлихан мөһәлләсиндә, Тәк армудун јериндәки Аф бинанын јанында көрдүјү көј көзлү, һава рәнкли әба кејмиш, чапан дәрвиш иди. Бу дәфә илан ојнадырды. Узун бир илан ајагларындан тутмуш бојнуна гәдәр дәрвишә сарылыр, сонра да онунла үз-үзә дөјәһириды. Илан дәрвишин көзү гаршысында узун, гара дилини чыхарыб, горхунч, әчајиб бир шәкил аланда һамыны ваһимә басырды. Бирдән кәзәллимәдән ачылыб дәрвишин ајаглары алтына сүрүшүр, сүрәтлә топлашанлара доғру сүрүшүр, «вај» сәдалары алтында чәкилән күтләнин јанындан кери гајыдыр, јердә гыврыла-гыврыла гәрибә ојунлар чыхарырды. Дәрвиш ритмик нәгмә охуdungча илан нечә јердән бәдәнини галдырыр, јерә чырпыр, ејни һәрәкәти тез-тез тәкрар едирди.

Дәрвиш чамаата гәрибә мәлүматлар верирди, һардасә иштишаш олуб, адамлар һөкүмәт әлејһинә чыхыблар. Чүнки инди һамы азад вә хошбөхт јашамаг истәјир. Бәһруз өмүрндә илк дәфә ешитдији бу сөзләри динләдикчә гәрибә хәјаллара дүшүрдү. Дәрвишин инди мәзәли маһны охуdungуну көрәндә тәәччүбләнсә дә, бајагкы сөзләрин үрәјиндән кетмәдијини ајдын адујурду. Онун көј ишыгы кәзләриндә елә дурулу, елә сафлыг варды ки, адамы өзүнә чәлб едирди. Бәһруз дә мәфтунлуғла она бахырды. Дәрвиш арамли, сакит-сакит ше'р охујурду. Ше'р дә Бәһрузун хошуна кәлди, одур ки, севинчлә әл вурмага башлады.

Адамлар дагыласа да, Бәһруз јериндә дајанмышды. Дәрвиш гутуну, сазыны, нахышылы, јарашыгы хурчуна охшар торбаја гојур:

ду. Бирдән башыны галдырыб Бәһруза тәрәф дигтәтлә бахды. Сонра јенә иши илә мәшгул оладу. Торбаны узун, парылдајан, гара дөкәли чубуга кејирди вә далына атыб сорушду:

— Кимсән?!

— Бәһруз.

— Нә истәјирсән?!

— Ичәзә версән, шәклини чәкәрәм.

— Јолунаа дүз кет, оғул, өзүнү ушаг кими апарма! Бир ајағым бурда, о бири Ордубадда, сәһәр Ирэванда, ахшам Кәнчәдә! Бујур, кәл далымча, тап көрүм, мәни нечә тапырсән?! Тапа билсән, о вахт шәклими чәкәрсән. Јахшы?! Худаһафиз!

Дәрвиш бу сөзләри дејә-дејә чиддиләшди, онун саф, тәмиз көј кәзләриндә нифрәт гығылчымалары парылдады. Бәһруз һејрәт ичиндә бир шеј аңламадан баха-баха галды. Јаваш-јаваш узағлашан дәрвиш базарын гоша гапысы јанында ајаг сахлајыб, бир дә керијә чеврилди. Бәһрузун һәлә дә дајандыгыны көрәндә даһа да шүбһәләнди вә адам-лара гарышыб жох оладу.

Бәһруз евә кәләндә Әлигулу Нәчәфов кетмәјә һазырлашырды. Ону көрән кими, һәјәтдә ајаг сахлајыб:

— Кәл, балача достум, кәл көрәк! Атана демешәм, Тифлисә һазырлаш!

Бәһруз онун бөјрүндә дајананда, Әлигулу Нәчәфов башыны азча бојнуна гысыб әдәти үзрә әлини узадыб еһмаллыча Бәһрузун бурнуну сыхды.

— Дејәсән, мән дә Тифлисә кедәчәјәм. — деди — Өзү дә һәмишә-лик. Сәнин кими мәктәбә кирәчәјәм, сәнин кими.

Ширәлибәј һејрәтләнди:

— һансы мәктәбә?!

— Молла Нәсрәддин мәктәбинә — Әлигулу Нәчәфов онун бу сәдәләвһ һејрәтинә күлә-күлә чаваб верди — Журналда ишләмәк дәхи мәним үчүн бир мәктәбдир!

Бәһруза бу хәбәр дүнја севинчи верди.

— Нә вахт?! — дејә сорушду.

— Тәләсмә, оғлум, јахшы шәкилләр чәк! Апараг көстәрәк, Дәхи нә галыб ки?! Бир кетмәк, бир дә охумаг!

Әлигулу Ширәлибәјлә нә барәдәсә пычылашды, сонра Бәһрузла көрүшдү, јенә еһмаллыча бурнуну сыхыб кетди. Гапыдан чыхаркән, ајаг сахлады:

— Ән јахшы шәкилләрини топла! — дејә Бәһруза чидди тапшырды — Кәлиб бахачағам!

— Јахшы!

Бәһруз Тифлисә кетмәк ешгилә јашајырды. Ганында, илијиндә, бир сөзлә вардыгызда һөкманлыг едән бир дүјүг; өзү дә үлви, бөјүк, мүғаддәс бир дүјүг кизләнмишди, бунсуз онун нә кәчәси, нә күндүзү, нә дә һәјәты варды. Бәһруз наһардан сонра митәккәјә сөјкәниб фикирләширди. Бу күн Нахчыванын гә'лә мөһәлләсинә кими кедиб чыхмышды. Көрдүкләрини бир-бир хатырламага чалышды. Нарбәнд ағачы, онун көлкәсиндә динчәлән бир диләнчи хәјалында чанланды. Гәрибә, бир топа, бөјүк кол кими көрүнән, сых јарпағлы Нарбәнд ағачынын јанындан е'тинасыз кечә билмәди. Ағач дөјирми, јашыл папаг кими иди. Бәһруз гаршысында дајананда, чыр-чындыр ичиндә олан, кәзләри чухура дүшмүш бир диләнчинин бардаш гурдугуну көрдү. Чухура дүшмүш бу кәзләрин дәрилијиндә кәчан ишыг Бәһруз-

за таныш келди. Заваллы, жазып, мүти көркөми олан гочанын пырдашыг, аг сачлары кур иди, дөрһал эл ачды:

— Аллаһ жолунда! — дежэ зарыды.

Бөһруз элини чибинэ салайда, гочаны харда көрдүүнү хатырлады, атасы илэ илк дөфө Нахчываны көзөркөн, мәсчидин диварларына сөйкөнмиш бу диләнчијә анарыб пул вермишди. О вахт да көзләринин дәринлијиндә јанан ишыг Бөһрузу сөһрләмишди. Инди, үстүндөн бир нечә ил кечсә дә, һеч дәјишмәмиш, нечә варса, еләчә дә галмышды. Бөһруздан пулу алыб:

— Аллаһ сәни хошбәхт етсин, бала! — деди. — Кечә-күндүз сәнә дуа охујачағам, худавәнди алам һәмишә көмәјинә кәлсин!

Бөһруз јенә ағача бахды, ону чәкмәк үчүн мүнәсиб јер ахтарды, бу ағачан гоча диләнди:

— Бу ағач кими ағач һеч јанда јохдур, бала! Көрүрсән, алты нечә сәриндир. Кәл оту, динчини ал!

— Јох, баба. Ишим вар. Ағачы чәкмәк истәјирәм.

— Нәјинә көрәкдир, бала?! — Диләнчинин көзләринин дәринлијиндән сүзүлән ишыг курлашды — Белә олмағыма бахма, аз-маз оху мушам, дүнјадан башым чыхыр. Бу ағачын миңдән чох јашы вар.

— Елә шеј олмаз.

— Гур'ана эл басарам, аллаһа анд ичәрәм, һәрках сөзүмдә јалан варса. Огул, Нахчыван шәһәри јохду, бу ағач — Нарбәнд елә бурадача битмишди. Елә о вахтдан бәри јашајыр.

Бөһруз гочадан араланыб, учуг һасарын јанында дајаныб бахды, Нарбәнд она гамышдан, јарпаглардан дүзәлән бөјүк кома кими көрүдү. Гоча ону мараг ичиндә изләјир, һәтта бө'зән көстәриш вермәјә чан атырды. Чәкдији шәкил Бөһрузун хошуна кәлмәди, чырыб атым, икинчиси дә јахшы алынмады. Үчүнчүсүнү чәкәндә, бир дә дујду ки, кимсә архасында дајаныб. Сүр'әтлә дөнәндә диләнчини көрдү, нә вахт дуруб кәлиб, хәбәри олмајыб. Бир аз әсәбиләшди, үстүнү вурмамаға чалышды.

— А бала — деди — Чәк, чәк, сән аллаһ мәни ғынама, мараглан-дым, она көрә јеримдә отура билмәдим.

— Нечәдир, охшајыр?! —

— Охшајыр, огул, охшајыр. — Гоча һәвәслә дилә кәлди — Мән охумушам, дүнјадан хәбәрим вар...

— Һәрках охумусан, нијә молла олмамысан, баба?

— Молладан, ахундан, сејиддән зәндеји-зәһләм кедир. Онлары танымырам, бир аллаһы таныјырам. Һагт јер үзүндә јохдур, мән һагт-әдаләт ахтарырам, тапа билмирәм. Мәндән әввәл јашајанлар да тапмајыб. Мәндән сонра кәләнләр дә тапмајачағлар. Чүнки јохдур. Кәндиләр главанын дәфтәрханасыны дағытмағ истәјирдиләр. Онлар јазығым кәлди. Авамлар, ағылсызлар! Елә билирләр, бунулла һагт әдаләт кәләчәк!

Бөһруз гулағларына инана билмирди. Чыр-чындыр ичиндә олан бу адамын гејри-ади сөзләри ону һејрәтә салмышды. Гејрибә о иди ки, бу сөзләрин саһибинин ачыначағлы, дәһшәтли көркәминдән мискилик јағырды. Мискиналијин архасында, дејсән, зәнкинлик кизләмишди. Елә ки, Сә'динин «Кулустан»ындан фарсча парчалар охуду, бизим дилә тәрчүмә еләди. Бөһрузун үрәјиндә онун гејрибә адам олау-ғуна шәкки-шүбһәси галамады.

— Евим-ешијин вармы, баба?!

— Нахчыван бојда евим-ешијим вар. Бәс дејил мәнә?!

— Бәсдир! — десә дә, Бөһруз даһа һеч нә сорушмағ истәмәди.

Нарбәнд ағачыны чәкиб гуртардығы үчүн кетмәјә һазырлашды, худә-һафизләшәндә нә фикирләшдисә дајаныб гочаја бир дә бахды. Пырдашыг сачлары ону әчајиб көстәриди, бу әчајиблик архасында кәлә-

ринин дәринлијиндән сүзүлүб кәлән ишыгда бир нуранәлик дә варды. Бөһруз ону чәкмәк фикринә дүшдү:

— Баба, сәни харда көрә биләрәм?!

— Мәсчиддә, базарда, бу ағачын алтында.

— Сән башга јердән кәлмисэн, јохса...

— Бу торпагда доғулмушам, бала. Нахчыванын тозу вар е... бу тоз кими јаранмышам, бүтүн өмрүм боју бурда јашамышам. Дәрвинләр кими башга јерә кетмәмишәм. Көзүмү ачыб елә бу шәһәри көрүшәм.

Өләндә дә елә Нахчыванын тозу кими галачағам. Һә, һә, тозу кими.

— Сән тоз јох, инсансан, баба!

— Бу бөјүк каинатда тозам, бала! Нә вахт истәсән, кәл, мәни тапмағ чәтин дејил, ахтаран тапар, нә гуллуғун олса, һазырам.

— Сағ ол, баба, кәләчәјәм.

* * *

Бирдән гапы ачылды, Ширәлибөј ичәри кирди, Бөһруз хәјалдан ажрылыб ајаға галхды.

— Нә едирсән, Бөһруз?! — дејә атасы мәнәли-мәнәли сорушду.

— Фикирләширәм, ата.

— Нә барәдә?!

— Бу күн гејрибә бир диләнчи көрүшәм. Елә ағыллы сөзләр данышырды, елмаи адам кими.

— Белә адамлар Нахчыванда чох олуб, мәним балам! Заман она-ры узә чыхмаға гојмајыб. Итиб батыблар. Инди дә елә. Диләнчи бәлкә дә бөјүк адамдыр... Амма һәјат ону диләнчи күнүнә салыб. Сәнә шад хәбәр: Әлигулу Нәчәфов Тифлисдән мәктүб көндәриб.

— Һәмишәлик кедиб ора?

— Јох, Мирзә Чәлил чағырыб. Молла Нәсрәддинин редактору. Јазыр ки, Бөһруз үчүн Тифлиседә галмағ, охумағ јахшы олар. Һазыр-санмы кетмәјә?!

— Һазырам, ата! Бу күн тәзә шәкил чәкмишәм. Нарбәнд ағачыны.

— Нарбәнд?! Көстәр көрүм.

Ширәлибөј шәкли дигәтлә нәзәрдән кечирди. Сонра үзүнү оғлуна чевириб:

— Мәнчә, пис дејил. Марағлыдыр — деди — Бах, белә он-он беш ишин олса...

— Вар, ата! Чохдур, сечмишәм. 30-а гәдәр јығылыб. Онлары да сечәчәјәм.

— Сеч, оғлум, сеч! Јахшыны писдән сечә билмәк һүнәрдир! Јахшы иш баш учалдыр, һәми бу күнә, һәми сабаһа лазымдыр.

ИКИНЧИ ҺИССӘ

1

Бөһрузун Тифлиседә кетмәсинә бир нечә күн галырды.

Назлы бундан хәбәр тутуб, өзүнү ағламагдан күчлә сахлады. Кәдәр ичиндә сусуб, һүрнисонин гулағына нәсә шычылдады. Һүрнисә дә Бөһрузу һәмин күн һәјәтдә тапды. Бөһруз ону динләјиб, һүрнисәнин башыны сығаллады, сәбирсизликлә ахшамы көзләди.

Бөһруз гоз ағачынын арасындан, узагда һача дағын бөјрүндән чыхмышы вә бүтүн сәманы сүд ишығына гәрг етмиш аја бахды. Һәр төрәф адъянылыг ичиндә үзүрау; о бири ағачлар, Назлыклиин һәјәти, еванын дирәјиндән асылмышы һисли лампа, узагдакы евләр, дамлар, бағлар, һача дағ ај ишығында гејри-ади көрүнүрау. Бөһрузун бу мән-зәрәдән елә хошу кәлди ки, чәкмәк арзусу ојанды вә бирдән башыны галдырыб јухарыја — галын будағларга бахды. Елә бил ағачын ичиндә јашыл ишыг јанырды.

Бу көзәллијә бахдыгындан Назлынын јанында әјләшмәјиндә хәбәри олмады. Назлы әлини чигинә гојанда диксинди, она тәрәф чеврилиб:

— Нијә кеч кәдин? — сорушду.

— Ичәри евдә ушаты јатыздырырдым. Ој... бура нә гәшәнкәдир, Бәһруз! һәр јан јашылдыр.

— Атан јенә сәни дөјүр?! —

— Јох! Иңди аркајылашыб. О дәфә мәни бәрк горхутдун, Бәһруз! Нә күнә дүшдүң! Мән ки, сәнин гаршында кунәһкар дејиләм.

— Мән сәнә өјрәшмишәм, ушагындан сәни таныјырам, нә едим, һеч чүрә дөзә биләмәдим.

— Мәним күнүм дәрәдир-сәрдір. Үзүнү көрмәдјим бир адамә мәни нишанлајачаглар. Атам мәнән һеч нә сорушмады, һеч нә! Истәјирәм, истәмирәм, Әһмәд хан онун чан-чијәридир, габагында кикәт әјлир. Оғлу ит дә олса, әчиннә дә олса, мәни јенә она верәр. Дејирсән, дөзә биләмәдим, мән нечә дөзүм?! Мән чаныјанмыш, мән бичарә, мән алаһын фагыр бәндәси! Еһ, Бәһруз, кәрәк мән оғлан олајдым, валаһ-биллаһ аләми бир-биринә гатардым.

— Инан, мән дә аләми бир-биринә гатардым, амма фәјдәсыздыр. Һеч өзүм дә биләмирәм, сәни нә вахт, һарда, нечә севмишәм.

— Мән дә сәнин кими.

— Көрүрсән, тәләјимиз беләдир.

— Сәндән бир тәвәгәм, бир ричам вар, Бәһруз! Мәни унутма!

— Гәриб сөз данышырсан? Нечә утуда биләрәм?! —

— Еһ, Тифлис бөјүк шәһәр, гызлар, гадынлар, мараглы јерләр, тәзә достлар, даһа нә билим нәләр...

— Бәлкә мәни һеч мәктәбә көтүрмәдиләр.

— Сән кирәчәксән, Бәһруз! Мән дә сәнин дуачын олачагам! Гој алаһ-тәала јолуна ишыг сәпсин!

Бирдән хышылаты ешидиләди, Назлынын рәнки ағарды, Бәһруза гысылыб, «евим јыхылды» дејә пычылдады. Һәр икиси даш кими сусду. Бәһруз һәјәчанланса да, өзүнү сакит апарды. Хышылаты јахындан кәләндә, Бәһруз Назлыны багырна басды. Бу вахт бир гара пишијин көзләри јанды, гоз ағачынын о бири будагына дырмашыб, јарпаглар арасында итди.

Бәһруз онун әлиндән тутду:

— Ахы бу күн ахырынчы күндүр!

— Худавәнди-аләмин ишини билмәк олмаз.

Бәһруз әјлиб, ону өпдү...

— Бәһруз, бир дә!

Назлы бирдән голларыны Бәһрузун бојнуна долады:

— Әлвида, Бәһруз! — дејә сонунчу дәфә пычылдады, јерә атылыб, ағачлар арасында јох олду.

Бәһруз исә һәјәтында илк дәфә кәңчилијинин фөвгүнә галхмышды. Бурдан јерә енемәк истәмирди. Ај һача дагдан хејли јухарыда иди. Көј үзү ајын ишыгында күмбөз кими парлаг мави рәнк ичиндә бәрг сачырды.

Бәһруз архајын иди, билирди ки, Назлы һардан олса, көјдәнми, јер-дәнми, кизлими, ашкармы үзә чыхачагдыр.

— Саламат гал, һүрнисә! — дејә Бәһруз әлини гызә узатды.

— Хош кетдин, Бәһруз дадаш!!! — Һүрнисә күлдү, әлини јендәм-сиз һалда керижә чәкди.

Анасы гапыја чыхды. Рәнки солмуш, көһнә, сачаглы шалы бојнуна доламыш, көзләри нуруну итирмишди.

— А бала, а Бәһруз, сағ-саламат кет! Худавәнди-аләм сизи гоншу-лугдан әскик еләмәсин! Аллаһ сәни бәд нәзәрдән горуСУн, оғул! Сағ-саламат ев-ешијинә гајыт!

— Сағ ол, ана, сағ ол!

О тәрәфдәки гапы агзында ики гоча киши дајанмышды. Бирн кандаи чухасы, диқәри гара, узун әба кејиммишди. Башларында ири түклү, узунсов папаг гаралырды. Бәһруз онларла көрүшөндә һәр икиси хејир-дуа вермәјә башлады. Бу мейрибан гочалар Бәһрузу бурмахмаг истәмирдиләр. Назлынын һәлә көрүнмәмәси онун шүбәсини артырды. Гочалардан артылыб евә сары кәдәндә, јенә көзү ону ахтарды. Назлыдан сәс-сорак јох иди. Һәјәт гапысында ики төкәрли арабә дајанмышды. Арабачы ири, дәјирми, гара папагыны чыхарыб:

— Салам, оғлум, Бәһруз! — деди — Сизә ајын-ојун кәтирмишәм.

— Сағ ол, әми! Нечәсән? Арабан һеч көһнәмир.

— Мөһкәмдир, карыма кәлир, онсуз бир күнүм олмасын. Охујуб гајыт кәл, јенә сәни кәндә апарачагам.

— Өзү дә бу арабә илә...

— Аллаһ гојса, ја гисмәт! Нечә истәсән. Мән даһа кетдим, сәнә јахшы јол!

Арабачы һеч дәјишмәмиш, төкчә сачы-сагталы там агармышды. Онун күчәнин башында итмәси илә, фәјтонун көрүнмәси бир олду. Бәһруз ичәријә — һәјәтә кечиб ири, тахта чамаданы көтүрдү:

Шириң ханым сәһәрән Бәһрузун башына долаңыр, јемәк кәтирир, јол үчүн һазырлыг көрүрдү. Бәһруз анасынын әвдијјат габыны пәнчәрәдән көтүрүб она узаданда, гадын бир ан дурухду:

— Јох! — деди — Гој јериндә галсын.

— Бу габы сәнә верирәм, гој һәмишәлик сәнин олсун!

Шириң ханым јенә тәрәдәдә етди, сонра Бәһрузу багырна басды, көз јашларыны зорла сахлајыб, һәзин, титрәк бир сәслә:

— Оғлум, балам, Бәһруз, сәнсиз дарыхачагам — дејә пычылдады — Аллаһын мәнә јазыгы кәлмир, сәнсиз једијим һарам, ичдијим һарам!

Бәһруз чамаданла чыханда ардынча су атды.

Бәһруз чамаданы фәјтонун арха тәрәфинә гојуб, башыны јухары галдырды, гаршыдакы дамын үстүндә ағ чаршафлы гадыны көрән кими үрәји титрәди. Назлы иди. Дурушунда да кәдәр варды. Белини азча әјмиш, башыны ашагы дикмишди. Ширәлибәј дә кәлиб фәјтона минди, Бәһруз һәјәчан ичиндә ахырынчы дәфә дама — ағ чадралы гызә бахды. Әлини галдырыб јелләмәк истәди. Күчә адамла долу иди, үрәк еләмәди, фәјтона галхыб атасынын јанында әјләшди.

Ушаглар фәјтонун дамынча јүрүрдүләр. Назлы дамын үстүндә һәрәкәтсиз галмышды. Бәһруз дөнүб әлини гојнунда дајанмыш Шириң ханыма, гоншуларә, Һүрнисәјә, јүјүрән, гышгыран ушагларә, нәһәјәт, дамын үстүндә Назлыја, ондан да јухарыларда агаран бир парча булууда бахды. Фәјтон Әлихан мәсчидинин јанындан өтүб дар күчәләрдән кечиб көздән итди. Падаһлыг багына доғру сүрәтлә ирәлиләди, Икимәртәбәли, јарашыглы кәрпич евләрин јанындан кечиб, Базарчај көрүсүнә енди, уча минарәт, күмбәз, базарын дәјирми, кәрпичли гапысы, карвансара, Гәлә мөһәлләсинин торпаг дамалары архада галды. Мө'минә хатун түрбәсинин дәјирми, рәнкарәнк

диварлары күнәшин алтында ишыг сачды, ондан архада, дикдә Рәһим ханын һүндүр, үзунсов, жарашыглы бинасы агарды. Солда, дикдирад Хоҗлу мөһәлләсинин көһнә евләри, тәпәләрин үстүндә гәдим галанын учулуш диварлары, жарашыглы, кәрпич һөркүлү Имамверди түрбәси, учурумдан башламаш бөјүк бир сәһәдә исә Сәрдар, Бенеш бағлары яшылаыг ичиндә иттиб батды.

Гатара минәндән сонра да Бәһруз пәнчәрәдән чәкилмәди. Корәуү мәнзәрәдән аҗрылачагындан доған торху ону бүрүдү, дөнүб атасына бахды. Ширәлибәј тәмкинлә:

— Һәр шәј јахшы олачаг! — деди.

3

Бәһруз Тифлис вағзалында Әлигулу Нәчәфову көрәндә һејрәтиндән ғышырды. Хәбәри јох иди ки, Ширәлибәј она телеграф васитәсилә хәбәр вермишди.

— Ај бизим шәһәрә хош көлмисиниз! — дејә Әлигулу әввәлә Ширәлибәјдә көрүшдү, сонра Бәһруз тәрәф дөнүб, еһмаллыча бурну сыхды — һә, ахыр мән дејән одау, јохса јох?! Бу да Тифлис! Бах, көр хошуна көлир!?

Бәһрузун көзү дәрә оламышду. Нахчывандан да бөјүк шәһәр вармыш! Вағзал бинасынын дәр кечидиндән өтүб, кениш мејдана чыханда, бу мејдандакы фәјтонлаарын, адамлаарын чохлауғуну, гаршыдакы уча, жарашыглы биналаарын чәркәләндијини, бу чәркәләр арасындан дашы күчәләрин узандығыны көрәндә чашыб галмышды. Тахта чамаданы јерә гојуб, мејданын кенишлијинә бахды. Ширәлибәј Әлигулу Нәчәфовун голундан тутуб:

— Фәјтон көтүрәк — деди. — Нөвбә сахламаг лазымдыр.

Әлигулу күлдү:

— Сәнин үчүн мәхсуси фәјтон көтирмишәм. Одур, көзләјир.

Бәһруз фәјтона миниб јанашы әләшмиш Ширәлибәјдә Әлигулу Нәчәфовун гаршысындакы мәхмәр отурачагда раһатландыгдан сонра, фәјтончу архаја чөнүб нәсә деди. Әлигулу дәрһал:

— Ширәлибәј, һара сүрсүн? — сорушду.

— Гағаз мейманханасына.

Фәјтон тәрпәнди, атлаарын наллари дашларын үстүндә сәс сала сала, вағзалдан узаглашыб бөјүк проспектә чыхды. Јухары һиссәләриндә кичик һејкәлләр, нахышлар, орнаментләр олан, ејванларындан сармашыг салланан, пәнчәрәләринә күдданлар гојулан вә түл пәрдәләр асылан уча имарәтләр: мүхтәлиф дүканлар, авропасаҗыг бәздә дилиш фото-ателәје, кул мағазалаары, балача бағлар, гуш јувасына бәнзәјән күчә фәнәрләри, дөјирми шәјпапалы, палтарлары узун, кеш әтәки ханымлаар, сон дәбдә кејинмиш гара костјумлу, панамалы кишиләр, хүсуси формада, ишылдајан чөкмәли һәрбчиләр, дөнкәләрдә әдә илә көзишән городовойлар бир-бирини әвәз едирди.

Гағаз мейманханасында јахшы отағлар олмадыгы үчүн башга јер ахтардылар.

— Шәјтанбазара, Иран мейманханасына.

— Ора пис олмаз. Разыјам — Ширәлибәј бу сөзләри дејиб, күлә-күлә фәјтончуја бахды. Фәјтон мәркәздән узаглашыб Күр чајына сары енди. Һәр ики сәһили отлауг, гајалыг, чәмәнлик иди, бир аз аралыда евләр варды. Шәһәр бурдан башлајыб, дағларын әтәкләринә гәдәр узанырды. Фәјтон инди дикдири галхды, дашлы күчә онаары Шәјтанбазара доғру апарды. Күчөнин һәр ики тәрәфиндә мағазалар, дүканлар көзә дөјирди.

Иран мейманханасында јерләшөндән, әл-үзләрини јујуб раһатландан сонра, Әлигулу Нәчәфов деди:

— Сизи ашагыда көзләјирәм, фәјтонда!

— Ај Әлигулу, гардаш, кет евә динчә!... Биз дә...

— Чөрәк јејин, сонра. Тез олу!

Бәһруз да, Ширәлибәј дә әјинләрини дөјишдиләр. Онаар, ата-бала фәјтона минәндә Әлигулу һејрәтлә:

— Паһ! — дејә ғышырды — Валлах-биллаһ сизи танымдым. Сүр Головански күчәсинә.

Духанын гапысы тәјбатај ачыг иди. Ичәри кечдиләр. Зирзәмијә долама пиләләр енирди. Бәһруз үчүн һәр шәј тәзә вә гејри-ади иди. Ашагыда онаары дөшәмәси пар-пар парылдајан дөјирми мејданда гаршыладылар, нәзакәтлә:

— Бу јурун, јериниз һазырды! — дејиб, рәнкбәрәнк шүшәләрдән дүзәлмиш алабәзәк гапыны көстәрдиләр — кечин ичәри!

Ичәридә, күнбәзвари таванын алтында, күнчә үстү ағ сүфрәли бош јер агарырды. Бир нечә күнбәзвари таван исә о тәрәфләрдә иди, онаарын алтында јејиб ичирдиләр. Әлигулу габага дүшүб, һәмин күчә кетди, Ширәлибәј дә далынча. Гапы илә күнбәзвари таванлаарын аралыгында, диварда башдан-баша рәнкаи бир шәкил варды. О гәдәр чанлы вә көзәл иди ки, јанындан лагејд кечә билмәди. Зәнкин вә көзәл кејинмиш, гәшәнк, көнч бир гадынын шәкли чәкилмишди. Әлигулуунун шән гәһгәһәси ешидилди:

— Бәһруз, кәл, бурдан јахшы көрүнүр — деди, Бәһруз јахынлашан кими әләвә етди — Ким чәкибсә, гијәмәт чәкиб!

— Бу гыз кимдир?!

— Күрчүстанын шаһзадәси Тамарадыр.

— Ким чәкиб?!

— Ону дејә билмәрәм.

4

Әлигулу Нәчәфовун вә Ширәлибәјин ардынча, диварлары алабәзәк нахышларла бәзәнмиш бөјүк, ишыглы дәһлизә чыхан Бәһрузун көзләриндән һеч нә јайынмырды. Дәһлизин дөшәмәси мәрмәрдән иди, өзү дә шәкилли, рәнкбәрәнк дүзәлмиш мәрмәрдән. Диварләра таблолар вурулмушду. Бәһруз оналардан биринә — балача көлү тәсвир едән таблоја јахынлашды. «Көлдә үзән јарпағлаара бах! Көјүн, булуудун суларда әксинә бах! Һәр шәј ајдын, дүзкүн, дөгий! Нечә чанлыдыр, елә бил шәклә јох, һөгийтән колә бахырам. Бу ки, мө'чүзәдир! Көрәсен, ким чәкиб?!» Табло рүс рәссамы Полоновун әсәри иди, Бәһрузун агзы ачыла галмышды.

Бир дә көрдү ки, Әлигулу да, атасы да мәрмәр пиләләрин үстүндә дөјәниб ону көзләјирәләр. Икинчи мөртбәјә галхдылар. Әлигулу отағлардан биринә кириб тез дә гајыгды:

— Кәлин.

Онаар ичәри кирән кими таныш еләди:

— Бу Ширәлибәјдир, мәним достум, бу да онун оғлу Бәһруз! Әлигулу јухары башда, сакит-сакит бахан, арыг, узун, чәнәси сағгаллы адамы Ширәлибәјә көстәрди:

— Бу исә һаггында данышдыгым Шмерлингдир. Бизим «Молла Нәсрәддин»ин рәссамы, редакторун досту!

Шмерлинг дәрһал габага кәлди, Ширәлибәјин, Бәһрузун әлини сыхды, әләшмәји тәклиф едиб, күлә-күлә, азәрбајчанча деди:

— Чох шадам!

— Мирзә Чәлилин досту һәм дә бизим достумуздур — Ширәлибәј күлә-күлә дилләнди, Шмерлинг башы илә разылағыны билдирди. Әлини чәнәсинә апарыб учу шиш сағгалыны сығаллаја-сығаллаја әлиндә шәкилләрини тутмуш, ири көзләри марагла, һејрәтлә долу,

кур сачды, гарә бығлы, тәрәвәтли кәччә мәнәббәтлә бахды, јаваш-јаваш она јакынашды:

— Рәссам олмаг истәјирсән?!
— Бәли!

— Көрүрәм, бөјүк һәвәслә кәлмисән. Бу јакшыдыр. Ајаг үстә дајанма, кәч әјләш, Ширәлибәј, сиз дә... Әлигулу, әзизим, сән ки, гонаг дејилсән. Өзүң сәрбәст апар. Раһатланың, мән дә инди кәләчәјәм.

Шмерлинг отагдан чыхан кими, Әлигулу јумшаг, дәрин креслоја сәрәләнди, Бәһрузун үстүнә дүшүб өзүнү зирәк, дилил-диләвәр, бачарығлы апармасыны ташшырды. Шмерлинг гајытды вә оналары башга ири, кениш, ишығлы бир отага апарды. Бәһруза мүрачиәтлә:

— Ишләрини дивар боју дүз — деди — Тоидзе вә Лонго инди кәлмәлидирләр.

Бәһруз шәкилләри бир-бир чыхарыб дивар боју јанашы гојурау. Бу ишә елә әлүдә олду ки, Тоидзенин вә Лонгонун нә вахт кәләндјиндән хәбәр тутмады. Ахырыңчы ишини дивара сөјкәјиб, кәнара чәкиләндә, оналын узгадн шәкилләринә бахдығларыны көрүб һәјчәнләнди. Хүсусилә Лонгонун сәрт сифәти ону бәрк горхутду. Бајағкы таблодан сонра өз әсәрләри көзүндән дүшмүшдү, үстәлик дә белә чидди мүәллимләрин оналары дигтәтлә нәзәрдән кечирдијини көрәндә үмидсизлијә гапылды.

Бу, онун һәјәтында илк, бөјүк имтаһан иди!

Кәләниәмәдән Тоидзенин гәһгәһә чәкмәси Бәһрузу даһа дә һәјчәнләндирды, дүшүндү ки, һеч нә, батдым. Тоидзе Гулам һејдәрин афтафаны јухары галдырыб ғышғырмасы сәһнәсини кәстәрән шәклә бармағыны уздыб Шмерлингә күлә-күлә деди:

— Бах, ардычылың кәлир, даһа нә дәрдин?!
Шмерлинг дә бу шәклә бикәнә галмајыб, ону тәбәссүмлә нәзәрдән кечирди.

Лонго ирәли кәлиб сорушду:

— Бу, нә ағачыдыр?!
— Нарбәнд.

— Бу ағач һаггында ешитмишәм. Ағач дә орижиналдыр, иш дә! Бәһрузун даһа нә горхусу, нә дә үмидсизлији варды. Ширәлибәј сусуб сакит-сакит бахса дә, тәмкинли көрүнсә дә, дахилиндәки кәркишлији дүјмаг чәтин дејилди. Әлигулу Нәчәфов исә кәһ Тоидзејә, кәһ Шмерлингә, кәһ Лонгоја изаһат верир, тәрифләјир, мәнәһасынә дејир, јери дүшәндә зарәфатындан дә галмырды.

Бахышын узанмасы Бәһрузу һәм севиңдирир, һәм дә дарыхдырырды. Нәһәјәт, оналар шәкилләрә бахыб гуртарды, һәр үчүнүн фикри бир олду. Неч шүбһәсиз, Бәһрузун истә дады варды, амма чох өрәймәли, чох ишләмәлидир! Бунун үчүн дә охумалыдыр. Ишләри кәстәрди ки, тәләбә олмага лајигдир!

Һамыдан чох Әлигулу Нәчәфов севиңирди. Илк мәшгәләләрә гәдәр вахт чоҳду, бу мүддәтдә бир сыра инзибати ишләри дә һәјәтә кечирмәк ләзим иди. Шмерлинг Бәһруза узун сјаһны јаздырды, Тоидзе исә онун тәрчүмеји-һаһына даир гејдләр көтүрау.

Бәһрузун һәјәтында јени дөвр башлады.

5

Бу дөврүн илк күнләри бәдин мағазә, кирајә ев, Ширәлибәјин доктор Шенкеләјаның гоһумларына дәјмәси, онун һәдијәләрини чатдырмасы, ата-оғулун јазычы Мирзә Чәлилә көрүшмәси... Бәһруз бир дә әјылды ки, атасыны Тифлис вағзалында јола салыр.

Ширәлибәј тутгун иди, сакит-сакит оғлуна бахыр, нәсә демәк истәјир, амма сусурду. Гатарын јола дүшмәсинә аз галмыш әлини Бәһрузун чининә гојду:

— Нарәһат кедирәм, оғлум! — деди — һәрчәндә саламат, фәгир һөвчәвансан, шәкки-шүбһәм дә јох. Өзүндән мугајат ол, тез-тез мәктүб јаз!

— Јахшы јол, ата. Мәндән ныканан галмајын.

... Ири пәнчәрәси бағлаја ачылаң бу кениш отаг она дар кәлди, көңәјини сојунуб көһнә тахтын үстүнә атды. Сағда һүндүр, ағыр дашы Беккер сааты гојулушду. Солда исә үст-үстә узунсов, алты көзләү, пианоја охшајан гәдими шкаф варды. Бәһруз атасынын бәдиә мағазадан алдығы фырча гутусунуң гапағыны ачыб галдырды. Су төкмәк, рәнк гојмаг үчүн ајрыча јерләр, габлар көрдү вә бирдән-бирә гатарын пәнчәрәсиндә дајанан атасынын кәдәрли, мүкәддәр үзүнү хатырлады.

Бәһруз сәһәр тездән ојанды. Сәлигә илә кејиниб кағыз, гәләм көтүрүб мәктәбә кетди. Мәрмәр дәһлиздән кечиб, јенә кәл мәнзәрәсинә бахды, пиләләрлә јухары галхыб синфин гапысына доғру кәдәндә, елә билди ки, һамыдан әввәл кәлиб. Гапыны ачмаг истәјәндә, пәнчәрәјә сөјкәмиш бир кәнчи көрүб дајанды. Кәнч уча боју иди, јекә, јасты бурну, сифәтинә илк бахышда сәртлик кәтирирди. Әсиндә белә дејилди. Күлә-күлә:

— Кәл, таныш олаг — деди — Мән Ревазам. Сән өз адыны демә, чүнки билирәм. Дә көрүм, нијә бир саат габаг кәлмисән, јолдаш Бәһруз Кәнкәрли?!
Бәһруз чаңды, өзүнү итирди, илк дәгигәдән дөшүнә јатмыш Реваз баха-баха кәлди.

— Һә, нијә динмирсән? — Реваз јенә күлә-күлә давам етди — Ахы бу суалы сән дә мәнә верә биләрсән. Еләдир, јохсә јох?! Бу күн биринчи күндүр, адам тәләсир, чан атыр... Бах, одур бизим кими бири дә кәлир. Сән танымазсан ону, амма мән танымырам. Ладо Гудиашвиандир.

Көдәкбөј, быг јери тәзәчә тәрләмиш, үзү ишығлы бир кәнч гапыја доғру кетди, ғызылы дөстәкдән тутуб дарды:

— Нөрмәтли тәләбә Ладо Гудиашвили! — дејә Реваз она мүрачиәт етди — Отагда һәлә һеч кәс јохдур. Бујурун, јахын көлин, әввәлчә таныш олаг. Мәним адым Реваз, бу тәләбәнин исә ады Бәһруздур.

Ладо оналарә тәрәф кәлә-кәлә:

— Чоҳ шадам! — үзү даһа дә ишығланды — нөрмәтли Реваз, әрз елә көрәк бизи һарадан таныјырсыңыз? Ахы бу күн биринчи күндүр.

— Бәли, биринчи күндүр — Реваз тәсдиг етди — Марагланмышам. Синфиниздә ким охујурса, оналарын сјаһыны мәндәдир.

— Елә исә де көрәк, о кәләң бу бизимлә охујур?!
— Бәли, бизимлә, Кетован Мағлашвиандир!

— Даһа сөзүм јох! — дејә Ладо һејрәтлә көзләрини ғыды, синфи ахтаран, ора-бура бахан ғызы сәсләди — Кето, бура кәл! Дәрсә кечкимишк.

Сачларына бант бағламыш, нахышылы, күллү кофта кејмиш, јуп-јумру бир ғыз сон сөзләрини ешидән кими горхду, көзләрини ғырпағырна оналарә бахды:

— Мүәллим бурахмады сизи?
Ладо чидди көркәм алды:

— Јох, бурахмады.

— Вај, бәс нә едәк?!
— Бизә тәкчә тәләбә достумуз Реваз көмәк едә биләр. — Ладо Ревазы она көстәрди — Чүнки јерин алтындан дә хәбәрдардыр, үстүн-лон дә...

Реваз бу зарафатдан сынмады:
— Гого! — дејә гыза мұрачиәт етди — һеч нараһат олмајын. Бир аз сәбр еләгин, һәр шеј дүзләәмәк!

Реваз һамышы бир-бири илә таныш едәндә, узун, арыг, сүмүкәү бир кәч һахынлашды.

— Ревазчан! — дејә голларыны ачыб, Ревазы бағрыңа басды — Сәнин үчүн елә дарыһымшам ки! Чаным, бунлар јәгин тәләбә достларымыздыр. Мәнн таныш елә дә!

— Амап верирсән ки! — Реваз әввәлчә онун өзүнү тәләбәләрә төгдәм етди — Хәлил Мусајев. Дағыстанлы. Тифлисә кәлдијимиз күн таныш оламушуг.

Хәлил Мусајев бир-бир әл вериб ушағларла көрүшдү. Сонра синиф гапысыны көстәриб:

— Нијә бурда дајанмышыг?! — деди — Кәлин, кечәк ичәри!

Кетован гапыны ачыб ичәри кирди.

Ладо, сонра Реваз, Бәһруз, Хәлил гәһгәһә илә ичәри кечдиләр. Кетован јухары баһа кедиб чидди көркәм алды:

— Бир дәгигә! Бир дәгигә! Гулаг асын! Илк дәрси тәһгәһәләрә башламағыңыз мүнәсибәтилә сизи тәбрик едирәм!

Тәләбәләр Кетонун бу тәбрикини дә шәликлә гаршыладылар. Бу вахт синфин гапысы ағзында ики кәч көрүндү. Онлардан бири сәсизчә кечиб арха чәркәдә әләшди. Ладо ону көстәриб Реваздан сорушду:

— О кимдир?

— Сәһв етмирәмсә, Костадыр.

Гырмызы јанағлы, дири көзләү, башында әјри-үјрү јәј шәјапасы, күлә-күлә бахан икинчи кәч һамышы марағла сүзүрдү. Демәк олар ки, һамы она бахырды.

— Еј, актјор — дејә Реваз она әл еләди — Дејәсән, бизим синфә сәһв кәлмисән. Дигәтлә бах, көрүрсән, бура сәнин јерин дејил.

— Нијә?!

— Чүнки бурда актјор јохдур, һамы рәссамдыр.

— Мән дә рәссам олмаг истәјирәм.

— Бәс сән Миша Чиаурели дејилсән?!

— Өзүдүр ки вар.

— Ахы сәни сәһнәдә ојнајан көрмүшәм.

— Нә олар, инди дә рәнклә ојнамағымы көр!

Мишаил Чиаурели һахынлашыб һамыны саламлады. Бәһруза бахыб гап-көзүнү ојнатды. Кетованын гаршысында шәјапасыны чыгарыб баш әјди. Кетован јүнкүлчә саламыны алды.

— Ичазә верәрсән, јанында бәргәрар олум?

— Бујура биләрсиниз.

Бәһруз пәнчәрә тәрәфдә, Ладонун о јанындакы молбертин архасында дајанды. Отаг бөјүк вә ишығлы иди. Сағ диварындакы үч ири пәнчәрәдән галын, ағ пәрдәләр асылмыш, ортасы јығылыб күл кими дүзәлдилмишди.

Төндзе ичәри кирди, отағын баш тәрәфиндә сәһнә кими һүндүр бир јерә чыхды. Илк дәрс мүнәсибәтилә онлары тәбрикдән, гәјәганун һаггында мөлүмәтлардан сонра ани фасилә вериб, һамыны бир-бир нәзәрән кечирди. Сонра үзүнү Реваза тәрәф чевириб:

— Дејәсән, һамы кәлиб?!

— Бәли! — Реваз ајаға галхды — Бир нәфәр синфимиздә артыгдыр.

— О кимдир?!

— Актјор.

— Миша Чиаурели?! Бизим Миша һеч јердә, һеч заман артыг ола билмәз. О, чох габилијјәтли тәләбәдир, чәсарәтлә дејирәм, бөјүк кәләчәји вар.

Һамы һејрәт ичиндә көзүнү Михаил Чиаурелијә дикди. Тәкчә Кетован Мағалашвилидән башга!

Төндзе Реваздан сорушду:

— Бәс Марија Ратијева һаны?!

Марија ајаға галхды. Бәһруз керијә чеврилли. Марија онлара һисбәтән бөјүкдү. Учабојуду, чижиналарина күллү ипәк шал салмышды. Маријадан о тәрәфдә, гапјаја һахын јердә, Коста адлы сарышын бир тәләбә әләшмишди.

Төндзе үстүнә пәрдә салынмыш һејкәлә һахынлашды. Пәрдәни көтүрүб:

— Бу һејкәли чәкин! — деди, көстәришләрини вериб отагдан чыхды.

Бәһруз карандашы әлиңә көтүрдү.

ҮЧҮНЧҮ НИССӘ

1

Реваз Абасадзе истираһәт күнү Бәһрузу евләриңә дә'вәт етмишди. Онларын еви Александр бағынын сағ тәрәфиндә, почт бинасынын јерләшдији узун проспектин башында, күл мағазасынын јанында иди. Бәһруз ири, дәјирми бир һәјәтә кирди, үнванә бахыб Ревазын јашадығы мәнзил ахтарды. Икинчи мәртәбәјә галхыб, гапынын зәнкени басыб көзләмәјә башлады. Гапы кеч ачылды. Бәһруз гаршысында ағ көңүкдә, јарашығлы, инчә белли бир гыз көрүб, әввәлчә чашды, динә билмәди, сонра уагуна-уагуна сорушду:

— Реваз бурада олур?!

— Бәли, бујурун, кечин ичәри.

— Евдәдир?

— Кечин отаға — Гыз суалына чаваб вермәдән күлә-күлә ону евә дә'вәт етди — Чәкинмәјин, кечин.

Бәһруз сыхыла-сыхыла дәһлиздән өтүб ачыг гапыдан отаға кирәндә ики гызын јанашы дајандығыны көрүб јенә чашды, башыны тәрпәтмәклә салам верди. Гызлар күлә-күлә саламы алыб ири диванын көстәрдиләр:

— Бујурун, әләшин! — Реваз евдә јохдур — гапыны ачан гыз деди — амма нараһат олмајын, һарда олса, бир-ики дәгигәјә кәләчәкдир. Мәним адым Етеријидир, Ревазын халасы гызјам, бахын, о ики гызын бири Ревазын әмиси гызы, о бириси исә бибиси гыздыр.

Бәһруз башыны галдырыб Етеријә бахды. Онун гәшәнк, ала көзләри ишыг кими титрәјирди.

— Кәлин әләшин! — Бәһруз Етеријә креслону көстәрди — Олармы шәклиниз чәкин?!

— Олар, нијә олмур — Етери креслода әләшди — Бәс о гызлар?!

— Олары да сонра чәкәрәм.

Зәнк сәси ешидилди, гызлардан бири гапыја чумду, Реваз тәнкәнәфәс ичәри дахил олды. Јанағлары гыпгырмызы гызармышды.

— Бу нәдир, чаным, биринчи дәфәдир бизә ајаг ачыр, көр ев саһиб кими диванда өзүнә нечә јер еләјиб — дејә Реваз шампан шүшәсини стола гојду. Бәһруз санки ешитмир, елә Етерини чәкирди. Башыны галдырыб тез-тез она баханда, гыз өзүндән асылы омајараг гызарыр, һәјәчәнланырды. Етери һәссас гызды, Бәһрузун бахышларына дөзә билмирди. Реваз исә бајагкынын әксинә, гызларын үстүнә јеријиб чидди тәрзә дејирди:

— Һә, көрүрсүңүз, жаныңызга кими кәтирмишәм?! Гузу кими сакит, фағыр, гара гашлы, гара бығлы чинар кими бир чаван! Јахшы-јахшы бахын, јахшы-јахшы фикирләшин, һансынын үрөји истәсә бу күл кими достума әрә верәчәјәм. Амма бир шәртлә: дава салмајын.

Гызлар ишә күлмүр, чидди көркәм алыб бахырдылар. Реваз онларын гулагына нәсә пычыладады, һәр икиси гәһгәһә чәкәндә, Бәһруза сары чеврилди:

— Јолдаш рәссам, мәним бачым натурада дајанмағы севмир. Ону һаһар мәчбур едирсән.

— Јох, өзүм истәдим — Етери дәрһал чаваб верди — Мәни дајанмаға һеч кәс мәчбур етмир.

— Пардон! — Реваз пәрт олдү, јенә гызларга нәсә дејиб, онларын гоншу отаға апарды.

Бәһруз ејни һәвәслә Етеринин шәклини чәкирди. Гыз сорущудү:

— Демәк, кими көрсәниз, беләчә чәкирсиниз?!

— Һамыны јох, такчә көзәл гызлары...

— Мән көзәләм?!

— Сөзсүз!

— Көстәр көрүм.

— Һәлә гуртармамышам.

— Бәс нә вахт гуртарачагысыңыз?!

— Һеч заман...

Реваз гоншу отагдан гајыдыб һај-күлә ичәри кирди:

— Чаным, белә шәј олмаз, Бәһруз, бура ишләмәјә кәлмисән, јохса Етеринин шәклини чәкмәјә?

— Мән һазыр! — Бәһруз Ревазын гаршысында әскәр кими дајанды — Бујур, нә дејирсәнсә, гуллауғундајам. Унутма ки, һәлә Ладонун нә изи вар, нә тозу...

— Ондан нараһат олма, Ладо јерин дешијиндән дә олса чыхыб кәләчәк.

Бу вахт гапынын зәнки ешидилди: Реваз Етеринин даһынчә гышырды:

— Гапыны ачмаға тәләсмә, бу һөкмән Ладодур. Гој бир аз көзәлсин. Ладо гапыдан ичәри кирән кими һирслә шампан шүшәсини столун үстә гојду:

— Бу нәдир, гапы ачмырсыңыз, — гызлары көрән кими көзләри ишығланды — Бәһ, бәһ, инди билдим, нијә ачмырдыңыз.

Реваз гашгабагыны төкдү:

— Етери ханым, кәдин гызларла јемәк һазырлајын. Бәһруз, Ладо, сән дә, кәлин бу отаға...

— Чаным, гој нәфәсими дәрим, о дәгигә ишләмәк олар?

— Олар, Ладо, олар...

Реваз отагда натурморт һазырламышды. Һәр үчү ону чәкмәјә башлады. Хејли сонра Ладо Бәһруздан сорущудү:

— Гызлар хошуна кәлир?!

— Үчү дә көзәлдир!

— Үчү дә сәнә гурбан! — Ладо ширин-ширин күлдү — Елә билирәм ки, Реваз биздән инчимәз. Зарафатдыр!

Гызлар күнорта үстү онлары јемәјә чагырдылар. Столун әтрафында әјләшәндә Ладо шампан шүшәсини көтүрүб ачды, шәрабы гәдәһләрә сүздү. Зарафат едиб, һамыны күлдүрмәјә башлады. Ревазын гашгабагы ачылмырды. Етери һазырчаваблыгы, кинајәси, мә'налы сөзләри илә үстүнүјүнү көстәрир. о бири ики гыз һеч нә демәдән күләрау. Бәһруз сөһбәтә арабир гарышырды.

Бәһруз јенә Тифлиси кәзирди. Бу дәфә төк дејилди. Она Ладо да гошуламушду, Реваз да.

Молокан күчәсиндәки сәс-күјдән гулаг тутулуруду. Бу узун, даһшы күчә бојунча гапылары тајбатај ачыг мүхтәлиф дүкәнлар дүзүлмүшә. Сәнәткарлар елә күчәнин ортасындача ишләјирдиләр. Онлар гадајчылары, дәмбирчәлери, мискәрләри, тәнәкчиләри сәјр едә-едә кечиб кедирдиәләр.

— О кишијә бир бах! — Ладо Бәһрузга нәһәнк көвдәли, гара сағаллы, сәрт бахышылы бир мискәри көстәрди — Һә күчлү адамдыр! Кәлсәнә шәклини чөкәк! Бәһруз ајаг сахлајыб бахды, Реваз да дајаныб марағланды. Мискәр ағыр чәкичлә дәмбири сүр'әтлә дөјчәләјирди. Әзәләли, түклү голлары чыллағ иди, бојундан өнлүк кими узун, гара дәри салмышды. Чәкичи јухары галдырајда даһа әзәмәтли олуруду. Әтрафында көһнә, тәзә газан, күјүм, сини, долча, кәса көрүнүрду. Онлар гараламалар едә-едә күчәнин о башына кими кетдиләр.

— Ачмышам, Бәһруз! — дејә Ладо онун голуңдан тутуб јахынлығдакы дуһаны көстәрди — Кәл, кириб тоғтанын алтыны бәркидәк. Реваз, сән дә кәл...

— Мән ач дејиләм. Бу дуһанда көзәл шәкил вар, онун хәтринә кедәрәм...

Пилләләрлә ашағы дүшдүләр. Ичәри исти вә раһат иди. Ладо разы-разы әјләшиб, ајаг үстә гурумуш Бәһрузга мәәттәл галды, чүнки өзүнү унутуб һейранлығла нәјсә бахырды. Ладо онун бахдыгы тәрәфә чевриләндә, диварада бир нечә гызын портретини көрдү. Реваз бу шәклә күнчдән дајаныб бахырды.

— Һә олуб сизә? — Ладо наразылығла дилләнди. — Кәлин, әјләшин, бир тикә чөрөк јејәк, шәкли гапмыр ки!

Реваз һирсли-һирсли габага кәлди:

— Имкан олса, бу шәклә күндә он дәфә кәлиб тамаша едәрдим, әсил сәнәтдир. Сәнәс...Еһ, Ладо!

— Јахшы, Реваз, бәсдир...

Рәссам Тифлисин Ортачала гызларынын көзәллијини диварда мөһарәтлә чанлаңдыра билимишди. Бу шәкилдә елә сағлығ варды ки, һамыны күнәш кими өзүнә чәкирди. Ладо рам олдү:

— Һә көзәлдир! — үрәкдән дилләнди — Көрәсән, ким чәкиб?

— Билмирәм. — Бәһруз деди вә Ревазга бахды. Реваз чијинләрини атды. Дуһанын күнчүндә әјләшмиш бир фәһлә деди:

— Никә чәкиб, бизим рәнксаз. Инди, орда, сүд дүкәнында ишләјир. Она нәсә јаздырырлар, гапыја вурмағ үчүн...

— Кедәк, ушағлар, таныш олағ! — Реваз Ладога јалварды.

— Кедәк! — дејә Бәһруз достунун сөзүнә гүввәт верди.

Һәр икиси гапыја чумду, Ладо наразылығла, башыны булаја-булаја, дејинә-дејинә онларын даһынча кетди. Сүд дүкәныны ахтарыб тапдылар. Анчаг рәнксазын бир аз бундан габаг кетдијини билиб пәрт олдүлар. Төзәдән һәмнин дуһана гајытдылар. Јемәк сифариш едиб Ортачала көзәлләринин шәкли чәклимиш дивара һейран-һейран бахдылар. Бу сәдә, көзәл шәклин сағлыгы һәр үчүнү мәфтун етмишди. Јемәкдән сонра белә бахыр, фикирләрини, мүлаһизәләрини сөјләјир, ондан ајрылмағ истәмирдиләр.

Дуһандан чыхыб Александр багына кәлдиләр. Хијабанлардан кечә-кечә индичә көрдүкләри Ортачала көзәлләри һағгында сөһбәтләринә тәзәдән башладылар. Елә гызтын мүбаһисә едирдиләр ки, һәр шеји унутмушдулар. Бирдән Бәһруз «вај» дејә Александр багынын гаршысындакы почта кирмәк истәдијини сөјләјиб гачды, Ладо да фүрсәтдән истифадә едиб, онлардан көрүшүб ајрылды. Реваз Бәһрузун даһынча гышырды:

— Сәни багда көзләйирәм, тез гаяйт!

Почтдан гәйдәнда Бәһрузун үзү күлүрдү. Атасы Ширәлибәј^{дәи} мәктүб амышды. Мәктүбу гатлајыб чибинә гојду, әлини Реваза узатды ки, онунла көрүшүб Ладо кими ајрылсын. Реваз ону бурахмады.

— Елә шеј жохлур — деди — Етери бизи көзләйир.

Гапыны онлара сәдә ев палтарында Етери өзү ачды, тәбәссүмү ишыгы олса да. Үзүндә титрәјән кәдәр көлкәси даһа күчләү иди. Бу көлкә ишыгы көзләриндә дә, сәсиндә дә титрәјирди. Бәһруз буну дәрһал дујду, отага кечән кими, Ревазын үзүнә бахды. Реваз:

— Булирәм, нә сорушачагсан — деди — Сәбр елә!

Етери ичәри кириб:

— Сизә јемәк кәтиримми? — Реваза мүрачиәт етди — Јахшы күрчү хәнкәлимиз вар.

— Лазым дејил.

— Палтарымы дәјишим, јохса јох?!

Бәһруз зарафатла диләнди:

— Дәјишмә! Бу палтарда даһа көзәлсән!

— Гој көрәк! — дејә Етери күлдү — Бәлкә фаргук да тахым!

— Кәл, елә-беләчә дајан!

— Бәһруз дүз дејир! — Реваз Етеријә дигәтлә бахды — бу сәдә палтар сәнә даһа чох јарашыр.

Етери даһа һеч нә демәди, диванда әлләшәндә онлар чәкмәјә башладылар. Гызын кәдәрли дурушундакы көзәллији кағызда чанландырмаг чәтин иди вә Бәһруз ән вачиб хәтләри чәксә дә, истәдијини ала билмирди. Башыны азча јана әјиш, кәдәрли, фикирли, шаһанә, зәриф гызын көзәллији кәнчлик малаһәти вә тәрәвәти илә ишыгламышды. Етери өзүнә гапылымыш, һәр шеји демәк олар ки, унутмушду.

3

Күнләр сүр'әтлә кечирди. Бәһруз күндәлик гајғыларын гојнундан абыаанда көрдү ки, вагаалдадыр, көрдү ки, гәһгәһә чәкә-чәкә достлары ону јола салырлар. Тәкчә Марија жохдур, бир дә Миша Чинаурели. Реваз достларынын әһәтәсиндә, масабәји кими Бәһруза јахшы јола арзулајырды.

Гатар төрпәнди, јаваш-јаваш перрондан узаглашды, Бәһруз агыр бир кәдәр дујду...

Гатар Нахчывана чатанда күнләрлә, ајларла үрәјинә јыгылаан һәсрәт булуд кими сыхлашыб көзләриндә севинч дамлаларына чевриди. Кәддијини евә хәбәр вермәмишди, одур ки, ону һеч кәс гаршыламырды. Гатардан дүшәндә стансијанын балача, аг бинасынын бөјрүндә дајанды. Бурда һәр шеј она доғма вә әзиз иди, һәтта адичә бир тоз да! Чамаданлары јерә гојуб, кәздолусу шәһәрә бахды. Фајтонлар тоз гопара-гопара јанындан кечирдиләр. Бу вахт гаршысында дајанан бир фајтондан онун саһибә јерә тулланды:

— Бәһруз! — дејә гышгырды — А бала, хош кәлмисән!

— Кәрбәлаји Аббас, сәнсән?!

— Мәнәм, оғлум, мәнәм! Кәл, мин апарым! Ој... Ширәлибәј^{дәи} муштулуғ алачагам. Сәнин кими охумуш, ағыллы чаванларуғ кәрәнар үрәјим дага дөнүр.

Кәрбәлаји Аббас чамаданлары фајтонун архасына гојуб јухары чыхды, гамчыны фырладыб атлары говду. Бәһруз шәһәрә бахырды. Илк көзүнә дәјән Хан дики олду, онун үстүндә Рәһим ханын узунсов бинасы ағарды. Фајтон жохушу сүр'әтлә галхыб Имамверди түрбәсинин јанындан кечиб кетди. Бәһруз фајтондан шәһәрә бахдыгча, Мө'минә хатун мөгбәрәси дә, күчәләр дә, мәсчид дә, минарә дә, гызлар

булагы да, базар да — һәр шеј она илк дәфә көрүрмүш кими тәзә кәлирди.

Фајтон кәсә јолла Завија мәсчидинин бөјрүндән кечиб, доғма күчәјә тәрәф кедәндә Бәһрузун үрәји бир тика олду. Илк дәфә көзүнә дәјән гоз ағачы јашыл далға кими ахыб кечди. Фајтон әтрафы кәрпич һөркүлү, үстү јумру дәмирлә бәзәнмиш, солгун гапынын јанында дајананда, Кәрбәлаји Аббас иддырым кими өзүнү һәјәтә салды. «Муштулуғ» дејә гышгыран кими, Ширин ханымын «Бәһруз, балам» сәси ајдынча ешидилади вә көк, әтли-чанлы, кен, гат-гат туманлы, архальгылы, сырғалы гадын гапыја јујурду, ичәри кирән Бәһрузу бағрына басды, «оғлум, чаным-чијарим, гурбанын олум»...

Ширәлибәј көнжәкдә, жиетдә алча ағачынын јанында дајанмышды. Бәһруз күлә-күлә атасына јахынлашды:

— Салам, ата!

Ширәлибәј голларыны ачыб ону гучаглады.

— Хош кәлмисән — дејә фәрәһлә башдан-ајага сүздү. Бәһруз үстү көмкөј алчаларла долу олан ағача тәрәф кетди, әлини јарпагалара тохундурау. Бу вахт һәјәтин бир күнчүндә гысылыб кәдәр ичиндә дајанмыш һүрнисәни көрдү.

— Салам, һүрнисә! Нечәсән, пәс анан нечәдир?!

Сонунчу кәлмәләр ағзындан чыхан кими һүрнисәнин ири көзләри долау, үзүнү дәрһал чевириб сүр'әтлә гачыб һәјәтдән чыхды. Бәһруз өзүнү итирди. Чамаданлары кәтирән Кәрбәлаји Аббаса муштулуғ үчүн нәсә пәј верән Ширин ханым јана-јана дилләнди:

— Онун анасы бу гыш рәһмәтә кедиб, а бала!

Бәһруз сарсылды, бир ән көзүнү јумду, Ширәлибәј онун голундан тутуб евә сары апара-апара:

— Горхма, оғул — деди — һүрнисә елә бизим һәјәт-бачада бөјү-јүр. Ағыллы да гыздыр.

Бәһруз о күнүн сәһәри јухудан кеч ојанды. һәјәтә чыханда көрдү ки, гара папагалы арабачы дирәкдән асдыгы гојунун дәрсини сојур, гапыда да онун ири, ики тәкәрли арабасы.

— Ширин ханым бу гочу сәнин адына сахлатдырыб. Дејирди ки, Бәһруз кәләнә кими көкәлсин.

— Гурбан демिशәм! — Ширин ханым фәрәһлә Бәһруза бахды.

4

Бу севинч ичиндә Бәһрузун үрәјинә ијнә кими батан һәсрәт она динчлик вермирди. Һара бахырдыса, Назлыны ахтарыр, һеч јердә көрә билмирди.

Бир нечә күн кечди.

Һәһәјәт, Ширин ханым сөз арасы, елә-белә «гоншумузун тојудуур» кәлмәләрини ешидәндә, Бәһруз һәр шеји баша дүшсә дә, үрәји дешим-дешим олса да, өзүнү сакит вә тәмкинли апарды.

Бәһруз гоз ағачына галхыб, һасардан азча јухарыдакы будағын үстүндә әлләшиб, күрәјини башга бир будага сөјкәди, әтраф гаранлыг-лашаначан беләчә отурду. Һардаса, бир үмид ишыгы јанды ки, бәлкә Назлы әввәлки кими, јенә кәлиб чыха! Гаранлыг тәкчә гоз ағачыны јох, бутун бағлары, һәјәт-бачаны удуу, амма Бәһрузун үмид ишыгыны сөндүрә билмәди.

Назлы кәлмәди, Бәһруз ағачдан дүшүб евә кедәндә үрәјиндә һәлә дә о ишыг јанырды.

Бәһруз ушағлыгды, Назлы илә бир тојда олмушду вә о тоју һеч заман унутмурду. Бу ахшам исә Назлынын өз тоју олмалы иди. Нечә күн иди ки, далбадал ескизләр едирди, кәһ гадынлары, кәһ гызлары, кәһ үч нәфәр чалгычыны, кәһ евин пәнчәрәләрини, кәбәләрини, халы-

ларыны чөкирди. Бунлар, һөләлик ескизләр иди вә һеч нә алынмышлар Бирдән һисс еләди ки, нәсә чатышмыр?! Нә?! Ајага галхды, тор кетмәк, узагадан да олса, Назлыны көрмәк истәјирди.

Тој Гулам һөјдәрин бөјүк гонаг отагында тәшкил олунмуш Дивар бөјү митәккәләр, назбалынчлар дүзүлмүшдү. һәр төрәфдә гөвдә дилләр вә шамданлар ишым-ишым јанырды. Гызлар, кәлиналәр, тәдһынлар рәһбәрәнк, эван палтарларда, парьытлы, ишыгы бәрбәзкәләрә елә бәрг вурурду ки, отаг көзгамашдырычы зәрләр ичиндә шәфәгләнирди. Бәһруз илк бахышда көрдүјү белә рәһкәрәнкәли әванлыга һөјрән олду. Сонра үч нәфәр чалгычынын мусигиси алтында рөгс еләјән гырмызы гановузлу гызларын ичнә белләринин илә кими гыррылдығыны, әјилдијини, ипәк ичиндәки чижинләрин, упузун голларын, ағ, зәриф бојунларын һәрәкәтләриндәки зәрифлији көрәдә јериндә дајана билмәди. Нахчыван гызларынын бу һәрәкәтләрини тәсвирә кәлмәз бир көзәлик кизләнмишди.

Тоју апаран арығ, зәриф кәңч бир гадынын чамаата мүрачһәтләндә, ојнајанлары һөвәсләндирмәјиндә — ај шабаш — дејә чагырмагында, кәһ чалгычылар, кәһ гызлар ишәрә етмәјиндә бир күл инчәлији варды. Ачығ бөнөвшәј рәнкли, күллү палтары тојдакы бүтүн гызлары, кәлиналәрин палтарларыннан фәргләнирди. Әлини ирәли узадар, зәрләри елә сәпирди ки, хырда-хырда парьытлы гығылчылар бүтүн отаг боју фырланыр, чижинләр, палтарлар гонур, јерә төкүлүрдү. Назлы гырмызы палтарда, гызлы пулларла шәфәғ сача-сача, көңүлсүз отага кирди. Ојнамағ истәмирди. Үч гыз әлләриндән тутуб зорла ојнамага чөкәндә мусигинин ритми дәјишди. Назлы ортада галмышды. Гырмызы палтарда боју даһа узун көрүнүрдү, бели да назик, үзүкдән кечәрди. Тоју апаран гадынын әли јенә узанды, зәрләри сөпәләди, кәлинин вә онунла ојнајан гызларын башында шәфәғ-шәфәғ гығылчылар јанды. Бирдән Бәһруз бүтүн бу парьытлар ичиндә Назлынын јанагларындан сүзүлән агаппаг көз јашларыны көрдү. Назлы үч гызы кәнара итәләди, чалгычылар башга мусиги сифариш верди. Ирәлијә атылды, нә атылды. Од кими ојнајырды, һамы тәәчүб, севинч гарышығ бир тәбәссүмлә чәпик вурурду. Назлы гызлары ојуна дә вәт едирди. Бөнөвшә палтарлы гадын исә јенә әлини уздыб, зәрләри һамынын башына сәпирди. Бәһруз баша дүшүрдү ки, бу ојун Назлынын үсјаны, е'тиразы иди, анчаг бунлар мусиги вә чәпик сәдаларынын алтында итиб көрүмәз олду.

Бәһруз бүтүн кечәни јатмады, пәнчәрәјә гојдуғу отузлуғ лампанын ишыгында јени гараламалар, ескизләр чөкди.

5

Бәһруз бүтүн күнү Нахчываны көзиб доланды, һај-күјү базарә кирди, чарсылардан кечә-кечә, сатычыларын үзүнә баха-баха өтдү, бир дә көрдү ки, сакит, дар бир күчә илә кедир.

Бәһруз Шаһаб мәһәлләсиндә, Сүддү нөнәнин јанындан кечиб, јенә таныш күчәјә көлиб чыхды. Биларди ки, бу күчә Нахчыванын кәнарына чыхыр, ордан исә һача дағ вә әтрафындакы силсилә дағларын мәнзәрәси ачылыр.

Сөвги-тәбии бир дүјүг Бәһрузу бу дағлара доғру апарырды. Хејли ирәлидә, әтрафы көрпич һөркүлү гапыны, онун гаршысындакы ири дащын үстүндә әјләшән гочаны көрөндә ајағ сахлаја билмәди. Гочаны агаппаг сачлары алына, үзүнә төкүлмүшдү. Көркәминдән јазылығ јағырды. Ири көзләри гызармышды, она салам верән Бәһрузә һөјрәтлә бахырды.

Гоча әлини дәличәсинә көрпичли гапыја доғру узатды:

— Гызым азара дүшүб, оғул! — деди — О гәдәр зүлм етдиләр ки, бичарә гыз күл кими солуб. Көзүм көрә-көрә әлимдән кедир. Кечә күндүз аллаһа јалварырам ки, она ничат гапысы ачсын!

Бәһруз дајанмады, оңсуз да дәрә әлиндән гачырды, һәр јердә јенә дәрәдә раст олурду. Гочанын сәси һәлә дә кәлирди. Гаршыда исә кенишлик вә бу кенишликдән узага дағларын силсиләси ачылды. Бәһруз елә бил бирдән-бирә дирчәди, һәр шеји, һәтта индиҗә көрдүјү гочаны да, онун сөзләрини дә унутду. Баш алыб бу кенишлигин гојунда дағлара доғру ирәлиләди. Бу анда дүшүндүјү, көрдүјү бу кенишлик, бу дағлар иди, кедә-кедә онларын ичиндә әримәк истәјирди.

Ахшам евин дәһлизиндә салынмыш дөшәкчәдә узанан Бәһруз узун, готазлы мүтәккәни гатлајыб, голларынын алтына гојмушду вә Назлыны дүшүнүрдү. Назлы сабаһ кәлин кедирди. Демәк, онунла бағлы олан һәр шеј — көрүшләр дә, хатирәләр дә, һајчәнлы аналар да сонә чатырды. һәјәт зил гаранлыг иди, узагадан чырчырамаларын сәси ешидилдири. Бағчадан хышылыт кәлди, астадан кимсә:

— Бәһруз! — дејә сәсләнди, гују дибиндән кәлән бу көврәк, бу һазин сәсдәки кәдәр Бәһрузун бүтүн варлығыны титрәтди. Сычрајыб, өзүнү гаранлығын гојнуна атды вә бу гаранлыгта чәнлы ишығ көрдү. Назлы титрәјә-титрәјә онун гаршысында дајанмышды.

— Сәнсән?!

— Мәнәм, Бәһруз, мән бичарә...

— Горхмадын?!

Бәһруз гызын әлләриндән тутду, әлләри дә титрәјирди.

— Бу кечә вахты гәбәһ иш тутурам, гәбәһ! Худавәнди-аләм бу күнаһымы мәнә бағышламаз!

Сабаһ ахшама јахын күчәдә һај-күј, мәрәкә гонду. Гара журнанын сәси једди мәһәлләјә јайылды. Ејни чичәк кими бир-биринә охшајан гырмызы чадралы гызлар бөјүрә-бөјүрә сөјкөнб дурмушдулар. Чадрајы, ағ, сары рәнкдә чадра өртмүш гадынар гырмызы чадралыларын чәркәсинә гошулмурдулар. һасар үстүндән, даман баханларын сајы чох иди, күчөнин о башындан ушағларын гышгырығы ешидилди, габагда бөзәкли фәјтон, далынча да башга фәјтонлар кәлиб Назлыкәлини тәјбагата ачылмыш гапысы ағзында дајанды.

Фәјтончу Көрбәләји Аббасын өзү дә бөзөнмишди, ипәк көјнәк кејмиш, белинә көј гуршағ бағламыш, башына ағымтыл түкүлү папағ гојмушду. Фәјтону исә танынмаз олумшду, Готазлы, бөзәкли атларын үстүнә рәһкәрәнк балача халылар салынмыш, башына күл чәләнки бағланмыш, кәбә дөшәнмиш, һәр төрәфи; үстү, јаны, архасы, гырмызы, сары, абы, лентләрә сарынмышды.

Гырмызы чадралы гызлар һәјәтә доддулар. Чалгычылар күчәдә түҗән едирдиләр. Бир дәрә гыз-кәли дәһлизә чыхды. Әлиндә гатлама күзкү тутмуш бир гыз ирәлијә кечди. Јанлары гырмызы парчаарла бөзәдилмиш күзкүнүн гаталан јерләри ачылды, мүхтәлиф күл, гуш шәкилләри, ортасындакы ири, парьыдајан шүшәси, нахышлары, орнаментләри көрүндү.

Назлы титрәјирди, башына түл кими ағ ипәк шал өртмүшдү. Гатлама күзкү тутмуш гызын далынча ону дөрд гыз апарырды. Пиләләрлә енәндә гызларла шам вердиләр. Онлары ашагы дүшмәјә гојмаларла бөзәдилмиш күзкүнүн гаталан јерләри ачылды, мүхтәлиф күл, гуш шәкилләри, ортасындакы ири, парьыдајан шүшәси, нахышлары, орнаментләри көрүндү.

Сағдыш, солдыш гызларын шамлары јандырылды. һәјәтдәки гызлар вә гадыналар да шамлар пәјланды. Чөлдә оланлар исә ишиҗучуна көрмә кечириб, нефтлә алышдырыб, мән'әл кими јухары гал-

дөрмөшдүлөр. Кэлин һәјәтә енәндә гызлары, гадынлары да ша-
лары январды вә көзәл бир мәнзәрә алынмышды.

Табагдакы бәзәкли фәјтон чыраған олмушду, чүнки әтрафында
рәңк-бәрәңк шамаһлар январды. Кэлини фәјтона миндирдиләр, беш тә
да јавында Көрбәләји Аббас өзүнүн һәмишә әјләшдији јердә, әј
үстә галхыб бир ојнады ки! Бәзән әјлир, чиләвләри ајағлары ар-
сындай кәчирир бәзән дә јыкылмамағ үчүн мувазинәтини елә сах-
јырды ки, она баханлары һәјрәт көтүрүрдү. Елә ојнаја-ојнаја фәјтон
сүрдү, о бири фәјтонлар да далынча! Умуми һәј-күј ичиндән бир-
күләл сәси курады. Фәјтонлар сүр'әт көтүрдү.

Бәһруз о ахшам евдә кәдәр ичиндә, гәм ичиндә ишләди, беләһини
онун «Нахчыван тоју» әсәри мејдана чыхды.

ДӨРДҮНЧҮ НИССӘ

1

Күнәшли бир күн, Бәһруз Падшаһлыг бағындан кечиб, Сарванлар
мәһәлләсинә енди, ордан дөрвәләмә өтүб, кичик, дар күчә илә мәсчидә
доғру адымлады. Чохдан иди ки, мәсчиди чәкмәк истәјирди. Базар
чај көрпүсүнә чатанда, күнбәзә, минарәјә тәзә көзлә бахды, мәсчиди
гапысына јахынлашды.

Гапынын бәјрүндә әлиндә чубуг тутмуш, башына ағ јайлыг бағ-
мыш бир кор дивара сөккәниб һәрәкәтсиз дајанмышды. Бәһруз јердәки
чиркли, көһнә, сүртүлүш мөхмәр парчанын үстүнә пул атды, башы-
ны галдыраңда гапынын о тәрәфиндә, нүфузедичи көзләринин дәри-
лијиндә ишыг јанан ағ сачлы, гоча диләнчијә бахды.

— Салам, баба! — дејә еһтирамла салам верди.

— Хош көрдүк, оғул, һәлә Нахчыванын тозуна чевриләммишәм.

— Јәгин ки, һеч заман чевриләмәзән.

— Оғул, алаһның әмриндән кәнара чыхмағ олмаз. Нә бујурса,
онун гулајам.

Бәһруз диләнчинин овчунә пул гојуб, гапыдан мәсчидин һәјәтинә
кирди. Күнорта намазына аз галырды. Јаваш-јаваш кәлән адамлар
сағдакы һүчрәјә јахынлашыр, ајағларыны сојунуб тахта башмағлар
кејинир, ортадакы чарһовуза доғру кедирдиләр. Голларыны дирсәкля-
ринә гәдәр чирмәләјиб, дөстәмәз алдыгдан сонра башдан-баша тәптәзә
халылар дөшәнмиш мәсчидә дахил олурдулар. Бәһруз јухары башда
дөрд шилләи, үстүнә ғырмызы парча салынмыш минбәр, сағда вә
солда күмүш рәңкли мөһәчәрләр, театр ложаларына бәнзәән алча
ејванлар көрдү. Бу ејванлардан зил гара пәрдәләр асылмышды. Бу
пәрдәләр елә гара иди ки, гөрхә, ваһимә јарадырды. Онлара баханда
Бәһрузун бәдәни буз кими сојуду. Јухарыда, күмбәзин дөрд тәрәфиндә,
дә, рәңкли, нахышлы, хырда пәнчәрәләр ишым-ишым јанырды.

Бәһруз јаваш-јаваш Завија мәсчидинин јанындан өтүб көршү
евләрин бәјрү илә евә доғру кетди. Ахшам каһ карандаш, каһ сулу
боја илә ишләди. Мәсчиддә көрдүјү хәјәлиндән чыхмырды. Гарала-
малар етмәјә башлады. Бир дә көрдү ки, нәсә чәкир. Вәрәгин үстүндә
портрет јараныр: гапгара әбада әлини тәзәблә ирәли узадан гара сағ-
гал бир киши...

2

Гатар шәһәрә јахынлашанда таныш мәнзәрәләр; Шейх Сәһан
дагы, Күр чајы, килсәләрин гүлләләри, мәсчидләрин минарәләри,
һамамлары күмбәзләри, уча, даш биналар көрүнүндә Бәһруз Тифлис

үчүн дарыхдығыны даһа чоһ дүјдү. Кирајә галдыгы евә кетмәси, шеј-
шүјләрини отаға гојуб чыхмасы бир ан чәкди.

Бир дә көрдү ки, Александр бағындадыр вә бағын јанындакы уча,
даш бинанын дәјирми һәјәтинә јахынлашыр. Гапыны ачан Етери оладу,
отагда Ревазын әмиси, бибиси гызлары дәрһал ајаға галхыб көрүшдү-
ләр. Реваз тоншу отагда јатырды. Ону ојатмағ үчүн әмәлли-башлы
чалышдылар. Даш кими јериндән тәрпәнмирди.

— Оһо... — дејә алт палларда гышгырды, ону бағрына басды. Ке-
һинә-кејинә астадан, Бәһрузун гулагына пычылдады ки, Ладо илә
бирликдә ахшам Ортачала гызлары илә көрүшчәкдир. Бундан сонра
сорушду:

— Бәлкә сән дә бизимлә кедәсэн?

— Јох, Реваз, јох...

— Бој, Ладо демискән, лап ағ еләдин ки! Әввәл Ладону гынајыр-
дым ки, сәнинлә шит зарафат едир. Јахшы, јахшы, бир шеј чәкиб
әләмисән?

— Нахчыван тоју...

— Тоју чәкирсән, өзүн нијә гызлардан гачырсан?

— Гачмырам.

— Елә билирсән, гызлар өзләри кәләчәк далынча. һәј, һәј...

О бири отаға кечдиләр, Реваз гызларла зарафат етмәјә башлады.
Етери пәрт олан Бәһрузун голундан тутду:

— Кәлин бура, Бәһруз, кәлин әјләшин. Она фикир вермәјин.

Реваз һарданса чыхыр кәтирди, гызлар исә јемәк-ичмәк. Күрчү
гызларынын мөһрибанлығындан көврәлән Бәһруз һәр үчүнүн сағлы-
ғына бадә галдырмағы төклиф етди. Реваз көзләрини гыја-гыја она
мәна илә бахды:

— Валлах-биллах, сәһәрдән Бәһрузу Ортачала гызларынын јаны-
на апара билмирәм. Сәбәбини инди тапмышам. Бу гызлардан биринә
вурулуб. Бәһруз, дүзүнү де, һансына?

— һәр үчүнә.

— О... Дүз демәдин, Бәһруз! — Реваз шәрабы ичди — Билирәм,
кима вурулмусан! Бој... Бу нәдир, нијә ичмирсән?!

— Ичә билмирәм.

— Даһа нә оладу, гызлардан узаг гачырсан, шәраб ичмирсән, гор-
хурам ахырда достлуғумуз позулсан.

— Горхма, Реваз, мән достлуғда мөһкәмәм!

Бәһруз ордан чыхыб, Давидовски күчәсинә кәлди, Әлигулу Нәчә-
фовун гапысыны дөјдү. Гапыны Гәмәр ачды. Бәһруз әјлиб ону јердән
көтүрдү, гучағына алыб үз-көзүндән өпдү, овчуну сачағлы
конфетләрлә долдурду. Отаға кирди, Әлигулу көзләриндә пенснә нәсә
јазырды. Бәһрузу көрән кими, гәләми атыб ајаға галхды:

— Хош көрдүк, оғул! — дејә Бәһрузу бағрына басды. — Кәл отур,
нә вар, нә јох Нахчыванда, Ширәлибәј нечәдир, анан нечәдир?!

— Һамынын саламы, дуасы вар. Нә јазырсан, Әлигулу дајы?!

— Нә јазачағам, фелјетон... «Молла Нәсрәддин» журналы үчүн.

Адыны белә гојмушам: «Шәриәтдә шәрм јоқадур». Мәнчә пис дејил. Бу
руһаниләр авам чамаатын ганыны сорурлар. Чыхар, охујарсан.

Бәһруз евә кәләндә Беккер саатына баха-баха фикирләширди.

3

Сәһәр дөрсә кедәндә хәјәлында бир нәфәр доланырды: Марија
Ратијева! Мәрмәр шилләләрлә галхаркән, Кетована раст оладу.

— Нечәсән, Бәһруз?! Хош кәлмисән!

— Сағ ол, Кето! Сән дә хош кәлмисән.

Күлә-күлә икинчи мәртәбәгә галхдылар. Гапынын янында һәр кәс жох иди. Бәһруз һејрәтлә:

— (Һә әчәб Реваз көрүмүр?! — сорушду.

— Биринчи биз кәлмишик! — Кето шән әда илә күлдү.

Елә бу заман Хәлил Мусајевин уча боју гаралды, јахынлашты. Бәһрузла әлшү, зарафатла Кетону да өпмәк истәјәндә, о — еһеј... һә-јә кери әкилә-әкилә гишгырды. Сонра Ладо, сонра Коста, сонра Миша Чшауреди, сонра о бири тәләбәләр...

Илк дәрәдә Ожар Шмерлинг ичәри кирди, тәләбәләрин јәј ишлар илә марағланды. Һәр тәләбә ајаға галхыб дивар боју бир-ики шәкилдә дүздү. Әз-әзүнә балача бир сәрки јаранды. Шмерлинг шәкилләрдә көздән кечирә-кечирә синифдә гопан чошгун вә кәскин мубаһисәгә гошулду. Бәһрузун «кафәр» дејә гишгыран Гулам һејдәри әл-әл кәрдди. Намы Шмерлингтин тәрифләјәчәјини көзләјирди. Әксина, о, фикирли-фикирли Бәһруза тәрәф баханда, отаға дәрин, интизарлы боју сүкут чөкдү.

— Сатира сәнин јолун дејил, Бәһруз! Сән өз јолуну тапмалысан! Башгаларыны тәғлид етмәк сәнәтә јаддыр.

Шмерлингтин бу чидди тәғлиди ону сарсытды. Ушағлар да өзләрини итирдиләр. Кәркин вәзирәт јаранды. Мүәллим өзү дә белә кәркнәлији көзләмирди, јаваш-јаваш сөһбәтин Бәһрузун сулу боја илә ишләдәји мәнзәрәнин үстүнә кәтириб чыхартды. Бунунла кәркнәлији азатмаға наил ола билди, сонра о бири ушағларын ишләринин тәғлилина башлады.

Бәһруз, нечә олдуса, бирдән архаја чеврилди, Костанын көзүндә әјләшән Маријаны көрүб диксинди. Көзләри илә онун көзләринә тутмағ истәди, дүјдү ки, Марија она јох, мүәлиәмә бахыр. Амма көзләрини чәкмәди, инәдә баханда Маријанын дөзә билмәдјини, аза-чыг гызардығыны, күлүмсүндәјүнү вә башыны ашағы дикдјини көрдү. Бәһруз үзүнү синфә сары чевирди.

Тәнәфүсдә Маријанын јанына кетди.

Марија һеч кимә бахмадан нәсә чәкирди. Чијинләриндән зәриф, рәнкарәнк, тул шал салланырды, сачларыны јығыб күл шәклиндә архада санчагламышды. Бәһруз онун јанында дуруб:

— Салам, Марија! — деди.

— Салам! — дејә Марија она бахмадан пычылдады.

— Нечәсән, Марија?!

— Пис дејиләм. Бәс сән нечәсән, Назлы нечәдир?!

— Назлынын тоју олдү.

— Нечә? — Марија ишиндән ајрылыб, һејрәтлә Бәһруза бахды — тоју?!

— Бәли! — Бәһруз гызарыб кәдәрлә башыны ашағы дикди. Марија она тәсәли вермәк өлсәдилә:

— Даһа нә етмәк олар?! — деди — Назлынын тоју олуб, чох јакшы, кәдәр, дәрә нәјә көрәк?!

4

Бәһрузун Нахчыван тојуна аид әсәрини Тоидзе бир нечә дәрәдә көздән кечирди. Сонра чапарын ескизләринә, гараламаларына бахды. Узун мүддәт фикирләшди вә сорушду:

— Нијә ахыра гәдәр ишләмәмисән?!

— Чапарын вахты жох иди.

— Ону һөкмән тап, чохла гаралама елә. Башга чапары жох, елә бу чапары... Јакшы бир әсәрин рүшәјмини көрүрәм. Чапар. Нахчыван чапары... Гијамәт бир әсәр јаратмағ олар, колорити, кәзәл, чанлы... Тәләсмә, Бәһруз, сән бу чапар һаггында јакшы-јакшы дүшүн, натура-

дан чох чөк, онда истәдјинә наил ола биләрсән. Сәндән бир сөз сорушмағ истәјирәм: Шмерлингтин тәғлидинә нечә јанашырсан?!

— Һәм һағлыдыр, һәм дә жох...

— Нәјә әсәсән белә дејирсән?

— Бујурун, бахын! — дејә Бәһруз она бир шәкил узатды — Нечә-Аир, шәкилдәки танышдырмы?!

Тоидзе дигтәтлә бахды, сонра гәһгәһә илә күлмәјә башлады:

— Бу ки, бизим Реваздыр — деди — Әл-голуну өлчә-өлчә данышан вәзирәтдә чөкмисән.

— Бәли!

— Тәбидир. Ајры-ајры деталлары јакшы верә билмисән. Афәрин.

Амма бунлара бахмајарағ, әзизим, Бәһруз, Шмерлингтин сөзләриндә бөјүк һәгигәт вар, чүнки сән карикатурачы дејилсән, елә Ревазын портретини көтүрөк, бурда сән өзүн жохсан, чүнки сәнә мәхсус чә-батләр жохдур, чүнки бу әсәр Бәһрузун дејил, санки башга бир ада-мындыр. Сәнин јолун, руһун ајрыдыр, бәлкә дә Нахчыван тојунда, Нахчыван чапарында үзә чыхачагсан?!

— Баша дүшүрәм.

— Чох шадам. Инди кимин дәрсидир?!

— Николадзенин.

— Николадзә севдјим сәнәткарлардан биридир. Әминәм ки, ону сән дә севәчәксән.

— Севирәм!

— Әкәр севирсәнсә, ону дәриндән баша дүшмәлисән. Николадзә бәлкә дә јакшы мүәллим дејил, анчағ јакшы сәнәткардыр.

Бәһруз ондан ајрылыб, узун дәһлизә чыхды, Николадзенин биринчи мәртәбәдә јерләшән е'малатханасына доғру кетди, мәрмәр пилләләри дүшүб, Поленовун «Көл» таблосунун өнүндән кечди, елә бу заман Марија Ратигева илә үз-үзә кәлди.

— Салам, Бәһруз!

— Салам! — Бәһруз өтүб кечмәк истәјәндә, Марија онун голундан тутуб сахлады, көзләринин ичинә бахыб чидди һалда сорушду:

— Нә олуб сәнә?!

— һеч...

— Намысыны баша дүшүрәм, Бәһруз, анлајырам ки, Назлыны чох севирсән, унуда билмирсән. Анчағ мәни һеч чүрә баша дүшмәк истәмирсән. Јәгин ки, һеч заман баша дүшмәксән дә! Һәләлик, Бәһруз! — Һәләлик!

Николадзенин е'малатханасында, бир күнчә әјләшән Бәһруз Маријанын сөзләри һаггында фикирләширди. Елә хәјләлә далмышды ки, һәр шеји унутмушду. Мүәллимин гаршысында дајандығыны көрсә дә, өз әләминдән ајрыла билмирди. Мүәллим мейрибанлығла вә һејрәтлә Бәһруза бахырды. Тәләбәләр күлүрдүләр. Кет-кәдә бу күләш гәһгәһә-чә чеврилди. Бәһруз о јан-бу јана бахыб гызарды, Николадзенин мейрибан үзүнү көрән кими сакитләшсә дә, дәрһал ајаға галхды.

— Әјләш, оғлум, әјләш! — дејә Николадзә элини онун чијинләринә тојду — Нараһат олмаға дәјмәз. Бил ки, хәләсыз сәнәткар жохдур!

Деди, кери чеврилиб, өз јеринә тајытды. Мүхтәлиф һејкәлләрдә долу олан бу е'малатханадан ишкүзарлығ әһвал-руһијјәси јағырды. Бәһруз бу дәрә ишләјә билмир, һара бахырдыса, Маријанын сәсини ешидирди.

5

Бәһруз Шејтанбазара јахынлашанда, узагда, ағ чадрада бир гызы көрүб илдырым вурмуш кими јериндәчә дајанды. Елә бу анда дүңја көзләриндә сөһрәнди, тәзә бир мө'чүзәнин баш верәчәјини көзләмәјә

башлады. Аг чадралы гыз она төрөф кәлөндө елө билди Назлыды. Гыз жаныңдан өтүб кечди. Бөһруз титрәди, инсан инсана нечө охшармыш! Назлы кими гәшәнк, төрәвәтли, агаппаг. Киминсө:

— Тәбризә... Тәбризә... — ғышгырыгы Бөһрузу бу хиссләрдә аяырды. О јанда дивар дибиндә јерә јатан, башларыны дик туту әтрафи бахан дәвәләрин чәркәсиндә дајанмыш, узун әбалы бир алавар әсилә чәр чәкирди. Бөһруз әлиндә күзә, баглама тутмуш чадралы гадынларын, гәра папагалы, саггалы, әбалы кишиәрин јаныңдан кечиб, тајнајан базарын тајбатај ачылмыш гапысына доғру кетди. Гапынын сол төрәфиндә јүкләри бошалмыш бир нечә араба, оналарды бөјрүндөчә аралыга алынмыш он, он беш гојун варды. Бурда гызгә алвер кедирди. Бөјүк, кениш базар мејданынын һәр төрәфиндә мухтәлиф дүканларын гаршысы адамларла долур, бошалырдан. Дүканларла базар гапысы арасындакы бош јердә бөјүк бир дәстә дөврәләмә нәјсә тамаша едирди. Ондан азча аралыда исә хоруз дә јүшдүрәнләрин сәс-күју әләми көтүрүмшүдү.

Бөһруз гапыдан кечиб базарын кур јеринә кириб кәздикдән, албо муна бир нечә гаралама етдикдән сонра кери гајытды. Дәрһал диди ки бир гојуну чигинә алыб апаран бир гара папагалы кишини чәкди. Базар мејданынын ашагы төрәфинә доғру аддымлады вә кәрпич һасарын бөјрүндә дајаныб, синәсиндә саз охујан дәрвишнә көрдү. Дәрвишн син сәси дә, нәғмәси дә Бөһруза таныш кәлдијиндән марағлыны ирәлидә — дөврәләмә дајанмыш адамларын чәркәсинә јахынлашды. Нахчыванда, әввәл Әлихан мөһәлләсиндә, сонра базар мәсчидини гаршысында көрдүју дәрвиш иди. Бәлкә сәһв едир?! Јох, ишыгылы көзләри елә онункудур ки, вар. Ачыг һава рәнкли әбасы да ејни им һәмникидир. Бөһруз ирәли чыхыб, бир аз табагда дајанды. Чәркәләр арасында ушаглар даһа чох кезә дәјирди. Дәрвиш исә һамыны меһрибанлыгла сүзә-сүзә, сазы бағрына басыб һөвәслә охујурду. Бирдә нәғмәнин ритмини дәјишди. Шәң, ојнаг бир һава чалмаға башлады. Дәрһал ушаглар севиңдиләр. Дәрвиш онарын руһуна үјүн кәлә мезәли бир нәғмәни мезәли бир һәрәкәтләрлә охуду. Бөһруза Әлихан мөһәлләсиндән таныш олан бу нәғмәни икинчи дүфә ешиттәк хош оладу. Нәғмә баша чатан кими әл чалдылар, хусусилә ушаглар. Дәрвиш әлини атыб бир торба көтүрдү. Бөһруз билди ки, онун ичиндә илан чыхачагдыр. Чыхан кими чәркәләрин арасындан «аһ» нидасы кечди, марагдан көзләр бөјүдү. Илан дәрһал дәрвиш сарыланды һәјрәт даһа дә чохалды, сарыла-сарыла галхыб көзләри табагында башыны дик тутду, дилини чыхартды. Сонра бошалыб тогта кими јерә дүшдү вә чамаата доғру сүрүндү. Тәкчә Бөһруздан башга һамы торхуб һәјрәчан ичиндә керижә чәкилди. Иланы лап јахынлашдығыны көрөндә Бөһруз сарсылды, горхудан ону тәр басды. Јахшы ки, илан әдәти үзрә керижә дөндү. Горху һисси кечди, раһат нәфәс алан Бөһруз башыны галдыранда, көзләри дәрвишин көзләри илә гаршылашды. Бајагдан көј көзләрдән сүзүлән меһрибанлыг ишыгы елә бил азадды. раһат бир көлкә титрәмәјә башлады. Чыңкилати илә, далбадды көшкүдә пуллар јагыш кими төкүлдү. Дәрвиш иланы торбаја гојуб бағлады. Бөһруз әтрафа дағылан чамаатын арасындан кечиб она јахынлашды, һөрмәтлә салам верди. Дәрвиш саламы алыб шүбһәли шүбһәли бахды:

— Мөндән нә истәјирсэн? — јавашча сорушду.

— Јә'ни мәни танымадын?!

— Нијә танымадым, Нахчывандакы оғлан дејилсэн?

— Бәли.

— Нијә мәни изләјирсэн, дальыма дүшүрсән?!

— Нә изләјирәм, нә дальына дүшүрәм. Бурда төһсил алырам. Базар кәлдим, көрдүм чамаат јыгышыб... Сәни көрән кими дә таныдым.

— Тифлисдә һарда охујурсан?!

— Рәссамлыгда. Шәкил чәкирәм.

— Јә'ни елә мәктәб вар?

— Вар. Тәзә ачылыб.

Дәрвиш она мә'налы-мә'налы бир дә бахды, дејәсән, инанмырды.

— Нә чәкмисән, кестәр көрүм.

— Бах! — Бөһруз албомуну ачыб кестәрди.

— Пис дејил! — дејә дәрвиш Бөһрузун карандашла чәкдији шәкәл бахды — Чијиндә гојун апаран киши... Бу адамы Шейтанба-варда көрмүсән?!

— Бәли.

— Мәним сәндән көзүм су ичмирди...

— Нијә ки?!

— Нә билим, инди аләм бир-биринә гарышыб, чибәкирән вар, хәсус вар, оғру вар... һәр јерә бахырсан, күндә бир чахнашма... Мәзһәб итиб, һөкүмәт күндә бир ганун чыхарып, орда гырғын, бурда гырғын... она көрә дә шүбһәләндим сәндән...

Дәрвиш Бөһруза дигтәтлә, мә'на илә бир дә бахды. Дејәсән, јаваш-јаваш она инанырды. Көнчин гарајаныз үзүндән, ири кезләриндән, далгалы, кур сачларындан, бир сөзлә бүтүн варлығындан тәмизлик, сәмиимлик јағырды вә белә бир инсана инанмамаг олмазды. Озу дә бу көнч һеч кәсә бәнзәмирди: гәрибә, сакит данышығында, меһрибан, исти бахышында, зәриф һәрәкәтләриндә сәһрли бир чазибә кизләнишиди.

— Нә вахт Нахчывана кедәчәксән?! — Бөһруз ондан марагла сорушду.

— Билмирәм. — Дәрвиш чијинләрини атды — Чүнки Ирәвана, Дәрбәндә, сонра Ширвана, Тәбризә кедәчәјәм.

— Демәк, сәни даһа көрмәјәчәјәм.

— Билмәк олмаз. Дағ даға говушмаса да, инсан инсана раст кәлә биләр. Бу күнки кими...

— Елә билирәм ки, тәкчә дәрвиш дејилсэн!

— Бәс нәјәм?! — Дәрвиш диксиниб јенә шүбһәли-шүбһәли Бөһруза бахды.

— Чүнки о бири дәрвишләрә бәнзәмирсэн.

— Сәһв едирсэн, гардаш! Дәрвишликдән башга сәнәтим жохдур. Бир дә ушаглары чох сеvirәм. Оналар үчүн нәғмәләр охујурам, ојунлар чыхарырам.

— Сәни ушаг вахты да көрмүшәм.

— Һарада?!

— Нахчыванда, Әлихан мөһәлләсиндә, Тәк армудун јанында, аг бинанын өнүндә...

— Һә, орда чох олурам! — дәрвиш торбасыны чомағынын учуна кечириб, чијинә галдырды. — Һәләлик, чаван оғлан!

— Һәләлик! — Дәрвиш Тифлис күчәсиндә, чамаатын арасына гарышыб бир анда кездән итди.

Онун Тифлисдәки төләбәлик һәјаты көзәл, мә'налы, сакит күнләрдә кечиб кедирди. Бир дә көзүнү ачанда өзүнү Нахчыванда, доғма һәјәтдә, алча ағачынын јанында көрдү. Сәрки ачмаг истәјирди, бу мәсәдәлә гапысы һәм һәјәтә, һәм дә күчәјә бахан бөјүк отагы Ширин ханымын көмәји илә бошалды. Гоншулугда јашајан бәлача бир оғлан — Адил онун көмәјинә кәлди. Ширин ханым һүрнисәни сәсләди. Гыз һәјәтә кирәндә Бөһруз көзләринә инанмады. Һүрнисә дәјишмиш,

бөйүмүш, этө-гана долмушду. Ширин ханымын жанында дајаныб саркине-чөкине:

— Хош кәлмисән, Бәһруз дадаш! — деди.

— Хош көрдүк, һүрнисә, машаллаһ даһа бөйүк гыз олмусан!

Һүрнисә тезликлә Бәһрузун ән жахын көмәкчиси олды. Шәкилләр рини олуи вә бдилән көмәји илә чәрчивәјә салдыгдан сонра онлар өзү атагдан асырды. Һазырыг баша чатдыгдан сонра Бәһруз сарки отагына һеч кәси бурахмырды. Сонунчу күн Адила дөзә биламәди, кизличә ичәри кирди. Бәһруз ичәридә көрүб үрәкләнди. Көзү дөрү олды, отагын һәр тәрәфиндә нахышлы чәрчивәләрин ичиндә бир бириңдән көзал, элван, рәнкарәнк шәкилләрин дүзүмүнү көрүб уша һейрәти илә:

— Ој... — дејә сәсләнди, көзләри бөјүдү, ишыгланды, — Нә шәнкдир!

Адила онун илк сәркисини көрән илк адам олды. Бәһруз елә севинди ки, огланы багына басды.

О күн көзләмәкдән Бәһрузун көзүнүн көкү саралды, һеч кәс кәлмәди. Икинчи, үчүнчү күн дә һеч кәс кәлмәди.

Һәјәчан ичиндә отага кирән һүрнисә:

— Кәдиләр! — дејә севинчлә ғышгырды. Мүтәккәјә сөјкәниб һача дагы чәкән Бәһруз албому халчаньын үстүнә атыб, илдырым кимә сыграды, һәјәтә чыхмагы илә сәрки отагына кирмәји бир олды. Ичәридә ики һәфәр варды; икиси дә чыр-чындыр ичиндә. Бәһруз баша дүшдү ки, онлар ја базарын, ја да мәсчидин диләнчиләридир. Бир кәнарә чәкилиб, башыны ашагы дикди, бу вахт күчә гапысына көлкә дүшдү. Көлкә бөјүдү, жахынлашды, Бәһруз башыны галдыранда гаршысында о күн ахтардыгы гоча диләнчини көрдү. Нә көкә дүшмүшдү; овурадыры батмыш, јанагларынын сүмүкләри чыхмыш, дагыныг, агапаг ку сацлары чийнләринә гәдәр төкүлүмүш вә әчаиб бир көркәм алмышыда. Гунгуру, дамар-дамар, габыг-габыг узун әлләри будаг кими салламышыды. Бәһруз ону дәрһал таныса да, бирдән-бирә дилләнә билмәди, сусуб бахды. Гоча дәли бир тәһгәһә чәкди:

— Огул, мәни танымадын?!

— Танымышам.

— Көрүрсән, һәлә Нахчываньын тозу олмаг истәмирәм.

— Нә билдин ки, сәрким ачылыб?!

— Базарда ешитдим.

— Хош кәлмисән, бујур, тамаша елә!

Гоча диләнчи дөрд көзлә сәркијә бахмага башлады. Бирдән Нә рбәнд ағачыны тәсвир едән рәсми јолдашына көстәриб:

— О ағач будур! — дејә голларыны көјә галдырды — Будур! Көзүмүн габагында чәкиб!

— Илаһи... — дејә о бири диләнчи башга лөвһәнин онундә дәрһалыб әлләрини көјә галдырды — кәрәминә мин шүкүр! Сәниг гүл рәтиндир, ирадәндир булар!

Ики күн сонра сәркијә Әлигулу Нәчәфов көләндә, Бәһруз севинди онун үстүнә чумду.

— Әлигулу дајы! — дејә ғышгырды — Хош кәлмисән! — Голларыны ачды, Әлигулу Нәчәфов Бәһрузу гучаглады.

— Гијамәт иш көрүбсән, мәрһәба! — деди.

Ширәлибәј онун кәлдијини билән кими гапыда көрүндү, багына басыб, әл-ајага дүшдү.

— Чаным-көзүм... — Әлигулу Нәчәфов јары чидди, јары зарәфә дилләнди — Мән сизә јох... сәркијә бахмага кәлмишәм.

— Сәрки өз јериндә, достлуг да өз јериндә!

Ширәлибәј ону тәрк етсә дә, Бәһруз Әлигулудан ајрыла билмәди. Бөјүрдә дајаныб бәзи суалларына чаваб верирди. Бир портретин онундән кечәндә, Әлигулу Нәчәфов ајаг сахлады:

— Мәһәммәд Пејгәмбәрин дә шәклини чәкмисән?!

— Чәкмишәм. Һәлә јенә чәкәчәјәм.

— Динә белә инанырсан?!

— Билмирәм. Амма һамы аллаһа, пејгәмбәрә инаныр.

— Дүздү, һамы инаныр. Чамаат билсә ки, сән пејгәмбәрин шәклини чәкмисән, бу сәркени мүгәддәс пирә чевирәр. Мәним үчүн, онсуз да пирдир!

Күлә-күлә әлләрини Бәһрузун күрәјинә вурду. Ширәлибәјин һәтдән тез-тез бојландыгыны көрүб:

— Атан јаман нараһатдыр! — пычылдады — Јәгин плов сифарыш вериб!

— Бәс онсуз олар, Әлигулу дајы?!

— Ај шејтан, сән дә атан кимисән, гонаг-гара севән олачагсан. Ширәлибәј дөзә билмәјиб һәјәтдән сәсләнди:

— А балам, һарда галдыныз, кәлин көрөк! Ширин ханымын чајы сојуур...

7

Бәһруз сәркидән доган кәдәрини унутду, чүнки көләнләрин сајы мохаалмышы, онларын арасында хурчунлу кәддиләр дә, ајагјаалып диләнчиләр дә, бөјләр дә, базар сатычылары да, тачирләр дә, ушаглар да, һәтта ара-сыра гадышлар да, гызлар да олуруду. Бир күн исә, мө'табәр бир шохсин көләчәјини Бәһруза хәбәр вердиләр. Бу хәбәри кәтирән көдөк бојлу, даз башлы, сәлигәли кејинмиш бир бәјзадә ириш-ириш:

— Кәда күданы јыгыб еләмә! — деди — Бил ки, сән бөјүк шәрәфә һәлә олурсан! Ешитдин?!

— Ешитдим, бәј!

Ики саат кечдикдән сонра һәмин бәјзадә даз башынын тәрини сәлә-силә һәјәчанла гапыдан ичәри кирди:

— һазыр олуи, һазыр олуи! — дејә-дејә отагы дөрд көзлә сүздү. Бәһруза сары дөндү — Гонагын пишвазына чых, тез елә!

Бәһруз күчәјә чыханда, о башдан аста-аста көлән фајтону көрдү. Бәјзадә јалыгыны чибинә сохуб ирәлијә чыхды. Од рәнкли атлар таныјармыш кими, онун гаршысында дајанды. Фајтон елә тәзә иди ишын, ишыг сацдыры. Јанлары нахышлы иди. Огурачагларына ағ, күкүлү, јумшаг гојун дәриси, сөјкәнәчәкләринә халылар дөшәнмишди.

Фајтонун гармон кими ачылан, бүкүлән үст гаты һаванын исти олмагына бахмајараг өртүлүмүшдү. Даз башлы бәјзадә јүјүрүб фајтондан дүшсән ағ ипәк көјизәк кејмиш, готазлы көј гуршаг багламыш, јекәпәр, сәтталлы бир адамын гаршысында әјилди:

— Бујур, хан! — деди, әли илә сәрки отагыны көстәрди — Шәкилләри чәкән оглан да бурдадыр.

Фајтондан агапаг палтарда бир гыз да дүшдү. Күллү көләгә јыты олса дә, башыны, үзүнү өртмәмиш, чийнләринә, голларына салмышыды. Сәлигә илә даранмыш гапгара сацларынын һөрүкләри бир тәрәз јыгылмышыды. Илк кәнчлијин тәрәвәти илә долу дәјирми, тәшәнк сифәтиндә бапбалача тәкчә бир хал дәрһал көзә дәјирди. Хырда көзләри сифәтинә јарашырды. Әлиндә јелпәзә тутмушду.

Хан аста јеришлә Бәһруза жахынлашыб, һөрмәтлә ва еһтирамлә баш әјди. «Бу ки, Чәфәргулу хандыр» дејә Бәһруз фикриндән кечирди, дәрһал да:

— Хош калмисиниз, хан! — дежә ону отагын ачыг гапысына да бәтә етди, һәм дә үзүнү гыз тәрәф чевирди:

— Бу журуч, ханым!

Чәфәргүлу хан бир аныг тәрәддүдә ичиндә бөйрүндә дажанан гыз бахды, сонра агыр һәрәкәтлә отага кечди. Гыз да архасынча! Да бәздә онларын әтрафында фырланыр, каһ изәл етмәк истәйр, каһ гуллау кәстәйр, каһ да жалтагчасына үзләринә күлүрдү. Бүтүн шәкилләри көздән кечирдикдән сонра хан гызына бахыб:

— Бансы хошуна кәлир?! — сорушду.

— Намысы!

— Дүз дејирсән јахшы шәкилләрдир!

— Ән чох бу хошума кәлир — дежә гыз отагын саг диварындакы һача дагын шәклини кәстәрди. Сулу боја илә ишләнән шәкилдә дагын әзәмәти, һәһәнкәлини кәзәл верилмишди. Чәфәргүлу хан о шәклә бир дә дигтәлә бахды вә деди:

— Бизим даглардыр! Кәзәл чәкиб!

Бәһрузун бир күзү гызда гаалмышды, гызын шәкилләрә бахмасында тәкчә мараг жох, һәм дә дахили еһтијачдан доган севки варды. Гәрибә о иди ки, күлүмсүндә халы жоха чыхыр, һәлә ушагыны итирмәјән гәшәнк үзү ишыгланырды. Чәфәргүлу хан һача дагын күзүнү чәкмәк истәмирди. Бәһруза тәрәф чөнүб деди:

— О шәкли алырам! Биләрәм ки, гимәти жохдур, нә гәдәр версәм јенә аздыр!

Чәфәргүлу хан бәздәјә шәкли апармага ишәрә вурду. Бәһрузу ону дивардан алыб верәндә, гәјри-ихтијари гыз тәрәф доңду. Гыз онун бахышларыны көрүб күлүмсүндү, јенә халы итди вә үзү ишыглан доңду. Бәздә шәкли көтүрүб габага дүшдү. Гыз кетмәк истәмир, јенә шәкилләрә бахыр, Чәфәргүлу ханын гулагына нәсә пычылајырды. Һәр икиси Бәһруза тәшәккүрүнү билдириб, тәләсмәдән отагы тәрә етидиләр. Әввәлчә фәјтона Чәфәргүлу хан, ардынча исә гызы галды. Гыз фәјтон тәрпәнәндә керижә — Бәһруза тәрәф бојланды, күлә-күлә әлини јелләди. Бәһруз јериндә мыхланмыш кими узун мүддәт онларын далынча баха-баха галды.

Һәтта гаршысында дажанмыш Адилә белә көрмүрдү. Адилә алтдан јухары һәјрәтлә она бахырды.

— Бәһруз! — Адилә диләнди — Һүрнисә... һушуну итириб.

— Нә, нә дедин?!

— Һүрнисә...

— Һарада?!

— Өз һәјәтләриндә.

Заваллы гызчыгаз! Бәһруз һәјәтә кирәндә, гоңшу гадынларын әһәтәсиндә, онун һалсыз һалда дәһлиздә узандыгыны көрүб:

— Су... су кәтирин — дежә дәрһал јахынлашыб гызын башына тутуб јухары галдырды. Агармыш үзүнә су сәпди, Һүрнисә диксини көзләрини ачды.

— Јатага узадын, динчәлсин. Адил, кәл көмәк елә...

Бәһруз илк дәфә иди ки, Һүрнисәнин јашадыгы бу евә — бу отаг кирирди. Јерә роңки солуб кетмиш көһнә палазлар дөшәнмишдә. Күнчәдәки учуз, гәдим саңдыгын үсүнү митили чыхан јорған-дөшәк шәкләр јыгылмышды. Отагда даһа һеч нә жох иди. Бу јохсуллауды үрәји сыхылан Бәһрузун көзләри јаваш-јаваш өзүнә кәлән Һүрнисәнин сифәтинә диклимишди. Бу гарајаныз сифәтдә көлкәли бир кәдәр титрәйрди.

Бәһруз Һүрнисәни Адилә тапшырыб агыр кәдәр ичиндә кәдәр гәјытды. Алча ағачынын бөйрүндә әләшиб хәјала гапылды.

БЕШИНЧИ НИССӘ

1

Бәһруз Тифлисә кетмәјә һазырлашырды. Чәфәргүлу ханын гызы илә сәркијә кәлмәји гәјри-ади һадисәјә неврлиди. Һәр јердә бу барәдә сөһбәт кедирди. Бундан сонра сәркијә кәлмәләрин ичиндә башга ханларын, бәләрин өзләри, өвәдләри да олурду. Намысы да ондан шәкил алырды.

Һавалар мөһкәм исти кечирди. Күчәдә кедәркән истидән адамын күзү гарсыјырды. Амма тәр кәтирмирди. Бәһруз буну чоңдан баша дүшүшүдү, она көрә дә күнәшин ән шыдырғы вахтында белә шәһәрә чыхмагдан горхмазды.

Белә исти күнләрин бириндә Бәһруз балача Адилә шәһәри долашыб, базарлыг едиб кери гәјыдырды. Бу заман ијнә учу бојдә јагыш дамаалары төкүлдү вә, бу һамы үчүн мө'чүзәјә бәрәбәр оладу.

Бәһруз сәрки отагына кирәндә, ипәк, көј көјнәк кәјмиш, јарашыгы, назик бығлы бир кәңчә она тәрәф кәлди, күлә-күлә әл узатды, сонра гапынын јанындакы Назлынын бир нечә ил бундан әввәл чәкди-ји портретини кәстәриб деди:

— Мән бу шәкли алмаг истәјирәм.

Бәһруз сарсылды, бирдән-бирә чаваб верә билмәди, дүңја башына доланды, чүнки буну һеч чүрә көзләмирди. Назлынын портретини сатмаг үчүн сәркијә гојмамышды. Бу тәклиф исә ону чыхылмаз вәзијәтә салмишди. Башыны галдырыб үздән чоң таныш кәлән кәңчә бахды. Кәңчә Бәһрузун тәрәддүдүнү дүјүб:

— На олда сизә?! — јенә күлә-күлә сорушду — Нарәһат олмајын, Бәһруз бәј, мән сәни дә, атаныз Ширәлибәји дә јахшы таныјырам. Адим Әкбәрдыр, Әкбәр бәј...

— Таныјырам, ешитмишәм, бу шәкил сизә ләјиг дејил, ағам.

Бахын, даһа јахшы шәкилләр вар, бу журун, сечин, алын!

— Јох, мән буну алмаг истәјирәм.

— Ону сатмырам.

— Горхмајын, хәсислик етмәрәм. Нечә десәниз, о гәдәр дә верәрәм.

— Инанын, Әкбәр бәј, чидди сөзүмдүр, сатмырам.

— Үч гат артыг верәрәм.

— Јох, ағам! Инчимәјин, Әкбәр бәј, бу, мәним үчүн әзиз шәкилдир.

— Демәк белә... Пәс отуз гат артыг версәм, онда нечә?!

— Ағам, Әкбәр бәј, дүңјаны версәниз дә ону сатмарам!

— Хуб... хејли хуб... — дежә кәңчә партајини кизләтмәк истәдисә дә, бачармады, јанаглары гызарды, бармагларыны ојнада-ојнада, шәкилләри бир дә көздән кечириб деди:

— Хошума кәлдиниз, Бәһруз!

— Инчиклик олдасын, бәј!

— Архајын ола биләрсән, сәни баша дүшүрәм, јәгин ки, бу гыз сәнә чоң доғма адамдыр.

— Әкбәр бәј гапыја сары кедиб әлини узатды, Бәһрузлаа худафизләш-ми вә әләвә етди:

— Бир шеј лазым олса, гуллағунузда һазырам!

— Саг олуң, бәј!

Бәһруз ону өтүрүб кери гәјытды, гәјри-ихтијари олараг Назлынын портрети гаршысында дајанды. Инди баша дүшдү ки, она бәсләдији кәңкиси бир дамчы да олсун азалмајыб.

Мәчид көлмәди ки, көлмәди.

Бәһруз татарда кедирди. Үрәјиндә Назлы чанлы бир варлыг кинә тиләсә дә, һардаса думанә, булда бурунмуш әлчәтмәз бир хәҗәт чеврилмишиди. Бу хәҗәл һеч заман ондан кәнарда кәзмирди, Нахшә вәндә исә бу хәҗәлын һәгигәт олмаһыны һәр аддымда көзләјирди. Мәһәлләдә, күчәдә, дүкәндә, базарда она охшар бир гызә раст кәләндә сарсылырды. Гәрибәдир ки, Назлы һаггында һеч нә ешитмирдиди. Һәтта һүрнисә белә ондан хәбәрсиз галмышды.

Гәшәнк атын беләндә, бәјрү гылынчлы, узун шиш папагалы, баһлы, уча бәјду чапар Мәчид исә санки гејбә чәкилмишиди. Бәһруз дәнә дәнә ескизләринә, гараламаларына баһыр, онун јолуну интгизарда көзләјирди.

Һөрүклү гылы көрмәк үчүн Шаһаб мәһәлләсиндәки Сүддә һәм һәмнин һахыналыгындакы күчәдән јенә бир нечә дәфә кечиб кетмишиди. Наһаг сачлы гочалы, нә гызы, нә дә әрини көрмүшдү. Һәтта бир дәрә гочанын јериндә, — дәш үстүндә әјләшиб гапыны, әтрафдакы көрпә һахышлары чәкмишиди.

Гәлбиндә јурд салан бу вискиллә, һәсрәтлә, кәдәрлә Тифлисә кәлиб чыхды.

Инди Тоидзенин икинчи дәрси иди, һаһы кими, Бәһруз дә ишләмәк үчүн һазырлығыны көрүб гуртармышды. Мүәллим һәлә көлмә мишиди. Ләдә Гуднашвилинин ганы гара олдугундан бикәф кәзирди. Һәмишә бич-бич гызылан көзләриндә гығылчымлар парламьрды. Коста бәрк мәшгул иди, һеч кимә гарышмырды. Реваз исә јенә сәркәрдәлик едирди:

— Ушагалар, бир дәгигә! — дејә сәһнәдән һаһыја мүрачигәтлә, онлары сәкит олмага чагырды — Бир дәгигә гулаг асын, бир дәгигә еһ, һаһы Ревазә әјрәмишиди, ким иди она гулаг асан? Онсуз дә Реваз һәмишә өз сөзүнү һај-күј ичиндә дејир. Елә һеј гышгырыр, тәһбә достларыны сәкитләјә чагырдырды.

Бу заман Тоидзе халатлы бир гадында ичәри кирди. Дәрһаб сәкитлик чөкдү. Онлар сәһнәдә гәлхәндә, Бәһруз марәг ичиндә баһыр нәсә гејри-ади бир шеј көзләјирди. Әввәлки кими Тоидзе чиддә көрәкә алмышды, чанлы натуралдә чөкмәјин тәјдәләры һаггында гыса маһу мат вериб, гадына тәрәф кетди. Гадын халатынын дүјмәләрини ачырды. Тоидзенин сөзләрини динләјиб башы илә разылыг верди вә әјһәндән халаты чыхартды.

Бәһруз өмрүндә илк дәфә иди ки, чылпаг гадын көрүрдү, варлыгындан гәрибә бир кизитли кечиб кетди. Гадынны агаһпаг, зәриб бәдони варды, архасыны тәләбәләрә чевириб, голларыны јухары тәләбә дырды. Зәриф, мүтәнәсиб чијинләри, голлары, инчә назик бели, дүр күн, һамар, сағлам ајагалары, көплуш отурачагалары, балдырагы бәдәниндәки гәрибә чөкәкләр, хәтләр — бунар бирликдә көзәләмә јарадырды, Бәһруз бу көзәллијин өнүндә гурујуб галмышды. Тоидзенин изаһатларынны белә динләмирди. Елә ки, карандашы алыб, һаһы кими, ишләмәјә башлады, бајагы һиссләри бир анда јоха чыхды, бәһрә шеј онун үчүн адиләшди...

Тәнаффүсдә һаһы гадыннын бәдәниндән, онун көзәллијиндән алынышды, гызгын мүбаһисә гопмушдү.

Бәһруз дәһлизә чыхды, ики күн далбадал Марија Ратигевәндә дәрәс көлмәһәсинә көрә ишкәран галмышды. Әзүнә јер гәлмишды. Һәмишә Маријанын јанында әјләшән Коста һахыналышыб, Бәһрузу әһвалыны сорушдү:

— Пис дејиләм, Коста, сәндә нә вар, нә јох?!

— Марија нәдәнсә көлмир, үрәјими јејә-јејә фикирләширәм ки, көрәсән нә олуб?!

— Истәјирсән дәрәсдән сонра кедәк онлара.

— Мән дүнән кетмишдим, гапыны ачан олмады.

— Нә әчәб кетмишдин, Коста?!

— Јолдашымыз дејил?! — Коста һәм мә'на, һәм дә бич-бич күлүб үтүндү — мән Маријаны чох истәјирәм.

Дәрәс башлајанда һаһы отага долду. Тоидзе јенә һәмин гадынә кәлди. Гадын халатыны сојунуб, бир кәнара атды, әввәлки вәзијәтиндә дајанды.

— Бах, Бәһруз — Марија күлә-күлә деди — Бүтүн Тифлиси кәзирик, јоруладум демирик, јахшы?!

— Јахшы! — Бәһруз күлә-күлә разылашды.

Трамвај. Сисианов күчәси. Јохуш. Трамвај агзына кими адамла долду... Јаваш-јаваш јохушу галхыр. Бәһруз Марија илә архада, ајаг үстә, пәнчәрәдән баһыр. Ашагыда Күр чаы, саһилин о тәрәфиндән үстүндә евләр олан һүндүр гајалар, сонра Нарынгала, сонра шаһзадә Тамаранын дәјирми шәкилли Дарынча гәсри. Бурдан овуч ичи кими ачылан шәһәр бүтүнләклә, даһа көзәл вә даһа әзәмәтли көрүнүр. Јенә Һармызы дамлар, гүлләләр, күмбәзләр... Метех галасы...

Күмүш кими парылдајан чај. Бағлар — бағатлар, јашыл дүзәнләр! Һәр икисинин албому ескизләрлә, гараламаларда долмушдү. Сонра Күр гырагынын саһилләри. Балача евчикләр, дахмалар, баыгычыллар, палтарјуван гызлар, гадынлар...

Бәһруз дајанды, Күрүн саһилиндә ири дашын үстүндә палтар овхалајан дирибаш, көзәл бир гыз чеврилиб она бахды, дизә гәдәр суја кирән гызын гәшәнк ајагалары ағарырды, буну көрән кими палтарынын гыгымыш әтәкләрини бураһды вә ајагалары көрүнмәз оладу. Сонра јенә Бәһрузә бахды. Бәһруз күрчүчә саламлашды, гыз башыны тәрпәдиб күлүмсүндү:

— Мән күрчү дејиләм — дејә тәмиз Азәрбајчан диялиндә сөзә башлады.

— Сизә нә лазымдыр, гардаш?!

— Ичәзә версән, шәклини чөкәрдим.

— Нијә?! — палтары сыха-сыха гыз сәдәләвһчәсинә сорушдү — фикрин нәдир?!

— Рәссамлыг мәктәбиндә тәләбәјәм. Бир азча дајансан сәни палтар јуван јердә...

— Јох, јох! — гыз онун сөзүнү кәсиб, һирсли-һирсли бахды — биабыр олмаг истәмирәм, Лазым дејил. Чөкмәјин!

Бәһрузун исары бир нәтичә вермәди, гыз тез-тәләсик палтарлары дагышдырыб, гашгабагыны төкүб, она бахмадан чыхыб кетди. Бәһруз архаја чевриәндә Маријаны көрмәди, Күр саһил бојунча һеч кәс көзә дәјмирди. Бәһруз диқдири галхды. Узагад, аманларын јерләшдирәни дахмаларын бәјрү илә кәдән Маријаны күчлә таныја билди, ардынча гачыб Михајловски күчәсиндә она чатды.

— Јахшы, һирсләнмә! — Бәһруз Маријанын азча јумшалдыгыны алујуб, голуна кирди, көнүнү алмага чалышды. Узагдан Дидуби киласәсә көрүндү, киләсә хејли галмыш гарышыларына Мүчтәһид багы чыхды. Бу баг Тифлисин ән көзәл вә ән гәдим бағларындан бири иди.

— Бага кедәк?!

— Кедәк, бәрк јорулушам. Бир аз динчими алмаг истәјирәм. Бағын көрпичдән һөрүлән һахышыла, алчаг һасарынын бәјрү илә кәлиб башдан-баша сармашылага бүрунүшү гоша гапыдан кечиб бага кирдиләр. Баг, нә баг, нә пајыз, нә дә гышын нәфәси санки она тохунмамышды, јамјашылды. Сүкүт ичиндә узанан бош, кимсәсиз кәлибабанлар јашылыг ичиндә итмишиди. Баг онлара исти кәлди, ба-

ягкы сојуг санки жоха чыхмышды. Марија да даһа ачыглы дейишди. Бир тәрәфи сынмыш скамјада әләшһиб етүд чамаданыны јанына сојуг ала — Нә көзәл бағдыр — дилләнди — чәһнәтдир елә бил. Истәјирәм Бәһруз, мәни чәкәсән!

— Марија! — дејә сәсләнәндә онун чеврилмәси вә тәбиәт бағдыр чәклимиш рәсмнини көрүб диксинмәси бир олдү, Бәһруз һейрәтләнип Маријанын үзүндә марәг ишығы көрдү.

— Неч инана билмирәм, Бәһруз. Јәни сән чәкмисән?! Нә һарда?

— Тәбиәт бағдыр.

— Бәс ишә мәнә көстәрмәмисән?!

— Билмирәм.

— Мәнә верәрсән, һәмишәлик хатирә кими галсын...

— Јох.

— Нијә?!

— Чүнки... чүнки — Бәһруз кәкәләјиб сусдү, көзләрини ушқ кими јерә дикди. Сүкуту Марија позду:

— Үшүдүм, кедәк даһа — ајага галхды, — гој шәкли албома, Ни чимирәм, көрүнүр, шәклим өзүмдән гижәтләдир.

Ахшам дүшүрдү. Бу дөфә Марија голуна кириб она сығында һавә сәртләшмишди, елә бил гышын гапы ағзында олдугуну хәбәр вериди. Бәһруз мә'налы-мә'налы Маријаја бахды:

— Фәјтон тутум?!

— Нә ағыллы оғлансан!

Фәјтонда Марија јенә дә она сығынды вә гулағына пычылаады. — Мән сәни чох истәјирәм, Бәһруз! — Үзүнү онун күрәјиндә кәләдәди. Бәһруз үчүн бу, о гәдәр дә көзләниләмәз дејилди, сәкит дајанма да, һардаса, дәрһинликдә јүнкүл бир тәкан дујаду, бу тәкан да өткә кечди. Фәјтон дајананда, Бәһруз биринчи дүшүб Маријанын әлини тутду вә онун ашағы еһмәсинә көмәк етди. Марија дәрһал гапын ачды, ишығы јандырды. Бәһруз отага кириб бир күнчә дајанма — Нијә орда дурмусан?

Бәһруз кетмәк истәјирди, амма буну демәјә дили кәлмәди. Кәмәкдән, азачык шәрәбдан сонра бу истәји неч јада дүшмәди, Марија ачылымыш чарпајысында әләшһиб әлләрини Бәһруза сары узадады. дәрһал она јахынлашып ағ, чылап голларындан тутду.

— Бәһруз, әзизим! — дејә башыны галдыран Марија пычылаады — Шәклими нијә чәкмисән, дүзүнү де, кизләтмә мәнән, бир дәрчи да олса, мәни севирсәнми? Бәһруз, нијә динмирсән?!

Бәһруз әјилди, үзүнү Маријанын үзүнә јахынлашдырып додагырыны пычылаајан додагаларына тохунду. Бу, бир ан чәкди, Марија халатыны чыхарып, чарпајынын башына атды, јорганын алтына кәчрә-кирә:

— Кәл, јанымда узан! — деди. Бәһруз Маријанын ағалпап кәкә көјүндән пыртајып чыхан ири дөшләрини көрәндә, титрәди. Бәһруз илк дөфә иди ки, гадына белә јахынлык едирди. Она көрә палтарыны сојунуб јатага кирәндә өзүнү әлә алмага чалышдыса да бачармады. Марија азча дикәлиб она бахды. Бәһруз әлини Маријанын күрәјиндә көздирди, нечә олдуса, кечә көнәји дартылды, гадыны чылап бөдәни титрәди. Марија она сыхылды. Отаг гаранлык елә бәјағдан бәри нә баш вермишдисә, һамысы она мө'чүзә кими кәлмәк бу мө'чүзәнин сәһри үрәјиндә галмышды.

4

Бир нечә күн сонра Бәһрузун көзләмәдији бир һадисә баш вериди. Тәнәффүс вахты, кимсә ону чағыртдырды. Бәһруз мәрмәр пилла...

дүшүб ашағы мәртәбәдә, гапынын јахынлығында үч гызын дајандығыны көрәндә өзүнү итирди. Дәрһал да варлығыны дәрһин марәг бүрүдү. Ортада дајанан гыз о бирләриндән һәм көзәл иди, һәм дә јахшы кејинмишди. Башына гојдугу гәһвәји рәнкли дәјирми шәјапа, узун палтары, палтары үстүндән кејдији баһалы архагылы илә ујушмаса да, гызын көзәллији, гәшәнк ағ үзү һәр шеји унутдуруду. Бәһруз оналара јахынлашып, шәјапалы, гәшәнк гызын өнүндә дајанып, шашырмыш һада салам верди. Гыз күлүмсүндү, бүтүн сифоти ишыг ичиндә јанды: көзләри дә, јанагалары да, додагалары да! Үзүнүни гәшәнклији, зәрифлији, тәрәвәтијә бирликдә бу ишыг она хүсуси мәләһәт вә чәзибәдарлык кәтирди.

— Салам, Бәһруз! — деди — Дејәсән мәни танымадыныз?!

— Јох!

— Чәфәргулу ханын гызыјам. Јадыныздадыр, сәркәнинизә бахмага кәлмишим, атамла...

— Бәли, јадыма дүшдү. Дәјишмисиниз.

— Јох, Бәһруз, дәјишмәмишәм. Башга палтар кејмишәм. Елә һәмин көрәјүнүз гызам.

— Тифлисә нә әчәб кәлмисиниз?!

— Бурда тәһсил алырам. Гызлар кимназијасында. Сиз нечәсиниз?!

— Пис дејиләм, сәг олу!

— Бәлкә бир шејә еһтијачыныз вар, атамдан јаныныза кәлмәк үчүн ичәзә алмышам, о да сизинлә марәгаланыр, дүзүнү дејин, атам бир-иқи күн һәлә шәһәрдәдир, көмәк ләзим олса...

— Јох, разыјам, сәг олу, миннәтдарам.

Бу заман Миша Чиәурели Бәһрузун бөјрүндә дајанып, гызлары һейранлыгга сүзә-сүзә:

— Таныш елә бизи, Бәһруз! — деди. Көзләмәдән дәрһал мәзә илә әлини узатды. — Артист, рәссам Михаил Чиәурели...

Шәјапалы гыз јенә ишыг долу тәбәссүмлә онун әлини сыха-сыха астача:

— Нарынч! — деди вә әләвә етди. — Мән сизи таныјырам. Јада Орта Чалада көрүшәм. Күрчү артистләринин концертиндә. Көзәл чыхыш етдиниз.

— Ешитдин, Бәһруз, ешитдин! — Миша Чиәурели фәрһләнди. — Мәни сизин Азәрбајҹан да таныјыр.

Даһа дајанмады, јухарыја — икинчи мәртәбәјә галхды. Бәһруз билади ки, Миша тәләбә достларына һәр шеји мәзә илә икигәт ујдурма илә чатдырчағдыр. Нарынча бахып, онун гәшәнк үзүнү, јенә ишыгы тәбәссүмлә долу олдугуну көрүб деди:

— Сизин шәклинизи чәкмәк истәјәрдим.

— Бу мәнһин үчүн бөјүк шәрәфдир, Бәһруз! Сизин рәсмниниз, оисуз да, Нахчыванда, бизим елдә вар. Озу дә ону јатаг отағымда, чарпајымын үстүндәки дивардан асмышам. Билдиниз һансы рәсми?! Узагда көрүнән дағлары... һачадагы... Мән кимназијанын јанында пансионатда јашајырам, бах, бу рәфигәләримлә бирликдә. Бујурун, гонаг кәлин, достларынызы да көтүрүн, индикә бизимлә көрүшән, Чиәурелини дә, кими истәсәниз... һәләлик, Бәһруз, көзләјәчәјәм!

— Сәг олу, Нарынч, кәләчәјәм.

Бәһруз гызлары күчәјә гәдәр етүрдү, күчәдә исә онлары фәјтон көзләјирди. Фәјтона минәндә, Нарынч бир ан керижә — гапы ағзында дајанан Бәһруза бахды — һәләлик — дејә әлини галдырды. Бәһруз да әлини һәрәкәтлә чаваб верди. Нарынчын үзүндәки тәбәссүмү, сәнмәјән ишыгы үрәјиндә галды. Фәјтон даш күчәдә сәс сала-сала узаглашды. Дәрсләрдән сонра Бәһруз јенә Тифлиси кәзмәји гәт етмишди. Одуру Головански күчәсиндән кечә-кечә һансы тәрәфә кетмәк һагында ки, Фикирләширди, бирдән гаршысына чыхан Олгински күчәсинә дөвдү.

— Није манимә кетмәк истәмирсән?!
 — Истәмирәм, вәссалам!
 — Мән сәни анлаја билмирәм.
 — Анламағ да лазым дежил, Бәһруз. Мән ки, сәни ғынамырам,
 — Дүздүр, ғынамырсан. Ахы биз јахын олмушуг...
 — Инди дә узағ дежил. Крымда да һәмишә бөјүрүмдә инди. Һәлә
 җу демирәм ки, кечә зорла отағыма кирмәк истәјирдин.
 — Үр истәмишәм ки, буна корә...
 — Мән дә бағышламышам, Бәһруз! Истәјирсән, сәнә дејим, није
 белә фыр-фыр фырланырсан, үрәјиндән нәләр кечир, није нараһатсан,
 дејим Бәһруз, дејим! — Де!

— Сән о кечәнин тәкрар олунмасыны истәјирсән!
 Бәһруз сарсыды, чүнки бу истәк, һеч шүбһәсиз, күчләү иди, һәтта
 о кечә јадына дүшәндә, варлығыны бир од јандыра-јандыра кечирди
 вә инди бу истәјини Марија тәрәфиндән үзүнә шах дејилмәси көзлә
 нишлә олса да, она тәсир кәстәрмәјә билмәди. Өзүнә кәләндә, һиссә
 гапымыш Маријанын һәзин бир сәслә диләндијини корду.

— О кечәки һадисәнин нечә баш вердијини билмирәм, чүнки
 өзүмә һәр шеј јуху кими кәлир. Сәһәр ојананда көзләримә инанмағ
 истәмирдин. Инана билмирдим ки, јанымдакы сәнсән. Чүнки сәһр
 мәни елә тутмушду ки! Көзләримдә һәр шеј тзыл парылтылар ичин
 дә иди, һәр шеј! Һәлә инди дә унутмамышам, елә билирәм ки, о кечә
 бир даһа тәкрар ола билмәс!

Бу заман Коста гапыда корүндү, һирсли-һирсли:
 — Марија! — дејә сәсләнди — һарда галдын?!
 — Коста, инчимә, бу дәгигә кәлирәм. Һәләлик, Бәһруз, ахша
 ма кими!

Бәһруз јериндән тәрпәнә билмәди, дүшүндү, көзү Маријада гал
 ды. Сонра јаваш-јаваш бош дөһлизә чыхды, мәрмәр пилләләрә бир
 инчи мәртәбәјә енди вә шәһәрә јолланды.

Кәзә-кәзә Ирәван мејданына кәлди, мејданда нәдәнсә адам чоҳду,
 Бәһруз гаршысындакы илк күчәјә — Сололак күчәсинә донду, азна
 кетмишди ки, кордү бөјүк бир издиһам ахыр: бајрагла, шураһ!
 Дајаныб издиһама баһанда Бәһрузун көзүнә дәрвиш дәјди, дигләтлә
 бахды, өзүдүр ки, вар, нә о јан, нә бу јан, кәјими инди тамам башга
 чүрәдир. Архасынча кетмәк истәди, бирдән ону итирди, даһа көрә
 билмәди, јүјүрдү, ахтарды. Јох. Дејәсән, сәһв етмишди.

Кери гајыданда, мәшғәләнин вахтына аз галырды. Бәһруз ичәри
 кирәндә кордү ки, Оскар Иванович Шмерлинг гапыја јахынлашыр.
 Ғыса сағтаалы мұәлаим һәмишә чидди иди, јенә ејни чиддијәтлә,
 агыр вә тәмкинли јеришәлә ирәлијә чыхды.

АЛТЫНЧЫ ҺИССӘ

1

Сонунчу ил! Илдирым кими сүр'әтлә өтдү. Бәһруз көзүнү ачыб,
 өзүнү бурахылыш кечәсиндә, оңдан бир нечә саат сонра зијафәтә
 кордү. Һәһсил илләри нә тез баша чатды! Елә бил Тифлисә кәлдијә
 дүнән иди: Ширәлибәјә Головански күчәсиндәки бәдди мағазәјә
 кирдији, кағыз, рәңк, фырча алдығы да елә дүнән баш вермишди.
 Доғруданмы достларындан Ревадан, Ладодан, Мишадан, Хәлиа Му
 сәјевдән, Костадан, Кетодан, Маријадан һәмишәлик арылачаг
 дыр?! Үрәјиндә онлара, мұәллимләрә мөһкәм бағлылығын, Ари
 нин үнсизјәтин, мөһәббәтини олдуғуну дујур, индидән агыр бир кәдәр
 гапылырды. Бурахылыш кечәси рәсми, ғыса олды, сыраја дајанмыш
 мұәллимләр бир-бир ирәли чыхыб ики-үч кәлмә илә молберт архасын

дакы тәләбәләрә угур арзуладылар. Сонра Оскар Шмерлинг онлара
 вәситә пајлады, сон вида нитти сөјәлди.

Зијафәт иса ресторанда тәшкил олунмушду. Шамданлы чилчыраг
 ла бәзәдилмиш бөјүк бир отағ бәрг сачырды. Гапыдан, пәнчәрәләрдән
 зәриф пәрдәләр асылмыш, диварлара мұхтәлиф шәкилләр һәкк едил
 мишди. Бу јери Реваз Миша Чиаурели иди бирликдә тапмышды. Ми
 шанын нүфузу јенә бирә он достларынын көзүндә бөјүдү. Чүнки һара
 кедирдиләрсә, Миша Чиаурелини дәрһал таныјыр, она хүсуси һөрмәт
 кәстәрирдиләр.

Тәләбәләр бир нәфәр кими вахтында јығышышдылар. Мұәллим
 ләрдән биринчи Лонго кәлди, кәјфи көк иди, дәрһал Миша Чиаурелини
 јанына чағырды, мезә илә тәзә итаалјан анекдоту данышыб, һамыны
 күлдүрдү. Өзү дә күлмәкдән ахыб кедирди, сонра Јаков Николадзе,
 сонра Оскар Шмерлинг, даһа сонра Тоидзе, һамы Ревазын дүзәлтдији
 планла әјләнди, тәкчә Миша Чиаурелидән башга! Чүнки Лонго ону өз
 јанына чағырды вә Мишанын мұәллимләр чәркәсиндә оламасы күләш
 үчүн јахшы бир вәситә олды. Бајагдан күлән — күлдүрән Миша
 Чиаурели дәјишиб чидди бир аһама чевриди, өзү дә Оскар Шмерлинг
 кими!

Мәчәли башланды, Тоидзе масабәји сечилди, әввәләчә күрчүчә,
 сонра русча һамыны күлдүрә-күлдүрә, шән, үмуми бир сағлыг деди.
 Бәһруз Ладо Гудиапвили илә Хәлиа Мусајевин арасында иди, балача
 буләур гәдәһини Кето илә, Реваз илә јанашы әләшән Маријаја тәрәф
 узатды. Марија ону корүб гәдәһини галдырды. Гәдәһләр чинкәдәди.
 Кимсә шычыладды:

— Ушағлар, Мишаја бахын!

Миша Чиаурели өзүнү чидди тутмушду, бу күн адәти әлејһинә
 кәдән Оскар Шмерлинг күлә-күлә гәдәһини Мишанын гәдәһинә уза
 данды, онун чидди сифәтини корүб истәр-истәмәз гәһгәһә чәкди. Һамы
 күләс дә, тәкчә Миша күлмәди, јенә чидди вәзизјәтдә галды, һәтта
 агламсынды, долухсуңду. Ушағлар баша дүшдүләр ки, ојун чыхарыр,
 амма сәдәләви Оскар Шмерлинг она бахыб өзүнү итирди, һәтта Миша
 нын көз јашларынын ахдығыны көрәндә пәрт олды.

— Михаил! — дејә әлини узадыб чиниңә гојду — Бәләк гәлбинә
 дәјдим, үзр истәјирәм, әзизим, үзр истәјирәм.

Күчләү дағга кими гопан гәһгәһә ишығлы отағын чилчырағлары
 нитрәтди. Һәр шеји баша дүшән Оскар әлини сағтаалы чәнәсинә
 гојуб, дојунча күлдү. Бу гәләбәсиндән руһланан Миша Чиаурели ајага
 галхды, бир-биринин даһынча ики мезәли әһвалат данышды, сонра
 о вахтын мусигиал комедијаларындан бир арија охуду. Арија, нә
 арија! Миша елә охујурду ки, һамы күлмәкдән өлүрдү. Хүсусиә
 Лонго! Дама-дама којнәк кәјмиш бу адамын кодәк чиниңләри тир-тир
 титрәјир, елә бил әләшдији јердә рәис едирди.

Һараданса, үч чағгычы кәлди, ојун һавалары чалдылар. Ладо
 Гудиапвили орталыга атылды, Кетованын әлиндән тутуб апарды.
 Кето бир ојнады ки, һамынын агзы ачыла галды. Миша Чиаурели
 јериндә дура билмәјиб, ојнајанлара гошулду. Бајагдан онлара көз
 гојан, күлә-күлә әл чалан Лонго да ајага галхды. Ојнајанлар Лонго
 ну аһартдылар. Бәһ, бәһ, Лонго бир мезә илә ојнамага башады ки, һамы
 сы јалан олды. Бу ојнамағ өзүнә дә ләззәт верирди. Кәјими илә фәрглә
 нән кодәк адамын ојнаја-ојнаја бө'зән башыны галдырды мезә илә
 бахмасы күләш доғуруду. Ладо Маријаны да, Ревазы да, Костаны да,
 Хәлиан да дартыб мејдана кәтирди. Өзү әл чала-чала онларын ојнама
 сына тамаша едирди.

Мусиги фасилә верәндә Хәлиа Мусајев ајага галхды. Бәһруз онун
 сәғлыг дечәчәјини көзләјирди, анчаг јох, Хәлиа ше'р охумағ истәдији
 ни билдирди. Низаминин ше'рини инкилис дилиндә! Бәһруз ону

Азәрбајҗан дилиндә охуудуғу ше'рләри чох динләмишиди. Хәлил башлајанда дәрин сүкут чөкдү. Лонго дөрд көзлә бахыр вә динләјирди. Хәлилд алғышладылар, Лонго жахынашды, Хәлиллә бир-ики кәлмә инкхлис дилиндә данышды. Әли илә онун күрәјиндән вурду. Бәһруз достуну тәбрик едиб сорушду:

— Инкхлис дилини нә вахт өрјәндин?!

— Елә Тифлисдә, бу беш илдә! Мәним мәгсәдим бөјүкдур, Бәһруз! Парисә кетмәк истәјирәм, Парис сәнәт бешијидир. Сән чох фағырсан, мән исә елә дејиләм. Көрәчәксән, Бәһруз, чох шејләр еләјәчәјәм, адым-сандым жүксәләчәк. Мәни бүтүн дүнија таныјачағ. Чалышмағ, әләншәмәк, вурушмағ лазымдыр, башга јол јоқдур. Ирәли, јенә ирәли!

Бу заман әлләрдә шәкилләр көзмәјә башлады; Оскар Шмерлинг, Миша Чиатурелинин, Костанын, Тондзенин, Реваз Абасадзенин мәзәли, шән шәкилләри. һамы бахыб күләрдү. Буналары Бәһруз чөкмишди. Коста онун үзүнә һирсли-һирсли бахды, сонра күләдү, һәттә өзүнүн шарҗыны бир дә нәзәрдән кечириб гәһгәһә чөкди:

— Пис чыхмајыб?! — деди — Афәрин Бәһруз! Чаным, мәни јаман гәрәләмиһсан һа... Унутма буну!

Јенә мусиги, ојнамағ, мүәллимләрин мә'налы, ағыллы сөзләри, төвсијәләри, јенә сәғмығлар, сән көрүшләр, ајрылығ аналары... Јаков Николадзә һамыны бир-бир өпүрдү, Бәһруза чатанда ону гучаглады, узун мүддәт голлары арасындан бурахмады. Бајағдан дејән, күлән, ојнајан Лонго инди ушағ кими көврәлмишди. Миша Чиатурели бу көврәклијиндән истифадә едиб, онунла көрүшүб өпүшәркән ағламаға башлады. Лонго да өзүнү сахлаја билмәди, көз јашлары јанағларындан сүзүлдү.

Мәчлис баша чатса да, һеч кәс кетмәк истәмирди.

2

Сон күн Бәһрузун үрәјиндә һәмишәлик галды.

Бүтүн шејләри дашыјыб фәјтона јығдындан сонра, керижә, отағ гајытды. Марија отағда көзләјирди, Бәһруз ичәри кирән кими, јахынашыб гаршысында дајанды, көзләрини дикиб хејли бахды. Нә көр јашы, нә аһ-уф, нә дә гәмли сөзләр. Марија кәдәри иди вә бу кәдәр ону фүсункәр еләмишди. Башына гојдугу гәра рәнкли, дәјирми шәјпа да она чох јарашырды. Бирдән ајағынын учу илә азда јухары галхды, Бәһрузу өпдү. Сонра көзләрини көзләринә диқди вә бирдән ар дөнүб отағдан чыхды. Бәһруз јериндән тәрпәнә билмәди, гејри-ихтијари чеврилди Беккер саатына бахды, елә бил онунла да видалашырды.

Бәһруз дөһлизә чыханда, Манико хала әлиндә су илә долу мис габла јахынашды. Көрпәси илә онара гонағ кәлмиш күрчү гызы да Бәһрузла көрүшдү. Манико хала ону гучаглајыб өпдү, тәмиз түрк дилиндә угурлу јол арзулады, һәјәтә ениб дарвазаја гәдәр өтүрәү-һәјәтдә ишләјән гоча да гапыја кәди. Бәһруз фәјтона галханда, Манико халанын атығы су әтрафа дағылды.

Вағзала кәләнә гәдәр нә Бәһруз, нә Марија динди. Икиси дә кәдәр ли иди. Вағзалда достлары көмәјә кәлди, шејләри вагона дашыдылар. Хәли Мусажев Бәһрузун голуна кириб бир кәнара чөкди.

— Сәнигә һәмишә әләгә сахлајачағам, өзүм һаггында мә'лумәт верәчәјәм. Мәктуб јазмағы унутма һа. Јахшы-јахшы әсәрләр јарат, мән сәнә көмәк етмәк истәјирәм, гој кедим, Парисдә өзүмә јол ачым, сәни дә дартыб арахмача апарачағам!

— Сағ ол, Хәлил, разыјам. Илк дәфә мәктубу көрәк сән јазсан. бах, унутма буну!

— Мүтләг јазачағам! — дејә Хәлил Бәһрузу бағрына басды. Сонра о бири достлары илә көрүшүб өпүшдү. Реваз Абасадзә чох көврәлмишди, одур ки, үзүнү чевириб бир кәнара дајанмышды. Бәһруз ону архадан гучаглајанда, керижә чеврилди:

— Бәһруз! — дејә ону бағрына басды — Бизи унутма, Тифлис сәнин доғма шәһәриндир. Јолуну көзләјәчәјәм!

— Бир-ики илдән сонра кәләчәјәм!

Марија она бахмадан Кето илә Ладо Гудиашвилинин арасында кәдәрлә дајанмышды. Бәһруз һәм Маријанын, һәм Кетонун, һәм дә Ладонун әлләрини сыхды. Бу арада фүрсәт тапан Марија Бәһрузун көнәјинин үст чибинә бир парча кағыз гојуб пычылдады:

«Јолда охујарсан!» Бирдән Бәһрузун јадына Әлигулу Гәмкүсар дүшдү. Дүнән Әлигулу мәктәби гуртармасы мүнасибәтилә Тифлисин ән көзәл ресторандарындан саялан «Роза» ресторанына апармышды вә бу күн өтүрмәјә кәләчәјини сөјләмишди. Тамра инди јох иди. Бу вахт Әлигулу Гәмкүсар тәнкнәфәс, јүүрә-јүүрә өзүнү јетирди, һамы илә бир-бир көрүшүб, зарафат едә-едә Бәһрузу бағрына басды:

— Тезликлә кәләчәјәм Нахчывана, тәзә тамаша фикирләшмишәм, шәкилләрини сән чөкәчәксән!

Бәһруз вагона галхды, бош пәнчәрәләрдән биринә јахын кәлди, гатар һәрәкәтә башлајанда көврәлди, өзүнү ағламағдан күчлә сахлады, инана билмәди ки, һәмишәлик ајрылыр. О, достларына әл етсә дә, тәкчә дајаныб кәдәр ичиндә јерә бахан Маријаны көрүрдү. Бир аздан һәр шеј итди, көзүнүн өнүндән Тифлисин мәнзәрәләри кечмәјә башлады, әлини көнәјинин чибинә атыб, бапбалача мәктубу чыхартды. Мәктубда бирчә чүмлә варды: «Бәһруз! Мән сәни һеч заман унутмајачағам. Марија».

3

Узун ајрылығдан сонра Нахчывана гајыдан Бәһруз һәјәчан ичиндә доғма һәјәтә кирди. Ону биринчи гаршылајан ача ағачы олды. Бу ағач Бәһрузун өзү кими бөјүмүш, гол-ганадлы олмуш, үстү гызаран алчаларла долмашду. О, јахынлашыб бир нечә алач дәрди, ағзына гојду. Ширин ханымын гышгыртгысыны ешидиб, керижә дөндү вә ону бағрына басды. һүрнисәнин севинч ичиндә дајаныб бахдығыны көрдү. Дәрһал јахынлашыб көрүшдү. Атасы Ширәлибәлә, гоһум-әграба илә белә көрүшләр узун чөкди, гуртармағ билмәди. Бәһруз каһ гонағ кедир, каһ да гонағ гәбул едирди.

Бәһрузун Тифлиسدән гајытдығы бу күнләрдә доктор Шенкеләја Нахчывандан көчүб Тифлисә кедирди. О бүтүн таңыдығы адамларла кедиб көрүшүмүш, Ширәлибәјкилә севинчли бир вахтта кәлиб чыхмышды. Шенкеләја Бәһрузу көрүб, даһа чох севинмиш, «балача достум» дејә бағрына басмышды. Шенкеләјаны тәнтәнә илә Нахчывандан јола салдылар, онарын арасында Ширәлибәј дә варды.

Һәһәјәт, сакитлик башланды. Бәһруз башына берет гојуб албому-ну көтүрдү, икиилдик фасиләдән сонра илк дәфә шәһәрә чыхды. һәр шеј она әзиз вә доғма иди, Падаһалығ бағындан өтүб мәркәзи күчә илә мәсчидә сары кетди. Мәсчидин гапысы јашында дивара сөјкәнән башы ағ сарылы һәмин кор дајанмышды. Гаршысында әл бойда дәрәкүнч мөхмәр дөшәкчә. Бир анлығ Ширәлибәј бағындан өтүб мәркәзи күчә илә мәсчидин ајрыламаз бир парчасыдыр. Мөхмәр дөшәкчәјә пул атыб кечди. Гоча диләнчә јох иди, Бәһруз базира кирмәк истәмәди, гапысы јанындан өтүб, Мөминә хатун мөғбәрәсинин өнүндә дајанды. Елә бил илк дәфә иди көрүрдү. һәгигәтән дә мөғбәрә она тәзә кими кәди. Мөғбәрәдән о јана, Чәфәргулу ханын имарәтинә тәрәф кетди, јахынашыб дајанды. Гаршысыны һасар кәсди. һәјәтин өзүндә дә көзәкөрүн-

мэз һасарлаар һәр аддым башы үзө чыхыр, јолу баглајырды. Белә фикирләшән Бәһруз билирди ки, Нарынч бу һасарын архасында, о аг имарәтдәри. Тифлисдән гайдаңда, узагдан, ән јахшы вагона миан јердә Нарынчы көрмүшдү. Ону ики нәфәр мүшәјәт едирди. Бири шлјапалы иди, Бәһруз ону дәрһал таныды, Чәфәргулу ханын сәркјә кәләчәјини хәбәр верән адам иди.

Бәһруз Базарчаја доғру ирәлиләди, көрпүнүн алтындан ағапаг шәләлә ахырды. Бу шәләләни чәкмәји гәт етди, көзәјары дәрәјә нечә емәји, һансы јердән она бахыб ишләмәји фикирләшди.

Вахтыны итирмәдән сабаһ сүбһдән ојаныб, шәләләнин јанына кәлди. Мүнасиб јер тапды, шәләләдән аралыда, ири бир дашың јанында әлләшиб ишләмәјә башлады. Бир һәфтәдән чоһ кәлиб кетди, бу мүддәтдә ики һадисә баш верди.

Бәһрузун башы ишә елә гарышмышды ки, күнүн көј үзүндә шагашаг јандыгындан хәбәри јох иди, бүтүн фикри, дигәти шәләләдә галмышды. Гајадан төкүләң, ағапаг көпүк кими ишән, дашан шәләлә сылдырым дашлара чырпылар, дамчыларыны әтрафындакы дизә гәдәр галхан сых отлуға сәпирди. Буна көрә отлуғ, ағымтыл, ишылтылы олмушду. Шәләләнин јанында бир нечә чаван сөјүдүн јарпағлары ағаран сачлар кими ишым-ишым ишылдајырды. Бәһруз бирдән диксинди, чүнки көзү дуз шәләләнин үстүндә, көрпүдә дајанмыш чадралы бир гадына саташды. Гадынын чадрасы шәләлә рәңкинә иди, санки сулара гошулуб ахмаг үчүн дајанмышды. Бәһруз јаваш-јаваш ајаға галхды, тәрпәнмәдән бахан гадынын ким олдуғуну билмәсә дә, өз-өзлүјүндә гәт етди ки, о Назлыдыр, башга һеч ким!

Бу фикир Бәһрузу һәјәчанландырды, чығырла јухары галхмаға башлады, керјә дөнәндә чадралы гадынын ики-үч аддым чәкилдијини көрдү, бу, кәләмә! — ишарәси иди, Бәһруз сүр'әтлә галхды, јухары чатыб, керјә дөнәндә, көрпүнүн үстүндә һеч кәс јох иди. Чадралы гадын сүр'әтлә мәсчидә тәрәф кедирди. Бәһрузу ағыр кәдәр бүрүдү, даһа ишләјә билмәди, шәјләрини јығышдырыб евә кетди.

Бир нечә күн сонра сүбһдән кәлиб тәзәчә ишләмәјә башламышды ки, киминсә «ғызлар булагы» тәрәфдән кәлиб архасында дајандығыны дујду. Бир аһыг елә билди ки, көрпүдә дајанан чадралы гадындыр, јаваш-јаваш чеврилли, дикдәки чығырын үстүндә көзәл бир ғыз көрдү.

— Салам! — дејә ғыз марагла Бәһруздан даһа чоһ кәдији шәклә бахды вә күлүмсүндү.

— Салам!

— Дејәсән, мәни танымадыныз?

— Јох...

Ғыз елә шән күлдү ки! Әјниндә ғырмызы көјнәк, бүзмәли, гат-гат, кен туман варды.

— Бир нечә ил буңдан габаг, орда, Сарванлар мәһәлләсиндә тездән мәнимлә көрүшдүнүз...

— А... јадыма дүшдү... Адын, гој көрүм...

— Зибә...

— Һә, Зибә... Машаллаһ, бөјүмүсән, јекә ғыз олмусан... Бәс һә вахт шәкләнин чәким?

— Һә билим, һәлә вахт вар, бу шәкли гуртарың, сонра...

Зибә көзләнимдән кәлдији кими, көзләнимдән дә чыхыб кетди. Бәһрузун үрәји һәвәслә, илаһамла, ишыгла долду, јорулмадан күнортаја гәдәр ишәди.

Бәһруз һәр сәһәр евдән кедир, бир дә ахшам гајдырды. Чоһ заман кәдәрли, мүкәддәр вә фикирли олурду. Пајыз кирмиш, һавалар сојумушду. Уғурсуз мәһәббәтиндән, Тифлис һәјәтындән сонра онун јекәнә фикри, мәгсәди ишләмәк, әсәрләр јаратмаг иди. Буна көрә сулу боја илә Нахчываның пајыз мәнзәрәләрини чәкирди. Ону һәмишә өзүнә дағлар чәлб едирди. Дағларда һансы гүввәсә елә бил Бәһрузу илзәлиди. Һара бахырдыса, нә чәкирдисә, бунарын архасындан Бәһруз һәмишә дағлары көрүрдү. Онун нәзәриндә дағлар Мөминә хатун мәғбәрәси кими, Имамверди түрбәси кими, ғызлар булагы кими шәһәрдән ајры дејилди.

Беш-алты пајыз мәнзәрәсини чәкән Бәһруз портрет јаратмаға ештијач дујурду. Зибаны чәкмәк фикринә дүшдү, бу мәгсәдлә Сарванлар мәһәлләсинин Базарчај тәрәфиндә журначы Ејвазың һәјәтинә јахынлашды, гапынын јанында бир ан ајаг сахлады. Һәјәтдән журнаның елә јаныгылы, елә һәзин сәси кәлирди ки, ону динләмәмәк гејри-мүмкүн иди. Бәһруз бир аһыг һәр шеји унутду. Һә гәдәр белә дајандығыны билмәди, бирдән әли гапыја узанды, азачыг ачыб һәјәтә бахды, көк, долу Ејваз көзүнү јумуб журнаһы кәһ көјә, кәһ дә јана тутуб чалырды. Бәһруз гапыны аралады, ичәри кириб Ејвазың гаршысында дајанды.

— Салам, уста! — дејә дилләһәндә, Ејваз бир ан дајанды, дигәтлә она бахды, бирдән таныды:

— Хош кәләмисән, Бәһруз бәј! Атан нечәдир?

— Јахшыдыр, уста! Бајагдан динләјирдим, көзәл чалырдын.

— Отуз беш идир чалырам, бала! Бүтүн тојларда! Бујур, кәл, кеч, јанымда әлләш!

— Сағ олуң, уста, миннәтдарам.

— Бәс нә әчәб, гадан аһыг!?

— Уста, шәкил чәкмәк истәјирәм... Зибаның... әкәр ичәзә версән... кәлсин елә сәнин јанында дурсун... Мән дә бахыб чәким. Уста, сәнә нә олду?

Ејвазың көзләри долмушду, динмәдән сакитчә Бәһруза бахырды. Бәһруз чашыб галмышды. Һәһәјәт:

— Јарамы тәзәләдин, ај оғул! — дејә ағламсына-ағламсына дәрдини данышды: — Ғызымы көчүртмүшәм, Зибә учуб кедиб, пнс адама гисмәт олуб! Асыб кәсән, өзүңдән дејән бир адама! Горхумдан сәсини чыхартмадым, вермәсәјдим күлүмү көјә совуардылар. Билярәм, Зибаның күнү гара олачаг, чүнки о көпәјоғлу, адам дејил, һејван ондан јахшыдыр!

Бәһруз Зибаның тәлејинә ачыса да, рәңк чамаданындан албом, карандаш көтүрүб деди:

— Уста, хаһиш едирәм, сән чал, бајаг мән кәләндә нечә чалырдыңса, елә чал!

— Көзүм үстә! — дејән Ејваза санки дүңјаны вердиләр. Көзүнү јумуб чалмаға башлады. Дәрдини бир адамла бөлән, азча јүңкүлләшән журначы даһа бөјүк һәвәсә кәлимишди. Бу сәс инди даһа чоһ јан-дырыб-јахырды, даһа күчлү, даһа һәрәрәтли иди. Кет-кедә өзүнә елә тапыды ки, нәфәсиндән голан сәсин һәзин ләпәләриндә ганад чалды. Бәһруз исә динләјә-динләјә чәкир, бир инсаның өз сәнәтинә дәличәсинә вурғунлауғуна һејран галырды.

Евә гајыдаңда да бу сәс гулағларында галмышды. Отағына кирәнә һәјәртлә өтрафа бахды. Отаг сүлүрүләмүш, чиркәи габлар јууламуш, тәмизләнмишди. Бир сәлиг-сәһнан варды ки, олмајан кими. Бунуңла онун отағы беш-алты дәфә иди ки, беләчә тәмизләнир, сәлигәјә салынарды. Бунлары ким едир? Ширин ханым?! Онун ушағлардан һеч башы ачылыр ки? Һүрнисә?! Һә, олса-олса аңчаг онун ишләридир. Белә дүшүңдүјү вахт Һүрнисә гапыда көрүңдү!

— Бәһруз дадаш, сизи истәјирләр.

— Кимдирсә, бујурсун ичәри.

Һүрнисә чөлә чыхан кими, Әкбәр бәј ичәри кирди, әлини узадыб Бәһрузла көрүшдү. Әкбәр бәј жарашыглы, назик бығлы, дүз гәмәти, күләр үз, садә бир кәнчди.

— Нә вар, нә јох, Бәһруз?! — дејә Әкбәр бәј меһрибанлыглы сөһ-бәтә башлады — Тифлисдән нә вахт кәлмисән?! Бу јахында ешитдим, бир аз сојут адамсан, Бәһруз! Белә олмаз чаным. Кәл, кет, әлағә сахла, гөрхма, зијанымыз дәјмәз.

— Билирам, Әкбәр бәј, мәним дә сизә һөрмәтим аз дејил.

— Онда сабаһ бизә тәшриф кәтерин, күнорта намазындан сонра көзләјәчәјәм.

— Баш үстә, бәј, сабаһ гуллуғунузда һазыр оларам.

Әкбәр бәј кедәндән сонра Бәһруз бәрк ачдығны дүјдү, Ширин ханымдан јемәк истәди. Гадын меһрибанлыглы:

— Кет, отағна, инди кәндәрәм — деди, бир аз кечмәмиш Һүрнисә ичәри кирди. Халынын үстә сүфрәни салыб, ири, дәјирми мәчмәјидәкә чәрәји, габлары сүфрәјә дүздү. Бәһруз сүфрәни сәлигәјә салаһ һүрнисәдән сөрүшдү:

— Отағы сән силиб сүпүрүрсән?!

— Нә олуб ки?! — Һүрнисә һәјәчәнланыб үзүнү она сары чевирди: — Бәлкә јахшы иш көрмәмишәм?!

— Јох, бу нә сөздүр?! Јәгин Ширин бачы тапшырыб.

Һүрнисә чаваб вермәди, гызарды. Бәһруз онун әмәлли башлы бөјүдүјүнү инди көрдү. Гарајансы сифәти тәрәватләнмишди, елә бил ки, бир азча ағармышды. Гыса, назик һөрүкләри, галыи, чатма гашаары варды, күллү кәлағажысыны елә өртүрдү ки, аз гала чадра кими! Мәчмәјини көтүрүб кетмәк истәјәндә Бәһруз деди:

— Һүрнисә, дајан!

Һүрнисә мыхланмыш кими јериндә галыб, нә дејәчәјини көзләди. Бәһруз арха тәрәфдән јахынлашыб, она чатан кими чевирди, Һүрнисә илә үзбәүз дајанды. Гыз көзләрини јерә дикмишди, кәлағажынын учлары синәсини өртсә дә, габага чыхмыш ири дөшләрини кизләдә билмирди. Гызы нә үчүн сахладығы өзүнә ајдын дејилди, олдук ки, чоһдан өјрәнмәк истәдији бир шеји сөрүшдү:

— Һүрнисә, Назлыны һеч көрмүсән?!

Гыз диксинди, кери чәкилди, јаваш-јаваш көзләрини галдырыб Бәһруза бахды. Бу көзләрдә ачыг бир чәзәб парылдајырды. Дәрһал көзләрини кизләтди, сөзүнү мұлајимчәсинә:

— Көрмәмишәм — десә дә, кобуд вә һирсли сәсләнди. Даһа дајанмајыб, кечиб кетди. Бәһруз сүфрәјә јахынлашыб јерә чөкдү.

5

Әкбәр бәј ону меһрибан гаршылады, голундан тутуб, нахышлы, јашыл гапыдан кечириб бөјүк отаға апарды. Отаг башдан-баша халыларла дөшәнмишди. Дивардакы халыларын үстүндән исә мүхтәлиф шәкилләр асылмышды. Ири пәнчәрәләрдән ипәк пәрдәләр салланырды. Тавандан исә бұллуғ гәндил дүз ортадакы дәјирми столун аз гала үстүнә дүшүрдү. Бәһруз Нахчыванда белә евләр көрмәдији үчүн һејран галмышды. Каһ ипәк пәрдәләрә, каһ гәндилдәки шамла, каһ дивардакы шәкилләрә бахырды. Әкбәр бәј шәкилдәки адамларын ким олдуғуну изаһ едирди, кәлағажылы, архалыглы меһрибан бир гадынның шәкли өнүндә дајанды:

— Бу, мәним нән мдир. Шаир Натәван!

— Натәван?! — Бәһрузун һејрәт долу сәси ешидилди. Натәван һара, Нахчыван һара?!

— Көрүрсән, Бәһруз, һәјатда нәләр олур...

— Көрүрәм, бәј...

— Натәванның гызы мәним анамдыр, Бәһруз! Онларын евләнмәси Нахчыванда бөјүк һадисәјә чеврилиб. Тој мәрасимләри чоһ узаныб, һәм Гарабагда, һәм дә Нахчыванда... Бу тојларда бүтүн чамаат олуб, ушадан бөјүјә кими, һамы... Бәјләр дә, ханлар да, адичә адамлар да... Истәјирәм сән онларын шәкилләрини чөкәсән, јахшы бир хатирә галсын.

— Мән һазырам, бәј!

— Индисә бујурун, әләшин стол архасында.

Бәһрузун көзү гәндилдә галмышды. Дәјирми гәндил ағ тача охшајырды. Дөврәсиндәки ејни бичимдә, гызылы рәнкдә шамданлар бәрг сачырды. Онлара ујгун кәлән, учу фитилли, чичәкләрә бәнзәјиб сапсары шамлар дүзәләмә олса да, әсл шамлардан фәргләнмирди. Әкбәр бәј нөкәринә ханымы чағырмасыны тапшырыб, Бәһруза сары чевирди:

— Дејәсән, гәндил хошуна кәлир?!

— Гијамәтдир.

— Ону Парисдән кәтирмишәм. Кәзмәји чоһ севирам, Бәһруз. Елә јерләр көрмүшәм ки, нә дејим, бир аләмдир.

Ичәри уча бојлу, бәрбәзәкли, јарашыглы бир гадын кирәндә, Әкбәр бәј ону Бәһруза тәгдим етди:

— Мәним өврәтимдир — деди — Зөһрә ханым...

Зөһрә ханым нәзакәтлә әлини узатды:

— Сизи јахшы таныјырам, Бәһруз бәј! Ағам мәни сәркинизә дә апарыб... Көзәл шәкилләрдә. Бир гыз шәкәл исә даһа көзәдди. Истадим ки, Әкбәр бәј ону сиздән аласын. Сиз дә, нәдәнсә, сатмамысыныз...

Бәһруз пәрт олса да дәрһал, дилләнди:

— Она көрә инчимәјин, Зөһрә ханым, чүнки о мәним үчүн чоһ әзиз бир шәкилдир...

— Баша дүшүрәм, Бәһруз бәј...

— Чоһ шадам, ханым!

Әјинә кен туман, күллү ипәк көјнәк көјән гуллуғчу гадын күмүш мәчмәјидә чај кәтирди, бұллуғ габларда мүрәббәләр, мүхтәлиф ширнијат дүздү. Чајдан сонра, ахшамын дүшдүјүнү көрән Бәһруз кетмәк үчүн ајага галхмаг истәди, амма Әкбәр бәј гојмады:

— Тәләсмә, — деди — һәлә тездир.

Чај сүфрәсини јемәк сүфрәси әвәз етди, буглана-буглана стола гојулаһ Нахчыван пловунун тәкчә әтриндән дојмак олларды. Нөкәр гәндилин шамларыны бир-бир јандырды, сонра гапынын јанында, пәрдә архасындакы гоша ипәләри чәкди, гәндил јухары галхды. Инди әввәкиндән јүз гат көзәл олду. Нечә дүзәләмишсә, һәр шамын учунда гызаран ишыг күзкүдә олдуғу кими, гызылларда, бұллуғларда әкс едир, башдан-баша алова бүрүнмүш кими јаныр, отағын һәр тәрәфини бүрүјүрәү.

Бәһруз өмрүндә илк дәфә иди ки, белә зәнкин сүфрә көрүрдү: ичи күл-чичәк, кәпәнәк шәкилли габлар, күмүш гашыглар, мүхтәлиф чини, сахсы нимчәләр, бұллуғ гәдәһләр, нахышлы, әлван, зәриф финчәнлар столу бәзәјирди.

Әкбәр бәј она плав чәкди, габыны гаршысына гојуб:

— Галаныны өзүн көтүр, Бәһруз! Нәји көнлүн истәјирсә, һәр шеј зар, тојут, говурма, сәбзи, кишмиш, абу хара...

— Тәшәккүр едирәм, бәј!

— Русијадә бөјүк ингилаб далғасы гоубу! — дејә Әкбәр бәј сөһ-бәтә башлады. Аха-аха һәр јерә јайылар.

— Бизә кәлиб чатмајыб — Бәһруз дилләнди.

— Нахчыванын үстүндө һәлә түрк баярагы желленир — Зөһрә ханым сөһбәтә гарышды.

— Мүвагәтти желленир — деҗә Әкбәр бәҗ е'тираз етди — Ешитдиҗимә көрә, түркләр чыхыб кедәчәкләр.

— Елә шеј ола билмәз! — Зөһрә гәтиҗәтлә деди.

Әкбәр бәҗ арвадынын бу һөкмәү сөзләриндән иҗчимәди, әксинә, ләззәтлә күлдү!

— Мән дә елә дүшүнүрдүм, Зөһрә ханым — Әкбәр бәҗ сакитчә вәзиҗәти изаһ етмәҗә чалышды — Түркләрин индики һалда, һүфузу азалыб. Мүһарибәни удузуб. Өлкәдә һәрчмәрчлик артыб. Әнвәр паша башыны итириб, она көрә дә һеч Нахчыван җадына дүшүмүр. Нахчывана көз дикән башга бир өлкә вар: Инкилатәрә!

— Демәк истәҗирсән ки, түркләр кетсәләр, инкилисләр калачәкләр?!

— Бәли.

— Вај онда Нахчыванын һалына!

— Русија ингилабә Нахчыванда баш вермәсә, бизим вәзиҗәтимиз һеч заман дүзәлмәҗәк. Јагин ки, Бәһруз бәҗ, булардан хәбәрсиз деҗил?!

— Бәли, вар! Тифлисдә олаңда ешитмишәм. Орада тез-тез тә'тиләләр, һүмаҗишләр олуруду. Өз көзләримлә көрүшәм.

— Мән Парисдә тәһсил алмышам. Ингилаб бешиҗиндә. Ордаң чохла китаблар кәтирмишәм. Оларын арасында бәҗүк рәссамларын да китаблары вар.

— Көстәрә биләрсинизми?!

— Лүтфән. Зөһрә ханым јерини билир, бу дәҗигә кәтирәр.

Јемәкдән сонра чај сүфрәси ачылды, Зөһрә ханым гучагы долу китаб кәтирди; Рафаелин, Леонардо да Винчинин, Рубенсин, Рембрандин, Енгрин әсәрләриндән ибарәт китаблар! Бәһруз онлары вәрағләдикчә, Тифлисдә кечән шән тәләбәлик илләрини хәтирләҗирды.

6

Ғыш кәлди, өзү илә тәкчә соҗуг, гар, туфан кәтирмәди, һәм дә иштишаш, һәҗәчан, бәлә, ган-гада кәтирди. Нахчыванын ағыр, чәтти күнләри үчүн бу ғыш санки јола ачды. һамы узагда гаралан тона-тона булудлары көрүрдү, биларди ки, кеч-тез бу булудлар ахачаг, көҗ үзүнү бүрүҗәчәк, ләјсанә, фыртынаҗә чевриләчәкди.

Белә ғыш күнләринин бириндә Бәһруз шәһәри кәзирди. Ики күн бундан бағаб адамы ғылынч кимил кәсэн сазаг јоха чыхмышыды, һәр һалда, һава исти дә деҗилди, әввәл мүлаҗим, бир аз кечдикдән сонра сәрт олуруду. Бәһрузун бу кәзмәкдән чидаи мөгсәди јох иди, чүнки сон вахтлар Әкбәр бәҗин сифаришини јеринә јетирирди. Әввәлчә Зөһрә ханымн портретини ишләди вә бу мүддәдә һеч нә һаггында дүшүнмәди. Зөһрә ханым тәкчә көзәллиҗи илә јох, һәм дә нәзакәти, мейрибанлығы, ағлы, зөвҗү илә Бәһрузу һејран етмишди. Натәванын гәзәлләрини әзбәр демәҗи севириди. Бир дәфә Пушкиннн ше'рини рус дилиндә сөҗләди, бир дәфә исе Фүзулинин бир нечә гәзәлини далбадәлә һәзинликлә, үрәклә, өзүнү уңуда-уңуда, шөвглә охуду. Бәһруз онун сәһриндән чыха билмәди вә белә зариф гадынын портретини јаратмаҗ үчүн чоҳ әләшди. Зөһрә ханымн гулағларындакы гоша күмбәзди гәдим сырғалары, богазындакы ғызыл пуллау силәсинди, әзиндики мәнкуләли, гижмәтли сапаларла ишләнмиш бәновшә ранкаи архалығыны да чанлы вермәҗә чалышды. Бу ишини һәлә гуртармыш һесәб етир, јенә она гаҗытмағ истәҗирди. Әкбәр бәҗин о бири сифаришләрини сүр'әтлә баша вурду, чүнки бунлар јарадычылык деҗилди. Инди

Әкбәр бәҗин өзүнүн портретини јаратмаға башламышды. Бир-ики күн фасилә вердиҗи үчүн шәһәри кәзмәҗи гәт етмишди.

Инди көзәллиҗини үрәҗиндә јашатдығы, баҗаған өнүндә дајандығы Ме'минә хәтун мөгбәрәсиндән ајрылыб, аста-аста базара тәрәф адымлады. Көрүнүн о тәрәфиндәки саһил боју евләр ағарырды. Мәсчиддән сонра даш вә көрпич евләрин чөркәси узанырды. Бәһруз бәрк үшүдүҗүнү дүҗуб, азда ғызынсын деҗә гаршысына чыхан парча дүканына кирди. Дүкәнчы гара папаг гојмуш, бығлы, орта јашлы бир киши иди. Әлиндә аршын тутмушду, аршыны тез-тез гаршысындакы тона-тона күллү парчаларын үстүнә гојурду. Пиштахтаннн ики гарамтыл сүтунларыннан сајғач, әски әлифба илә јазылмыш гижмәт чәдвәли, гәдим тәғвим асылмышды. Тез-тез чадраы гадынлар кириб чыхырдылар. Бәһруз исти дүкәнда ләнкиди, күнчәдә, пиштахтаја сөҗкәнди. Бу вахт чадраы бир гадын ичәри кирди, Бәһрузу көрүб диксинди, — Бәһруз! — деҗә бир кәләм диаләниб сусду. Чадраны ачаңда Бәһруз гаршысында дајанмыш Назлыны көрүб дик атылды. Назлы даһа да арығламышды, ири, ишығлы, чәмәл көзләри паралағынны итирмиш, јанағларынын тотугауғу јоха чыхмыш, ғызылг төрәвәти солмушду. Гулағында ғызыл сырғалар, бојунда гырмызы мүнчүг, мирвари силәсини олса да, буларын һеч бири солғундуғуну кизләдә билмирди. Бу арығламағ онун хејринә олмушду, Назлы даһа да әрифләшмишди. Бәһруз сакитчә дајанан, аңчағ она бахан Назлыја нәсә демәк истәди, бачармады, сусду. Бу сүкутта онларын бахышлары даһышды. Назлы көзләрини Бәһруздан чәкмәдән јенә чадрасына бүрүндү, кәдәр ичиндә пычылдады:

— Нечәсән, Бәһруз?!

— Сағ ол, Назлы, јахшыҗам.

— Мәнсә бәдбәхтәм, күнүм гарадыр...

— Нијә ки, әрин дөвләтли...

— Һәр шеј вар, Бәһруз, нәсә чатмыр. Билмирәм нәдир, сөз тапа билмирәм. Тәк алаһ-таала биляр ки, чәваннәм әзабы чәкирәм. Кечәкүндүз таңрыдан өлүм истәҗирәм, јалварырам, вермир ки, вермир.

— Назлы, мән дә сәни уңуда билмирәм, һәмишә хәҗалымдасән.

— Бир дәфә хәстә олаңда... алаһ күнаһымдан кәрәк кечсин...

Зија бәҗә бахыб сәнин адыны чағырмышам. Бәһруз демишәм. Бунун үстүндә башым о гәдәр ағрыды... Јахшы, мән кедим, алаһ сәни хошбәхт әләсин, сағ ол, Бәһруз!

Назлынын көзләри јашла долду вә дүкәндән чыхыб кетди. Бәһруз санки јуху көрүрдү, бирдән ајылан кими оладу, өзүнү чәлә атыды. Ағ чадраы бир нечә гадын базара, тәкчә бири исе көрпүҗә тәрәф кедирди. Тәкчә кедәнин Назлы олдугуну гәт едән Бәһрузун нечә ај бундан әввәл шәләләнин үстүндә, көрпүдән дајаныб узағдан она бахан гадынн да Назлы олдугуна инди шәкки-шүбһәси галмады. Онун ардыңча кетмәҗини мән'насыллығыны аңлајыб, јаваш-јаваш базара доғру адымлады. Базарын гапысы јанында исе јадыннан чыхартдығы бир адам — дәрвиши көрүб ирәли кәлди, јенә чамаатнын арасында дајаныб она бахды. Дәрвиш һәмин дәрвиш иди, дәҗишиләмәмиш, һәмин һава ранкиндә әба, ишығлы көҗ көзләри, әввәлки кими чаван. Торбанын ағыны баглаҗырды. Көрүнүр ки, иланн һүмаҗиш етидириб гуртармышыды. Инди саз көтүрдү, орталыға дүшүб, ашығ кими чалыб охумата башлады. Бу, онун, дејәсән, тәзә нөмрәси иди, һәм нәғмә, һәм сөзләри мән'налы сәсләнирди, өзү дә үрәклә охујурду, бир дә ки, һамынын истәҗидән, арзусундан хәбәр веририди.

Бәһруз өзү дә, чамаат да ону һәвәслә диләҗирди. Нәғмәни охујуб гуртаран кими, күчлү алғыш гојду. Дәрвиш бу алғышдан даһа да руһланды, сонра көзәлләмә охуду, бу да онун ифасында ширин, дузу

чыхды. женә һамынын хошуна кәлди. Чамаат дагылан кими, дәрвиш ону көрүп севинчлә:

— Сәни тәбрик едирәм — деди — даһа мәктәби битирмисән?!
— һардан билирсән?!
— Нечә һардан?! Тифлисдә охуадуғун мәктәбә кетмишидим, деди.

— әр ки, гуртармысан!

— Тифлис нечәдир?! — Бәһруз кәдрлә сорушду.

— Көрдүјүн Тифлисдир: күчәләр, мејданлар, ресторанлар... Бир дә Тифлиснн көзү Шейтанбазар... Бура бах, дејәсән, ораларда бир ешгачерачан олуб, һә?!
— Јох, јох...

— Бәс Тифлисдән данышаида көзүндән од төкүлүр...

— Јох, јох, әксинә көврәлирәм... Чүнки орада беш ил галмышам, охумушам...

— Севмишәм...

— Дүздүр, севмишәм, Тифлисдә јох, Нахчыванда севмишәм.

Дәрвиш гәһгәһә илә куладу:

— һәр һалда, дүз тапмышам, ја Тифлис олсун, ја Нахчыван, севмисән ки! Кәч оласан, севмәјәсән, мүмкүн дејил.

— һеч сәнин адыны билмәдәм.

— Адымы нејирсән, елә дәрвиш кими таныјырсан, бәсдир.

— Јох, адыны да билмәк истәјирәм...

— Адым һәсандир, һәсән Бекташи... һеч адымы чәкән вә билән јохдур. һамы мәни тәзә дәрвиш кими таныјыр. Ушағлар мәни көрәндә «Тәзә дәрвиш кәлди» дејә чыгырлар. Буна көрә бәјүкләр дә мәнә тәзә дәрвиш кими бахырлар. Јәгин чаванлығымы да нәзәрә алырлар.

— Тифлисдә сәни бир трамвај сүрәнә охшатмышым.

— Дүнјада бир-биринә охшајан адам чоқдур.

— Тутмушдум јахасындан ки, бәс дәрвиш дејилсән. Јаман порт оладум.

— Инди әмәлли-башлы шәкил чәкә билирсән?!
— Аз-чох... Нахчыванда нечә күн галачагсан?!
— Бир-ики күн...

— Бәлкә сәнин портретини чәким?!
— Тәләсмә, Бәһруз! Ај вар, ил вар, мән чаван, сән чаван, шәкил чәкмәк үчүн һәмишә вахт тапылар.

— Гонағым ола биләрсән, Пушкин 18-дә олурам.

— Сағ ол! Бир күн кәләрәм, ја гисмәт!

Бәһруз евә кәлиб, отагына кириб, һөрмә күрсүдә әләшди, һүрнисә даһа отағы жыгышырыб тәмизләмир, Бәһрузун көзүнә корунмәмә-јә чалышыр, узаг гаырды.

Ширәлибәј дә, Ширин ханым да еһнамла данышыр, евләнмәсинин вачиблијини бу вә ја дикәр шәкилдә она чатдырырдылар. Бәһруз һәр шеји баша дүшүр, јарадычылыг ешги, еһтирасы даһа күчлү, гүввәтлil оладуғу үчүн, бир дә өтән севкисини унуда билмәдији үчүн евләнмәк һагында фикирләшмәк белә истамирди.

7

Бәһруз Әкбәр бәјин портретини чәкиб битирә билмәди. Тифлисдән Әлигулу Гәмкүсар кәлиб чыхды. Нахчыван зиялылары арасында бир чанланма јаратды. Јени театр уғрунда мүбаризә башлаңды, Әлигулу һәр јердә одла-аловла данышыр, һөкүмәтдән театр үчүн јени билә верилмәсинн тәләб едирди. Бу мүбаризәјә чох адам гошулмушду. Ђағта Әкбәр бәј онларә көмәк көстәрирди. һәлә гәләбәјә чатмамыш Әлигулу тамаша һазырламаг гәрәрына кәлди: «Һачы Гара» тамаша-

сыны. Роллары бәддү, шәкилләрини чәкмәји Бәһруза тапшырды, дәр-һал вахт итирмәдән мәшгәләр киришди.

Мүбаризәнин гызғын вахтында Әкбәр бәј онлары евинә гонаг чагырды. һәмнин ири, пәрдәли отагда, чилчырагы бұлаур гәндилин аатында Нахчыванын зиялылары дәјирини столун архасында әлә-шәиб, шән мәчлис кеширирди. Зөһрә ханым Әкбәр бәјлә јанашы олса да, һамы илә үнсијәт бағлајыр, гонаглары сөһбәтә тутмаға, әләндәр-мәјә чалышырды. Әлигулу Гәмкүсар әввалчә Нахчыван торпағынын, сонра исә Әкбәр бәјлә Зөһрә ханымнын шарафинә далабәдәл узун сағамыг иитти сәлјода вә алгышларла гаршылаңды. Бирдән-бирә хағын тәле-јишдән, Русијада баш верән ингилабдан, Бақыдакы итишашлардан, ермәни-мүсәлман мүнәсибәтләриндән, кенерал Андраникин һүчүм планларындан, түркләрин, инкисиләрин Нахчывана көз вериб ишыг вермәмәләриндән сөһбәт башлаңды, бә'зән кәскин бир шәкил алды, мүбаһисә голду. Сөһбәтләрә диггәтлә гулаг асан Бәһрузун бир көзү Назлынын әри Зија бәјдә иди. Зија бәјин дүнја вәчинә дејиди, Әлигулу Гәмкүсарын иитгинә һеч гулаг асмады, амма гәдәни дәрһал башы-на чәкди. На сөһбәтләр, нә мүбаһисәләр ону марағландырырды. Дал-бадал ичир, бә'зән атмача атыр, шит-шит куүлүрү. Әкбәр бәј өзүнү сон дәрәчә тәкминли апарырды. Данышығында, рәфтарында јүксәк нә-зәрәт вә мәрһибанчылыг варды. Бәһруз таныдығы вахтдан һәлә онун һирсләндијини, гишгырдығыны көрмәмишди. Инди мәчлисә мұра-чәтлә сөз алды, ајаға галхыб Нахчыван зиялыларынын, о чүмәлдән шаир Әлигулу Гәмкүсарын вә рәссам Бәһруз Кәнкәрлинин шәрәфинә бәдә гаддырмағы тәклиф етди. һамы сәс-сәсә верди.

Кимсә сөз арасы Зөһрә ханымнын көзәл шә'р охумасына ишәрә вурду, бу, кифајәт олду ки, һамы она сары чеврилсин. Зөһрә ханым өзүнү нәзә гојмадан, һәвәслә ајаға галхды, охумаға башлады. Әввалчә Фүзули сәсләнди. Бәһруз бу гәзәлләри онун ифасында икинчи дөфә дилләсә дә, женә мәфтун олду. Гулаг аса-аса Зөһрә ханыма бахырды. О, узун әтәкли көј палтар кејмишди, бу палатра үјгүн колән сыргаалары, бәјунбағысы, голбагы, бармағында Фируз гәшлы ири үзүјү мави рәңкдә бәрг сачырды. Сонра Зөһрә ханым Хәтаидән, даһа сонра һеј-ран ханымдан охуду. һејранын зәрифликлә долу гәзәлләри онун мәлә-һәтли ифасында һамынын үрәјинә јатды. Бәһруз исә Зөһрә ханымнын һәм заһири, һәм даһили көзәллијинә һејран галыб, үрәјиндә портретини женә ишләмәк һагында дүшүндү. Инди мәчлисдә чыхыш едән бу гәдшынн көзәл актјорулуғ габилитјәти көз гаршысында иди, анчаг сәһнә сөһбәти олсајды, һәлә Әкбәр бәј бир јана, өзү буна разы-ләб вермәзди. Әлигулу Гәмкүсар бу һејратини, мафтунлуғуну кизләдә билмәди. Мәчлиснн көзәллийини тәкчә Зија бәјин һычгырығы позур-лау. Әлигулу Зөһрә ханымнын үпванына хош сөзләр демәкдән чәкинмә-ду, һәр дөфә Зија бәј һычгыранда сөзүнү кәсиб азачыг сүкүт едир, она тәрс-тәрс бахырды. Зија бәј долу бәдәни башына чәкиб Әкбәр бәјин гулагына нәсә пычылдады, чыхыб кетди.

Бәһруз евә кәч кәлди, отағы женә тәртәмиш, сәлигәли, саһманлы яди. Иш столунун үстүнә јумшаг, нахышлы дөшәкчә гојулушду. Дөшәкчәнин үстүндә, гызылы сапларла «Б» һәрфи јазылмышды. Ха-лынын үстүндә ахшам сүфрәси ачылымшыды. Еләчә дә галмышды. Куллу чадан һәлә сојумамышды. Бәһруз чај сүздү, мүтәккәјә сәјкәниб чајы ичә-ичә дүшүндү. Биларди ки, бүтүн буналар һүрнисә-нин ишидир. Бәһруз она һөрмәт, мәрһәмәт дүјгулары бәсләсә дә, бирчә ламчы да олсун мәнәббәти јох иди. һәм дә она ачыјыр, јазыгы кәлир-ди. Гәрибә о иди ки, Маријаны да севмирди, анчаг һардаса Маријаја лагәјдә дә дејилди. һүрнисә исә бәјүдүкчә, јаша долдуғча јажышылаша да, мәнәһәтләшсә дә женә Бәһруз үчүн сојуғ вә узаг иди.

Әкбәр бәжин мәчлисидән сонра, јени театр угрунда мүбаризә даһи да ғызышды. Әлигулу Гәмкүсар јенә одлу чыхышдар едирди, кәһ мәктублар, кәһ да һөчвәр јазырды. Нәһәјәт, мүбаризә гәләбә илә бәша чатды. Падшаһлыг бағындакы бина театра верилди. Бу исә әсл бәјрама чеврилди. Бәһруз јени тапшырыг аады: Театрын сәһнә тәрәфиндә Агры дағвынын шәклини чәкмәк! О бири тәрәфдән дә Әлигулу мәшһәри гуртгармаға чалышыр. Бәһрузу тәләсдириди. «Һачы Гара» тамашасына онун сүр'әтлә чәкиб һазырладыгы шәкилләри көрәндә Әлигулу Гәмкүсар хәли мүддәт баха-баха галды, сонра балача достуну гучаглајыб багына басды.

Тамаша күнү көз гырпымында кәлиб чатды. Әлигулу Гәмкүсар јерә-көјә сыгмыр, пәрдә архасындан зала бахыр, актјор достларыны һөвәсләндирир, узун, гара папагда, әбада, әлиндә тәсбәһ, һачы Гара кими чидди бир һалда кәзишир, декорасијаалары фәрәһлә көздән кечирир, бир јердә сакит дајанмырды. Пенсенәјә өјрәшдији үчүн онсуз лап дарыхырды. Ахы инди өзү дејилди, өзүнү унутмушду, һачы Гара кими һирсләнир, онун әдаалары, һәркәтләри илә даврашырды. һамы ону бир режиссор кими јох, һачы Гара кими көрүрдү. Тамашаја кәләһләр башдан-баша кишиләрдән ибарәт иди. Ишыглар сөнәндә Әлигулу кизилчә зала бахды, мүхтәлиф формалы папагларын јаратдыгы мәнзәрә ону горхутду, бир ваһимә басды. Сән демә, Бәһруз бәјағдан елә бу папаглары чәкирди. һәм дә тамашанын башланмасыны сәбир-сизликлә көзләјирди. Бу, онун театрда илк иши дејилди, амма нәдәнсә она ајры чүр мәнәббәт, ајры чүр мараг бәсләјир, һәтта кизли, даһили бир һәјәчан варлығыны бүрүјүрдү. Бүтүн сәһнәни јахшы көрсүн дејә илк чөркәләрин тән ортасында әјләшмишди. Пәрдәләр ачылаида карандашыны, кағзыны кизләдиб көзләрини сәһнәјә зилләди. Сәһнәнин там гурулушуну көрән кими тамашачыларын арасындан һејранлы доғуран бир уғуалту далга кими өтүб кечди. Бәһрузун бәјағкы һәјәчаныны инди севинч әвәз етмишди. Нахчыванда кечән театр тамашаларыны хатырлады, хүссусилә һачы Нәчәф Зейналовун свиנדә верилди, сонралаар «Ел күзкүсү» адлы драм чөмијәтинин «Рүшадји» мәктәбиндә көстәрдији тамашалары! Бу јени тамашаны онларла мүтајисә етмәк һеч дүзкүн дејилди.

Бәһрузун инди бахдыгы тамаша исә әсл вә көзәл тамаша иди. һадисләр кет-кедә инкишаф едир, бир чәј кими ахыб кечирир, чамаатда исә мараг күчләнирди. Әлигулу Гәмкүсар елә көзәл, елә тәбии ојнајырды ки, санки сәһнәдә һачы Гаранын өзү иди. О һәм дә тамашачылары күлдүрмәји бачарырды. Кишиләрин гәһгәһәси аз галырды театрын бинасыны учурсун. һәр дәфә белә гәһгәһә гопанда Әлигулу елә бил көјә галхырды.

Ширәлибәј бу тамашадан бир күн сонра Әлигулу Гәмкүсары евинә гонаг чағырды. һәјәтә кирән кими, алча ағачыны көрүб дурух-ду, јахынлашыб деди:

— Ширәлибәј јадындадыр, бу ағач?!
— Нијә јадымда дејил, баббалача иди. Бизим Бәһруз кими. Ағач да елә Бәһруз кими бөјүјүб.
— Елә бил дүнәнки ағач дејил.
— һәр шеј дәјишир, Әлигулу.
— Бәһруз да елә дүнәнки Бәһруз дејил. Бәһ, бәһ, јенә Нахчыван пловунун әтри күллү-ләәми көтүрүб.
— Кеч ичәри, Әлигулу, тәки һәмишә сән кәләсән, бизим евдән дә Нахчыван пловунун әтри кәлсин.

Онлара Бәһруз хидмәт көстәриди. Бачысы Таһирә һәр шеји гапыја күфәрир, орда Бәһруза верирди. Бәһруз бунлары кәтириб сәләг-гә илә сәһрәјә гојурду. Бүтүн ишләри гуртарыб, кечиб өзү дә Әлигулу-нун јанында әјләшди. Ширәлибәј гәшәнк көстјүм кејмишди, гарә

сағталыны сәлигә илә тәзәчә вурдурумшду. Гыса сағтал ону чаван, гәрәвәтгли вә тәмкинли көстәриди. Әлигулу дигтәтлә Ширәлибәји сүзүб:

— Көз дәјмәсин, бәј, јахшы галмысан! — деди.
— Сән дә пис дејилсән, Әлигулу! Дүнәнки тамашан да гијамәтдир. Бүтүн Нахчыванна сәс салыб, һамы ондан данышыр. Чамаат јаман бәјаниб. Театр јахшы шејдир.
— һәми дә чамаатын көзүнү ачыр. һәлә бу һарасыдыр, Ширәли-бәј, буындан он гат јахшы тамашалар һазырлајачағам. һәвәсим чохдур. Тәки сағлыг олсун.

— һәр шеј сағлыгла бағлыдыр, Әлигулу! Сән бизим халға чох лазымсан. Әлмәк һаггында дүшүнмәк һәлә тездир.

— Мәрһәба! Мән дә бу фикирдәјәм, өлмәк олмаз. Сән өз көзүнлә көрәчөксән ки, мән нәләр еләјәчөјәм!

— Сән инанырам, Әлигулу, чох инанырам!
О гонагылда сөһбәт анчаг театрдан кетди, Бәһруз бу сөһбәтләрә гошуамур, сакитчә гулағ асырды. Әлигулу Гәмкүсарын сәси исә бир ан белә кәсимир, арзуларындан, Нахчыван театрынын кәләчәјиндән, ишкисләрин Нахчывандакы ағалыгындан данышыр, гыззын мүба-һисәјә кириширди. Ширәлибәј чох тәмкинли бир адам олса да, Әлигу-лу илә мүбәһисә дә едирди.

Ики-үч тамаша вердикдән сонра, Әлигулу Гәмкүсар Тифлисә кетди.

ЈЕДДИНЧИ ҺИССӘ

1

Нахчыван гачынларла, чыр-чындыр, ач-јалавач, хәстә, јоргун, һалсыз, соламуш ушағларла, гызларла, чаванларла долмушду. Көһнә, учуг евләрин диварларында сыгыначаг тапан бу гачынлар гапы-гапы көзири, дилонирдиләр. Бәһруз онлара баха-баха кечдикчә үрәји агры-јырды. Билярди ки, кенерал Андрианикин Азәрбајчан кәндләриндә төрәтдији фажиәләрин нәтичәсидир.

Бир күн јенә театрдан јоргун чыханда, хијабанын бир кәнарында, ағача сөјкәниб дајанмыш, јашмаг тутмуш, башында ағ чалма олан бир гыз көрдү. Бәһруз ајаг сахлады. Чалма гызын алныны өртмүшдү, алтындан гара көзләри парыдајырды. Бәһруз онун көзләринә чох баха билмәди, сорушду:

— һардан кәлмисән?
Суал чавабсыз галды. Гыз үзүнү јан төрәфә чевирди, ја горхур, ја ондан шүбһәленирди.

Гыз она төрәф чеврилиб чалма алтындан парыдајан гара көзлә-рини көзләринә диқди:

— Мәндән нә истәјирсән?!
— һеч нә... рәссамам, шәкил чәкән... Сәни нечә баша салым, разы олсан, шәклини чөкәрәм...

— Нијә?!
— Мәнә лазымдыр.

Гыз һеч нә баша дүшмәдији үчүн бир мүддәт сусуб динмәди, сонра горха-горха сорушду:

— Мәнә јемәк верәрсән?!
Бәһрузун она елә јазыгы кәлди ки, имканы олсајды, елә бурда, бу саат она јемәк верәрди. Ани сүкүтдан сонра дилләнди:

— Горхма, һәр шеј олачағ... Узағдан кәлмисән?!
— Кәнддән, дағ кәндиңдән...
— Шәһәрдә кимин вар?!
6. «Азәрбајжан», № 12.

- Неч кимим.
- Бәс нә едәчәксән?!
- Билмирәм.
- Онда кедәк мәнимлә.
- Һара?!
- Бизә, евә... Анам вар, бачым вар, атам, гардашларым...
- Мән ачам...
- Кедәк, jemәк дә верәрләр, һәр шеј, кәл далымча...

Гызын јеримәјә һалы јох иди, аста-аста Бәһрузун архасынча кәлирди. Бәзән дајаныб әли илә башыны тутурду, һәјәтә кирәндә, Бәһруз ону Ширин ханыма, Һүрнисәјә тапшырды. Елә бу вахт гызын рәнжи ағарды, тиргап јерә сәрилди. Ширин ханым јүјүрүб ону галдырды:

- Јазыг гыз! — деди — Ај Һүрнисә, тез су кәтир, тез, тез...
- Бир аздан гыз көзләрини ачды, илк дәфә Бәһруза бахды. Онын парлаг гара көзләри ишыг ичиндә јанырды. Сонра она јемәк вердиләр. Јемәји көзүнә тәпирди, амма Ширин ханым ону чох јемәјә гоймады.

— Һамысы сәниңди, бала, горхма, һәлә бу шәрбәти ич...

Сонра бир аз је, јат... дуруб јенә јејәрсән... Заваллы гызчыгај!

Гыз јемәкдән сонра тәндирәсәрин бөјрүндәки балача отагда сојумадан јыхылыб јатды. Сәһәр Бәһруз шәклини чәкмәк үчүн гызы өз отагына апарды.

— Бујур, бурда әјләш! — деди — Горхма, јахын кәл!

Гыз дөјүкә-дөјүкә, шүбһәли-шүбһәли јахынлашды, чүнки Бәһрузун нә истәдјини һәлә анлаја билмирди, отагдакы чәрчивәләр, кәтанлар, мүхтәлиф шәкилләр, кағыз-куғузалар, молберг, фырча габы, сыхылыб бир гаралама олмуш тубикләр... ону чашдырмышды.

— Нәдән горхурсан?!

— Ахы...

— Нә ахы, кәл, бурда әјләш, вәссалам, даһа сәндән һеч нә истәмирәм. Кеч!

Гачгын гыз горха-горха күрсүдә әјләшди, Бәһруз карандаш көтүрүб чәкмәк үчүн она тәрәф бахды, бирдән-бирә чәкә билмәди, чүнки гыз көзәл иди: хусусилә көзләри! Буну илк дәфәдән көрүб дүјмушду. Гызын кәзәллијиндә тәбиәтин өзүндән доған сығаланмамыш бир мәләһәт кизләнмишди, көзләринин гаралыгындан сүзәлән хош, сакит бир парылты бу мәләһәти тәзә тәрәвәт верә-верә елә бил узә чыхарырды. Бәһруз бу көзләрин сирајәтедичи, нүфузедичи парылтысындан тәсирләниб сорушду:

— Адын нәдир?!

— Афәр.

— О... нә јахшы аддыр. Ким вериб бу ады сәнә?!

— Атам.

— Сағды?!

— Јох, беш ил габаг өлүб.

— Афәр башыны бир азча јухары галдыр, һә, бах, белә, азча дә јана әј... јахшыдыр, бах беләчә, дајан, тәрпәнмә!

Бәһруз ону чәкә-чәкә соргу-суала тутду, гыз да башына кәләнләри гырыг-гырыг данышды. Нишанлысы мәрә вә гочаг оғланды. Кәндә оғланын дүшмәнләри чоҳду. Интигам алмаг үчүн Афәрин бәкарәтинә тохунмаг истәјибләр. Оғлан хәбәр тутуб, ики нәфәри өлдүрүб, гачыб. Гыз да кедиб башга кәндә јашаыб. Орда да гыргын дүшүб. О да башга гачгыңлара гошулуб, Нахчывана кәлиб чыхыб. Јолларда әзијәт чәкиб.

Беләликлә, Бәһруз бир һәфтәдән чоҳ Афәрин портретини јаратмаг үчүн чалышды. Сәһәр тездән дуруб фасиләләрә күн батана гәдәр ишлады. Гыз әввәлчә рәссамдан горхур, чәкинир, утанырды. Тез-тез гапыја бахыр, Бәһруз һансы вәзијәтдә дајанмасыны јахынлашыб

баша саланда һүркүр, көзләри горху, һәјәчан ичиндә бөјүјүрдү. Һәр икиси јорууанда дуруб чөлә — һәјәтә гачырды. Бәһрузу күлмәк тутурду, бәзән гыза ачыјыр, кәдәрләнирди. Афәр кет-кәдә она өјрәнди, иксинишди, инанмаға башлады.

Бәһруз әввәл Афәри башы ачыг чәкмәк истәди, дил төксә дә, јалварса да бунә һеч чүрә наил ола билмәди, чалманы башындан ачмады ки, ачмады. Тәкчә үзүнү јана чевириб, сачларындан үч назик һөрүк чыхарды, синәсинә салды. Зил гара, узун һөрүкләр ишыг сачырды. Афәрин күллү көјнәји, ајағларына гәдәр узанан кен-бол туманы, манкулалы мөхмәр архалыгы ичиндә бәлкә дә гејри-ади бир көзәллик кизләнмишди. Үрәјиндә ону лүт чәкмәк арзусу доғду: палтарыны тамам сојуна, сачларыны ача, чиниләринә төкә, елә о күрсүдәчә әјләшә! Бу арзу дәрһал үрәјиндәчә сөндү, чүнки биһудә иш иди, сачларыны ачмаға разы олмајан бир гыз, онун гаршысында лүт сојунардымы? Һеч вахт! Әтини шишә чәксәјдиләр дә! Бәһруз төшәббус белә көстәрмәди. Һәтта Афәрин бу чәһәтинә көрә гүрүр һисси дүјду.

— Афәр, сәни истәјән олса әрә кәдәрсән?!

— Јох!

— Нијә?

— Нишанлым вар, ону севирам, башга һеч кәсә әрә кетмәрәм,

һеч кәсә...

— Бәлкә сәни мәчбур етдиләр?!

— Јох, өләрәм, анчаг кетмәрәм.

— Әкәр нишанлыны тапмасан, онда нечә?!

— Тапачағам!

Бәһруз онун бу инамына, бу гејтијәтинә һејран гала-гала, һәвәслә, иһамла ишләјиб, көзәл бир портрет јаратды, һәлә һеч заман белә дахили бир ешглә јаныб-јахылмамыш, белә јүнкүлүк, хошлуғ, раһатлығ дүјмамыш, белә асан, белә сүр'әтлә шәкил чәкмәмишди. Она елә кәлирди ки, портрет тәкчә өзүнүн јох, һансыса сәһрли бир гүввәнин күчү илә мејдана чыхмышды. Аг чалманын алтындан од сачан гара көзләр, һәјәтдә олдугу кими, долғун, парлаг вә чанлы алынмышды. Афәр өзү дә јахынлашыб шәклә бахды, күлдү вә көзләнимәдән сорушду:

— Буну нејләјәчәксән, гардаш?

Садәләвһәтинә верилән бу суал Бәһрузу сарсытды, доғрудан да, бу әсәри нә үчүн, кимин үчүн јаратмышды? Гәрибәдир, бу бародә һеч заман дүшүнмәмишди. Одур ки, суал чавабсыз галды. Бәһруз онда билмирди ки, көзәл гызын өзү һәјәтын кирдабларында итәчәк, портрети иса әбәди галачағдыр. Гәзетәләрдә, журналларда чап олуначар, сәркиләрдә көстәриләчәк, Р.Мустафајев адына һансәһәт музейиндә көз бәбәји кими сахланылачағдыр. Бәһруз инди булардан бихәбәр иди, суала чаваб вермәк әвзинә Афәрә бахыб өзү суал верди:

— Хошуна кәлирми?

— Кәлир. Јахшыдыр. Көзләри гәшәнк чәкмисиниң...

— Афәр...

— Бәли.

— Сән сабаһ кетмәк истәјирсән?

— Бәли.

— Мәним бир хаһишим вар...

— Де...

— Бәлкә кетмәјәсән, һәмишәлик галасан...

— Јох, јох! Нишанлым вар, ону севирам, ахтармаға, тапмаға

кәдәчәјәм.

— Јахшы, Афәр, нечә истәјирсән, о чүр һәрәкәт елә, амма сәнә кәтти олса гајыда биләрсән.

Бир күн сонра Афәр һәјәтдә онларла көрүшүрдү; Ширин ханымын әлләричдән, Һүрнисәнин үзүндән өпдү, Бәһрузун гаршысында дајаныб баш әјди, ағыздолусу төшәккүрүнү билдирди вә гапыја тәрәф кетди. Һүрнисә дә архасынча. Јемәк долу бағламаны Афәрә верди. Афәр сөнүб бир дә онлара бахды, баш әјди, «сағ олун» дејә-дејә гапыдан чыхыб кетди. Бәһруз ағыр кәдәр ичиндә иш отағына кирди, һәрәкәтләрдә әләшиб, узун мүддәт дүшүнчәләрә гапылды.

2

Кечә Нахчыванын од ичиндә јанан бир һиссәсиндә күллә, һәркүј, тышгырыг сәси әләми көтүрүмүшдү. Хојлу мәһәлләсиндә гыргын кедирди, дөјүш кедирди. Бир дә сәһәрә јахын сакитлик чөкдү. Әләм өлмүш, гачан гачмыш, евләр хараба галмышды. Бәһруз бу евләрә баханда көзләрини инанмаг истәмәди. Бу, нә вәһшиликдир?! Евиндән ешијиндән дидәркин дүшән инсанлар, ушаглар, гадынар, гочалар бәс һаны?! Һарададырлар?! Мејитләри арабаларла гәбиристана дашырдылар. Бу арабалары көрәндә Бәһруз даһа дајанмады. Бир баш театра кәлди.

Үрәји бәрк ағырды, бу ағыр илә Агры дағынын шәклини башы вурмаг үчүн кәлмишди. Пилләкәни дивара сөјкәјиб јухары һиссәләриндә ишә башлады. Әлигулу Гәмкүсарын гајтмамағындан никаран галмышды. Өзүнә јер тапа билмирди. Каш кәлә Әлигулу, каш дивардакы Агры дағыны көрә: дағын гарлы зирвәсини чәкирди. «Һеч нә галмајыб, бир, ики, үч күнә гуртарачағам, гој Әлигулу кәлиб һейрәтдә галсын». Белә фикирләшдији вахт, актјорлардан кимсә кәлиб Әлигулу Гәмкүсарын өлдүрүлдүјүнү хәбәр верди. Бәһрузун бу хәбәрден башы кичәлләнди, пилләкән гаршыгы јерә кәлирди ки, јүзүрүб пилләкәни тутдулар. Бәһруз елә билди ки, ону Агры дағынын зирвәсиндән учурума атыдылар. Көзләрини ачды, һәр јери зүмәт ичиндә көрдү. Зүмәтин ичиндән бир ишыг парылдады, бөјүдү, «тезликлә гајыда чағам» дејән кур бир сәс дағаланды, сонра ишыг да, сәс дә гејбә чәкилди. Бу нәдир?! Бәһруз Әлигулу Гәмкүсарын сәсини ајдынча ешидирди. О ки, узағда дејил, һардаса, бу јахындадыр. Бәһруз јенә көзләрини ачды, өзүнү бу дөфә актјорларын әһәтәсиндә көрдү, ајаға галмаг истәди, бачармады. Голларындан тутуб галдыранда, шүбһәли-шүбһәли сорушду:

— Дејәсән, Әлигулу Гәмкүсарын сәси кәлирди?!

Шашгын, һейрәт ичиндә олан актјорларын бир-биринә бахмасы нәзәриндән јајынмады, бирдән Адилиан она дикилән, һейрәт долу, ириләшән көзләрини, бөјрүнә гысылыб бүзүшән Латифини горхудаң агаран сифәтини көрдү. Шүүрү өзүнә гајытды. Пилләкәнин башында оларкан ешитдији хәбәр илдырын кими бејиндә парылдады; амма бу дөфә бөјүк чәтинликлә өзүнү әлә алды.

Евә кәләндә бүтүн бәдени од тутуб јанырды. Ширәлибәј бир һәким кими сон вахтлар Нахчыванда нүфүз газанмыш Әли Мирзә Аббасову кәтирди. Онун мүәличәси хәјирли нәтичә верәндә; Ширин ханым севинә-севинә «балам, бу һәкимин нә саялы ајагы вар» дејә ағыз долусу тәрифләди. Бәһруз он күндән сонра хејли јахшылашды. Бу мүддәт әрзиндә она Һүрнисә хидмәт етди, бир дәгигә дә олсун јанындан узаға кетмәди, һәр арзусуну јеринә јетириб гуллуғунда дајанды. О, һәр дөфә көзүнү ачанда бөјрүндә һазыр олан Һүрнисәни көрүдү. Һүрнисә чај верир, јемәк кәтирир, сакитлик јарадыр, балача гардашы Рүстәми ичәри бурахмыр, бә'зән кағыз-гәләми кизличә дөшәјин бөјрүнә гојурду. Бәһруз бунлары көрәндә көврәлир, Һүрнисәнин һәр һәркәттини изләјир, көзалты бахыр, фикирләширди. Һиссә едирди ки, вахтилә гәлбиндәки мәрһәмәт дүјүгүсүнү инди шәфғәт дүјүгүсү әвәз

етмишдир. Һәм дә Һүрнисә ағыллы, ишкүзар гыздыр, Назлы кими гәшәнк олмаса да кифир дә дејилдир, јарашыгыдыр, мәләһәтлидир. Үрәјинә дамчы-дамчы сүзүлән исти бир дүјүгү әксилмир, әксинә күндә-күнә артыр, бөјүјүрдү.

Әлигулу Гәмкүсарын өлүмү Ширәлибәјә даһа күчлү тәсир етмишди, зарафат дејил, нечә илаи јахын, меһрибан досту бирдән-бирә һәјәтдан көчмүшдү. Һадисәнин нечә баш вердијини дөгиг билмәсә дә, ешитдијини гырыг-гырыг Бәһруза данышмышды. Һәмин күн, јә'ни мартын 14-дә сәһәр Әлигулунын «Ал бајраг» гәзетиндә ше'ри чыхмышды. «Инкиатәрә» адланан бу ше'р бүтүн Тифлисдә сәс-күјә сәббә олды. Шаир һара кедирдисә һамы мә'на илә сүзүб, мүхтәлиф фикирләрдә. «Шир үрәји јемисән», «чәсарәтә бах!», «горхмаз адамсан, Әлигулу!» кими сөзләрлә ону тәбрик едирдиләр. Нә исә... Һәмин ахшам чох кеч гајытды. Евләриңә јахылашанда, гапынын јанындача, архадан күллә илә вурдулар. Ширәлибәј даһа һеч нә билмирди, ким вә нә үчүн вурмушду, мә'лум дејилди.

Бәһрузу јандыран бу иди ки, Нахчыван театрынын бир дирәји учмушду. Әлигулу Гәмкүсарсыз театр санки јох иди, гуруча биләндән; даш-дивардан, тавандан башга бир шеј дејилди. Чүнки ону чанландыран, һәрәкәтә кәтирән бир адам даһа һәјәтдә јох иди, буна көрә театр сусуз дөјирман кими галмышды.

3

Бәһрузун варлыгында һәмишә бир кәдәр јашајырды, бу кәдәрә елә өјрәшмишди, јәгин ки, онсуз ишләјә, фикирләшә, дүшүнә билмәзди. Бу, ади, бош, мә'насыз дејилди, әтраф мүһитдән, көрдүјү дүндәндән, инсанлардан, өзүнүн һәјәтлә тәмасындан доған, көјдән, јәдән сүзүлән, гејбдән кәлән бир кәдәр иди, тәкчә варлыгынын дәринулијиндә галмырды, чох заман заһириндә ири, дөјирми, гарајаныз сифәтиндә үзә чыхырды.

Чәкмәк истәјирди. Әлигулу Гәмкүсарла әлағәдәр фикирләр, дүшүнчәләр ону јормушду, јенә бунлардан узағлаша билмирди.

Һүрнисә һәмишәки кими, отағын о тәрәфиндә, гапынын јанында, халынын үстүндә әјләшмишди. Бәһруз кағыз, гәләм көтүрүб өзүндән хәбәрсиз ону чәкмәјә башлады.

Бир шеј чыхмады, дарыхыб јенә ајаға дурду, пәнчәрәјә јахынлашды. Палчығлар күчәдән тәләсә-тәләсә адамлар кечир, туттун һавада јагыш дамлалары ағарыр, јахын евләр, һәјәтләр бу туттунлуғ ичиндә итиб батырды. Бирдән... күчәнин о бири торпаг һасарынын бөјрү илә јаваш-јаваш ирәлиәјән бир гыз көрдү. Узағдан ону таныја билмәди. Бәһрузу мараг бүрдүдү, гыз башыны галдырыб пәнчәрәјә бахыб күддү, сонра о торпаг һасардан араланыб, пәнчәрәјә доғру кәлди. Бәһруз иди ону таныды, Афәр иди, кејими дәјишсә дә, көзәлији дәјишмәјән Афәр! Һәлә көзләри, елә бил ки, әввәлкиндән ишығлы, әввәлкиндән гәшәнк олушду. Бу заман јагыш кәсди, гаты бир думан ахмага башлады. Афәр исә пәнчәрәнин гаршысында дајаныб Бәһрузун көзләринә бахыб күлүмсүндү. Нә исә деди, Бәһруз һеч нә ешидә билмәди, мә'насын аңлады. Аңлады ки, Афәр гајыдыб кәлмишди, өзү дә һәмишәлик! Сур'әтлә ахан думан күчәни бүрүјүб пәнчәрәјә, Афәрә доғру сүрүндү. Гыз бу думан ичиндә итмәди, санки думан онун көзәлијини артырмаг үчүн кәлди.

— Бу сәнән Афәр?!

— Мәнәм, Бәһруз!

— Нә әчәб гајытмысан?!

— Башга јерим јохдур.

— Онда нијә күчәдә дајанмысан, кеч ичәри.

— Таләсмә, Бәһруз.
 — Нишанлыны тапдым?
 — Јох!
 — Үмид дә јохдур?
 — Јох!
 — Белкә сағдыр?!
 Јох, сағ дејил, јалан, доғру ешитдим ки, өлдүрүбләр. Мәнсе бүгүн инанмырам, инанмырам. Јенә ахтарачағам!

Бу нәдир? Думан чәкилдә, өзү илә бәрәбәр гызы да, апарыб кетди. Афәр әлләрини ачыб Бәһруза доғру чан атырдыса да, гүввәси чатмыр, кедир, узаглашыр, јаваш-јаваш думанла бирликдә гејбә чәкилирди. Керијә чевриләндә һүрнисәнин архасында мәзлум-мәзлум дајандығыны көрдү.

— Бәһруз дадаш, кеч јеринә, узан...

Бәһруз јатаға кирәндә һисс етди ки, бәрк јорулуб, тәр басыб, ајағларында, голларында тәгәт јохдур. Ону дәрһал јуху апарды. Ојананда көрдү ки, һүрнисә јенә әввәлки јериндәдир. Кағыз, гәләм кәтүрүб, чәкмәјә башлады. Халынын үстүндәки назик дөшәкчәдә јун чораб кејдији ајағларыны узадыб әүләнмиш гызын башына өртәујү күләү кәлағајысынын учлары синәсиндән салланырды. Онуң Адурушунда садә бир кезәлик варды.

— Кәлағајыны ач башындан.

Һүрнисә кәлағајыны ачанда, гапгара, јоғун, гәшәнк һөрүкләри синәсиндә көрүнән кими, Бәһруз Шаһаб мәнәлләсиндә, Сүдәү нәнәнин јахынлығында вахтилә көрдүјү гызы, онун ачы тәлејини хатырлады. Бу сачлар һүрнисәни бирдән-бирә дәјишди, елә бил гарајанызлығыны, бурнунун азачық кобудулуғуну, додағларынын солғунлуғуну кизләтди, илк кәнчәлик тәрәвати илә долу үзүнүн кезәл чизкиләрини үзә чыхартды. Јанағлары нечә тотуг иди вә нечә гызармышды. Јерә бахдығы үчүн јарьөртүлү, ири көз гапағларынын көлкәси үзүндә титрәјирди. Бәһруз онун һөрүкләрини чәкирди.

4

Бәһруз сағалдығдан сонра, биринчи нөвбәдә, театрын диварындакы Агры дағынын шәклини тамам битирди. Сонра Хојлу мәнәлләсиндәки хараба евләри чәкди. «Гачгынлар» силсиләсини давам етдирмәк нијјәти илә шәһәри кәзди. Көһнә, учуг евләрин диварларына сөјкәнән, мәсчид, әтрафында доланан, базарда һәрләнән, огурлуғ едән, күчөләрдә кезән ушағлары, јенијетмәләри, гызлары, гочалары бир-бир көздән кечирди. Кәзә-кәзә ән бөјүк арзусуну — Нахчыван чапары һаггындакы әсәрини чәкиб баша вурмағ үчүн фикирләшди.

Јенә үрәјинә кәдәр доладу; Падшаһлығ бағына чатмамыш кери гајытды, мәсчидин јанындан өтүб Хојлу мәнәлләсинә тәрәф кетди. Бу тәрәфләрдә чыр-чындыр ичиндә бир оғлан көрмүшдү, ону ахтарыб тапды, јанына чағырды. Оғланын үзүндә һејрәт, горху ифадәси доғду, јериндән тәрпәнмәди. Бәһруз өзү јахынлашыб, мөгсәдини билдириб фырча гутусуну ачды, гахлама стулуну дүзәлдиб сулу боја илә ишләмәјә башлады.

— Адын нәдир, оғлан?!
 — Гәдир.

— Геч кәсин јохдур?
 — Бачым вар, ахтарырам, тапа билмирәм. Өлүб, галыб, ника-

ранам.

— Нечә гыздыр?!

— Мөндән балачадыр, гәшәнк, дәјирми сифәти вар, сачларындан назик һөрүкләр һөрмәји сеvir. Башына гырмызы јайлығ бағлајыб. Ады Рејһандыр.

— Сөз верирәм, әкәр мәнә раст кәлсә, мүтләг јанына кәтирәрәм.

Бәһруз Гәдирлә үч күн далбадал көрүшдү, ону хараба, учуг евләрин јанында чәкди. Гәдир торба кими салланан чырығ жамағлы шалварына ујғун кәлән бир көјнәк, онун үстүндән гырмызы рәнкли башга бир көјнәк кејмишди. Гырмызы көјнәјин өтәкләри чырығ-чырығ иди. Бу вахт башга гачгын бир оғлан јахынлашыб јанында дајанды. Бәһрузун үрәји јенә сыхылды, даһа она баха билмәди. Чибиндән бир манат пул чыхардыб Гәдирә верәндә онун кезләри ишығланды, пулу демәк олар ки, көдә «гапды» вә базара тәрәф гачды. О бири оғлан да даһынча кетмәк истәјирди ки, Бәһруз јолундан сахлады:

— Дајан, а бала, кәл о дашларын үстүнә чых!

— Мәнә дә пул верәрсән?? — Јазыг-јазыг дилләнди — Ачам е... Сәһәрдән ачам.

— Јахшы, верәрәм.

Оғлан башыны гырмызы јайлыгла бағламышды, көһнә, әзик-үзүк, чырығ пенчәјинин бир тәрәфи олмадығындан бир голу чылпағ галмыш, ири, чиркли гарны габаға чыхмышды. Ајағ үстә дајанмыш мејидә бөзәјирди. Рәнки-руһу солмушду. Учуг диварын дашлары үстүнә гахламаға оғланын күчу чатмады, һыгганыб, ләһләјиб јазыг-јазыг бахды, дашлара сөјкәниб галды. Бәһруз ики күн далбадал ону чәкди. Үчүнчү күн дә көрүшмәји гәрәра алды.

Бәһруз үчүнчү күн кәләндә ону көрә билмәди, сорағлашды, ахтарды, Гәдирә раст кәлди. Гәдир тәзә көјнәк кејмишди, әввәкиләри көрүнүр, тамам чыхарыб атмышды. Доғру һәрәкәт етмишди, ахы көһнә шејләри әјиндә сахламағын нә мәнәсы варды?! Гәдир дә дүһәнки оғланы һеч јанда көрмәмишди. Бирдән нә фикирләшдисә көзләнимләдән учуг евләрә доғру гачды. Бәһруз дә онун даһынча кетди. Евләрин төкүлән диварлары арасына кирән Гәдир ора-бура вурнухду, сәсәди, чағырды, бирдән өзү дә итди. Сәс-сәмир кәсилди. Бәһруз о јан, бу јана бахды, шүбһәләнди, истәди ки, Гәдир сәсләјә. Бу вахт түкүрпәдичи гышгырығ ешидиб јериндә донду. Бәһруз Гәдирин һансы тәрәфдә оладуғуну тәјин етмәкдә чәтинлик чәкди, учуг диварларын арасына кириб, јаваш-јаваш ирәлиләди. Бир аз сонра ону јарьөртүлү бир отағын күнчүндә дајанан көрүб јахынлашды:

— Нә олуб, Гәдир?!

Гәдир һөнкүр-һөнкүр ағлајырды. Әли илә учулуб төкүлүмүш га-ләг-галағ дашлардан бир аз аралы от-әләф үстүндә узанмыш оғланы кәстәрди. Бәһруз диқ атылды, рәнки ағарды. Бу дәһшәтли сәһнәдән Бәһруз өзүнә күчлә кәлди. Гәдирин голуңдан тутуб бу харабалығлардан узаға апарды. Оғланын көз јашлары кәсилмәк билмирди. Бәһруз ону сәкит етмәјә чалышса да, мүмкүн олмаду: О гачгын оғланын өлүмүндән даһа чох Гәдирин белә дәрдли-дәрдли ағламағы Бәһрузун бүтүн варлығыны јериндән ојнатды. О күн ишләмәк истәмәди, даһа доғрусун, бачармады, шәһәри башдан-баша әләк-вәләк еләди, һарда гачгын гыз көрдүсә, ону Гәдирин бачысы Рејһана бөзәтди.

5

Гачгынлар хәјалындан чыхмырды.

Бәһруз хараба евләрин јанындан кечиб, мәсчидә сары кедирди. Мәсчиддән аралыда, бәјләрин, ханларын кејфлә, ишрәтлә мөшгул оладуғу балача, дәјирми бағын хијабанында бир дәстә адам дајанмышды. Орталыгда он, он ики јашында, узун өтәкли туман кејмиш, башына арагчын гојмуш бир гыз мәзәли һәрәкәтләрлә рәгс едирди. Арагчынын һәр тәрәфиндән салланан пуллар бир-биринә дәјдикчә

чинкилдәйрди. Дәйрми сифәтлн гызын јанағлары од тутуб јаныр, кәзләри парылдајырды. Өзүндән балача једди-сәккиз јашлы бир өләди исә дәф чалырды. Оғланнн башындакы арағчын ири оладуғундан ону күлүнч кәстәйрди, дәфин шөвлә вурдугча нечә едирдисә, арағчын башында галхыб дүшүрдү. Гәрибә тәрзәдә, дәфин сәсинә ујуғун чийнләрини дә әсдириди, бүтүн бунлар гызын һәрәкәтләри илә һәмһәмәк иди.

Бәһруз онлара бахыб күлүмсүнсә дә, гәлбинә чөкмүш һача дәр бәрдә кәдәрини јункүлләшдирә билмәдә. Бу ушағларла данышмағ, онлары евинә апармағ һағында дүшүнәндә, сағ чийнинә бир әл тохунду. Керижә дәнәндә, иришә-иришә дајанмыш бир адам көрдү.

— Нә лазымдыр? — сорушду.

— Јенә мәни танымадын, ејби јох, Бәһруз бәј, мән Чәфәргулу ханын көмәкчисижәм.

— А... Бујурун... — Бәһруз ону — Нахчыванда сәркидә, Тифлисдә исә пансионатнн габағында вә вағзалларда көрдүјү дәзбаш, јалтағ бир адамы инди таныја билди. — Мәнә анд гуллуғунуз?! — Чәфәргулу хан сизи көрмәк истәјир...

— Чох шадам, нә вахт тәшриф бујурум?! — Нә вахт истәсениз...

Чәфәргулу хан ону сојуг гаршылады, елә бил јайда, сәркијә кәләндә көрдүјү адам дејиди, ағ көјнәјин әвәзиндә инди әјниндә јашыла ипәкдән көјнәк, көјнәјин үстүндән гојун дәрисиндән чүббә кејмиш чүббәнин јунлары гојнуна буладу кими долумушду. Елә бил ону һаважә галдырачағды. Бәһрузу алтдан јухары сүзүб бир баша мөлтәлә кечди:

— Тәвагә едирәм ки, гызымын шәклини чөкәсэн...

— Баш үстә, хан! Нә вахт бујурурсунуз?! — һазырсанса, елә инди...

— һазырам.

Бир аздан нөкәрин мүшәјәти илә Бәһруз узун дәһлиздән кечиб, башдан-баша хахыларла дөшәниш кениш бир отаға дахил оладу. Отағын бир јанында дөмир чарпајы, бир јанында беш-алты кәзлә комод, комодун јухары һиссәсиндә, диварда, әтрафы нахышлы күзүк, чарпајынын үстүндә исә хахы, хахынын үстүндә Бәһрузун чөкдији һача дағ... Өз әсәрини белә бир отағда көрән Бәһруза санки дунјаны вердиләр. Бу вахт гуллуғчу илә бирликдә Нарынч ичәри кирди, елә бил гәшәнк үзү ишығ сачды.

— Бәһруз, хош көрдүк, — дејә әлини узатды — Нечәсэн, Бәһруз?! — Сағ ол, Нарынч, пис дејиләм.

— Сән мәни елә инди чөкмәк истәјирсән?! — Елә инди!

— Гој онда кәлин кими бәзәним, сонра. Бир аз көзләјә биләрсән!

— Әлбәттә!

Бир аздан гајытды, танынмаз олмушду. Бу нәдир, иләһәдир, мәләкдир, мөчүзәдир, јохса сәһрли гүввәдән јаранмыш көзәлләр кәзәли?! Она пәнчәрә тәрәфдә әјләшмәји мәсләһәт көрүб, рәнк гутусуну ачды. Гуллуғчу да Нарынчын јанында, комода сөјкәниб дајанды. Бәһруз бир дә дигәтлә Нарынча бахды. Чин гумашындан олан зәриф көјнәјинин үстүндән тәптәзә архалыг кејмишди. Архалығынын әтәкәри, јанлары мәнкуләли иди, гызылы сапларла тохунмушду. Бојнундан зумруд мунчуглау, гызыл пуллу силәилә салланырды. Шәфә сәчан боғазалты исә онун ағапағ бојунуну тамам тутмушду. Һәлә сьрғалары! Һәлә нахышлы, зәрли арағчыны. Бу көзәл бәзәкләрин ичиндә исә ишығ сачан гәшәнк үзүнүн көзәллији даһа габарыг үзә чыхырды. Бәһруз чөкмәјә башлајанда, Нарынч сорушду:

— Бәс Тифлиسدә нијә јаныма кәлмәдин?! — Бир дәфә кәлдим.

— Бир дәфә кәлдим.

— Нә вахт?! — Нарынч сәдәлөвһчәсинә һејрәтләнди — һеч јады-

ма кәлмир.

— Чүнки сәни көрә билмәдим...

— Нијә?! — Чүнки пансионатнн гаршысында бир киши — даһа доғрусу атанызын көмәкчиси мәни хәбәрдар етди ки, бир даһа бу әтрафда фырланмајым.

— Онун иши-пешәси мәни күдмәкдир, бирчә сәнин јанына кәлмәјимдән хәбәр тута билмәјиб.

— Нә әчәб?! — Аллаһ биляр, һараларда вејиләнирди. Бә'зән атамы да баша дүшә билмирәм. Өз атамы. Аз галыр мәни гуш кими гәфәсдә сахласын. Дејирәм ки, ата ичәзә вер, һәјәтдән бајыра чыхым, һеч јерә гојмур, үстүмә гышгырыр. Шәклими чөкмәк үчүн сәни чағырмағ истәмирди. Јалварыб јахармышам. Ахыр ки, бир төһәр ипә-сапа јатыб.

Нарынч нәдәнсә кәдәрләнди, башыны ашағы дикиб сүсду. Бәһруз инди өзүнү сәрбәст дүјүб, сүр'әтлә чөкир, онун бу вәзижәтәки дурушуну — бу дурушдакы көзәллији вермәјә чалышырды. Тәбәссүмү итәдији үчүн үзүнүн ишығы азалмышды. Көз гапағлары енмишди. Гызыллар, парылтылар ичиндә зәриф, кәдәрли, дүшүнчәли бу гыз даһа фүсункар олмушду. Бәһруз гагчыналары хатырлады, онларла Нарынч арасындакы дәрин учурум көрдү, нәдәнсә хәјәлинда кәһ һүрнисә, кәһ Тифлиسدәки Михајловски хәстәханасында раст кәлдији Пакизә чанланды вә бирдән һисс етди ки, Нарынч үчүн бу бәзәкләр, парылтылар јохду, бунларла јашамыр, үрәјиндә тамам башга дүјүглар вардыр. Бир дә көрдү ки, Нарынч вәзижәтини дәјишмәдән һәзин-һәзин шә'р охумаға башлады. Сонра сүсду, еләчә фикир вә хәјәл ичиндә галды. Бирдән-бирә Бәһруз ону сырғаларсыз, боғазалтысыз, силәисиз тәсәввүрүнә кәтирди, бунларсыз да Нарынч гәшәнк иди. Гызын белә фикрә, хәјәлә кетмәси рәссамын сүр'әтлә вә инамла ишләмәсинә көмәк етди.

Елә кәләндә бәрк јорғун оладуғуну дүјүб, хахынын үстүнә сәриади, мүтәккәјә сөјкәниб кәдәр гарышыг бир севинчлә дүшүнмәјә башлады. Диал етән Ширин ханым јемәк кәтирди, Бәһруз јемәјә көзүнүн үчүјә да бахмады.

6

Бәһруз һәр күн Чәфәргулу ханын евинә кедир, Нарынчын портрети үзәриндә ишләјирди. Бу имарәтдә ону Нарынчдан башга һеч нә марағландырмырды. Һатта һәр дәфә мүгәвва кими лал-динмәз отағда нәзәрәтчи кими дајаван гуллуғчуну белә көрмүрдү.

Бәһруза елә кәлирди ки, отағда бир Нарынчды, бир дә өзү. Даһа һеч ким.

Чох заман сусурду. Нарынч өзү ону сөһбәтә тутурду.

— Тәзә нә чөкирсән, Бәһруз?! — Нахчыван чапарыны...

— Бу, һардан ағына кәлиб?! — Ушағлыгдан. Әлихан мәсчидинин јанында көрмүшәм, ат үстүндә, гылынчла...

— Мән јахшы бир чапар таныјырам ады Мәчиддир.

— Елә ону чөкирәм.

— Бәс сән ону һардан таныјырсан?! — О вахт көрдүјүм чапар елә Мәчид олуб.

— Әнтигә бығлары вар онун, һәр дәфә көрәндә мәни күлмәк јутур.

— Јәгин ки, бығларыны да чөкирсән.

— Онсуз шәклин нә ләззәти?! —

— Атам бизи Макуја көндөрмөк истәјир, анамы, мәни, биби...

— Сизи нијә Макуја көндөрир ки?!

— Көрмүрсән, Нахчыванда алам бир-биринә гарышыб, һеч кәс баш чыкарда билмир. Инкляисләр, түркләр, алманлар, ермәниләр, бизимклар, идиширләр... Инди дә америкалылар кәлиб. Реј адлы бир шәкс. Түрк Хәлил бәј күндә биздәдир. Она көрә атам бизи бу оау ичиндә узага көндөрмөк истәјир. Ара сакитләшән кими јенә гајында көләрлик.

— Русијада ингилаб далғасы ахыр...

— Јәгин хәбәрин јохдур, орда һөкүмәти јыхыблар, тәзә һөкүмәт гурулуб. Нахчыванда да ингилабчылар вар. Онлар да аз иш көрмүрләр. Бақыда да алам гарышыб.

Нарынчын јанағларындан ғызарты чәкилмишди хал да астага үзә чыхыб нөгтә кими гаралырды.

Бәһруз бир-ици күн дә кәлиб кетди, үчүнчү исә елә көзләниламә һадисә баш верди ки! Ғәфләтән Чәфәргулу хан отага кирди, һәҗәчәһи иди, үзүнү ғызына тутуб:

— Бу ахшам гонағларымыз вар — деди — даһа бу иши гуртарым, ғызым, кејиниб кечинмәлисән. Анана көмөк етмәлисән. Вачиб, һөрмәтли гонағлардыр...

Сонра Чәфәргулу хан Бәһруза сары дөндү:

— А бала, һаггын нә гәдәрди? — сорушду вә чибиндән бир дәста қағыз пул чыхарыб она узатды. Бәһруз јериндән тәрпәнмәдән доимдә кими галмышды, аста-аста башыны галдырды, аста-аста да ајаһ галхды. Чәфәргулу хан онун һәрисликлә пуллары алмаг истәдијиш баша дүшүб, өзүндән разы һалда:

— Көтүр, көтүр — деди — һамысыны көтүр!

Јох, дејәсән, бу гарајаныз, чатмағаш рәссам пуллары көтүрмә фикриндә дејилди. Кәрәсән, нијә мәнә белә бахыр, санки јалварыр, санки нәсә башга шәј демәк истәјир?! Бу нәдир, елә бил пуллары көрмүр. Нә гәрибә адамдыр?! Бирдән Бәһруз дилләндә:

— Хан, мән шәкли һәлә гуртармамышам.

— Ејби јох, елә белә дә јахшыдыр.

— Ата, атачан...

— Сән сус, данышма, ешидирсән, бизим ишимизә гарышма, оту јериндә, шәкли дә көрүрәм, әмәлли-башлы јахшы шәкил чыхыб. Дәһ нә истәјирсән?! Көтүр пуллары!

Бәһруз Нарынчын таблосуну јердән галдырды, аста-аста ғызә јахынлашды, портрети онун ајағларынын јанында гојуб бәркәдән дејди:

— Буну сизә һәдијә верирәм, Нарынч ханым, гој мәндән јадимә галсын!

Сонра пуллары әлиндә тутан, һејрәт ичиндә бахан Чәфәргулу ханын јанындан кечиб, рәнк чамаданыны көтүрду, бир дә оналар тәрәф чеврилди, астача баш әјди вә отагдан чыхды. Чәфәргулу хан ғыпгырмызы ғызарыб, пәрт һалда, әсәби һалда әлини јелләди. Бу вә Нарынч ајағларынын алтындакы шәкли көтүрүб бахды, јериндә гәтијәтлә сычрајыб:

— Бәһруз! — дејә бәркәдән ону сәсләди, илдырым кими отагдан чыхыб рәссамын ардынча гачды.

Дәрһал гапылар ачылды. Бәһруз бу гоша гапыдан кечиб шәһәр чыханда, зиддијәтлә, гатма-гарышыг фикирләрин бурулганлар чырпынырды. Билирди ки, бу кәрпич һасарларын архасында баһи дүнја вар, бу дүнјага бир даһа гајыда бимәздә. Гајыда бимәзсә, демәк бир даһа Нарынчы көрә бимәз. Гарышысында дәрә, кәдәр вә фәһләш ичиндә бир шәһәр варды, бу шәһәрин дәрә тәрәфиндә узагда учалды дағлар варды, бу шәһәри, бу дағлары көрәндә јүнкүлләшән кими севинән кими оладу, чеврилиб һәр тәрәфә көз долусу баха-баха бај...

дан гаранлыг ичиндә олдугуну, инди исә ишыгын гојиуна чыхдығыны куман етди. Әһвал-руһијәсинин бирдән-бири белә дәјишмәсинә һејран галса да бир һәгигәти ајдын баша дүшдү: бу шәһәрсиз, бу дағларсыз јашаја бимәз.

Көзләниламәдән, гоча диләнчи илә үз-үзә кәлди. Бәһруз ону дәрһал таныды, анчаг гоча диләнчи әсасыны тагтылдада-тагтылдада кечиб кетмәк истәди, ја көрмәди, ја да таныја бимәди.

— Баба! — дејә Бәһруз бәркәдән сәсләнәндә ајаг сахлајыб титрәјә-титрәјә чеврилди, ондан ким олдугуну сорушду.

— Нахчыванын тозујам, баба — дејә Бәһруз зарафат етмәк истәди, гоча о һалда дејилди, зарафаты баша дүшмәјиб, гулағыны она сары узатды. Јәгин ки, һәм зәиф көрүр, һәм дә пис ешидирди. Диләнч әввәлки кими дејилди, хејли дүшүшү, арығламыш, көзләринин дәрнелијиндән сүзүлүб кәлән ишыг сөнмүш, сүмүкләри үзә чыхмыш, авазымыш вә сәртләшмишди. Јухудан ајылан ушаг кими гоча бирдән ајылды. Јахына кәлди, севинә-севинә:

— Таныдым, оғлум, таныдым — деди. — Нечә варсан?

— Сағ ол, баба. Көрүнмүрсән, јохсан?!

— Кәндәјдим, оғул, өзүмә бәһишт јер тапмышдым. Гојмадылар дүнјадан раһат көчүб кедим. Аләми гатдылар бири-биринә. Јенә кәлимешом бу доғма шәһәрә. Аллаһын әмри беләдир, бала, аллаһын. Кәрәмиш гурбан олум, она көрә горхум јохдур. Чүнки башынын үстүндә дајаныб. Ајағларым торпаг үстә јеријир, бәсимдир, нашүкүр дејиләм, худавәнди-аләмин сәјосиндә һәлә јахшыјам.

Гоча әсасыны јерә вура-вура узаглады. Бәһруз исә дајаныб узун мүддәт онун далынча бахды.

7

Бәһруз бүтүн шүбһәләринә, тәрәддүләринә сон гојуб һүрнисә илә евләнди. Ширәлибәј, Ширин ханым һәјрәтдә, алча ағачынын бөјрүндә, чә кичик тој мәчлисә дүзәлтдиләр. Нә тәнтәнә, нә һај-күј, нә чығыр-бағыр, нә дә парытылар, бәр-бәзәкләр! Бәһруз һүрнисәни хошбәхт көрмәк истәјирди. Һүрнисә дә хошбәхт иди, амма бу һиссини ачыг көстәрә билмирди. Башына ағ, ипәк кәләгајы саамыш, әјнинә узун, күллү палтар кејмишди. Бәһруз ону мәчлисә кәтирмәјә нә гәдәр чәһд етсә дә, мүмкүн олмады. Бабасы Әшрәф бәј дә ајағына кетди, Һүрнисә бир даша дөндү, јериндән тәрпәнмәди ки, тәрпәнмәди. Отағын һәјрәтә ачылан балача пәнчәрәсиндән бахыб бүтүн мәчлисин нечә шән вә көзәл кечдијини көрдү. Фәјтончу Кәрбәләји Аббас нә ојун чыхарды, елә бил бәдәниндә сүмүјү јохду, бирдән елә узанырды ки, ғамыш кими оларду. Бирдән дә дәјишиб гарпыз кими шишир, каһ армуд, каһ бузов шәкли алырды. Бир дә көрүрдүн ки, әлләри үстә көјә галхыб.

Бас о кәлин, о кими кимдир?! Нә көзәл кејинибләр. Һүрнисә Әкбәр бәјлә Зәһрә ханымы көрүрдү. Зәһрә ханым Һүрнисәнин јанына кәлди, ону гуаглајыб өпдү, бојнуна мирвари бојунбағы кечирди. Һүрнисә әмүрүндә белә гижмәтли, көзәл бојунбағы көрмәмишди. Баш-дан-баша әтир гохујан, көзәллик ичиндә, бәрбәзәк ичиндә сәдәликлә дејиб күлән Зәһрә ханымы һејранлыгла сүзүрдү. Сонра Зәһрә ханымы шә'р охудугуну көрәндә агзы ачыла галды. Бу ки, мө'чүзәдир, сәси дә, һәрәкәтләри дә, охудугу шә'рин мисралары да, башдан-баша өзү дә күл кими инчәдир. Дејәсән, бир аз абырсыздыр, һеч кәсдән қәкинмир, нә утаныр, нә һәја едир, өзүнү киши кими апарыр. Бир бах, тәкчә мән јох, һамы она һејран олуб, һәтта Бәһруз да. Бөјрүндә отуран киши дә, јәгин ки, әридир.

Гонағлар дағыландан сонра, Ширин ханым да, Ширәлибәј дә јахынлашыб Һүрнисәјә хејир-дуа вердиләр. Ону балача кәлин отағына отурдулар. Һүрнисәнин көзләри дәрә оладу: тәп-тәзә јандырылмыш алабәзәк шамларын ишыгы титрәдикчә көлкәләри диварда, таванда

әкс едирди вә хош бир көзәллик јарадырды. Бирдән гапы ачылады. Бәһруз ичәри кириб, ону көрән кими башыны ашагы дикән һүрнисәгә јакынлашды. Көзләрини јуман һүрнисә чеврилиб, башыны онун синә-сина гојду....

Тојдан сонра Бәһруз евдән чыхмырды. һәмишәки кими, бир күнчә чәкилиб, шәкилләринин үзәриндә чалышырды. һүрнисәни хошбәхт етмәк онун бәјүк арузу иди. Бир-ики һәфтә сонра баша дүшдү ки, бу, һәфтәк бәһасына баша кәлир. Чүнки варлыгында бир бошлауг, бир сојугауг дүјурду. Анчаг һүрнисәнин әл-гол ачдыгыны, шәнләндијини, үзүнүн тәбәссүмлә доддугуну көрәндә буналары унудуб өзүндән разы галыр, һәтта севинирди. Демәк, һүрнисә хошбәхт иди. Бир һадисә онун бу хошбәхтлјинә көлкә салды.

Күнләрин бириндә, гапы агзында гара рәнкли, тәзә фәјтон дајанды, гапынын чахчагы дөјүлдү, һүрнисә чыхыб гапынын агзында кәнч, көзәл бир гыз көрүб, горха-горха кери чәкилиди.

— Мәнә Бәһруз лазымдыр! — гыз дилләндәдә, һүрнисә она бир дө дигәтлә бахды, шашын бир вәзјјәтдә «өлмүш нә гәшәнк гыздыр, кимди көрәсән» дејә хәјалындан кечирди, сонра:

— Бәһруз евдәдир, бујурун, — өзү габага дүшдү. Онун далынчә гыз һәјәтә кирди, һәјәтдәки биринчи гапынын јанында дајаныб ичәри кирән һүрнисәни көзләди. һүрнисәнин отага кириб тәк бир сөзү демәси илә Бәһрузун илдырым кими јериндән шыгыјыб гапыја чуммасы бир олды.

Бәһруз нәинки һүрнисәни; бүтүн дүнјаны унутду, она көрә һүрнисәнин нечә чыхыб кетдјиндән хәбәри олмады. Көзүнә инана билмирди. Елә һеј Нарынчә бахырды, санки горхурду ки, Нарынч јох олар. Бәрбәзәкләрини тахматыш гызын олдугча көзәл көрүнән садә кејими варды, отага кечиб әтрафа марагла көз көздирди. Бәһруз елә чашмышды ки, ушаг кими галмышды, бирдән һөрмә стулу Нарынчын гаршысына гојду:

— Бујур, әлләш Нарынч!

— Јох, Бәһруз, кедирәм, вахтым аздыр.

— Бура иш отагымыдыр, шәкилләrimi көстәрә биләрәм.

— Башга вахт, Бәһруз! Атам бизи тезликлә Макуја көндәрәчәк.

Фүрсәт дүшдү, мән дә бу фүрсәтдән истифадә едиб, јанына кәлдим. Кәлдим ки, сәнинлә көрүшүб ајрылым. Шәклими гиямәт чәкмисэн, ону да өзүмлә апарачағам, һача дағы да! Мән дә узагдакы дағлары чох севирәм, сәнин кими! Саатларла дајаныб онлара бахырам, һеј јорулаурам.

— Бәлкә бир аз әлләшәсән, чај кәтирим...

— Јох, Бәһруз, сәни көрдүм бәсдир, кәл, мәнни фәјтона гәдәр өтүр!

8

Күнләр кечирди. Бәһруз мадди корлуг чәкдији үчүн шәкилләрини сатмаг фикринә дүшдү. Онларын ән јахшыларыны сечиб базарә кәтирди, базарын кур јериндә мүнәсиб јер тапыб, шәкилләрин бир гисмини, хан чарчысынын кәрпич дивары бојунча дүздү, чәрчивәјә альмыш о бири гисмини исе дүканларын витринләринә гојду. Осу кәнарда вахтыны итирмәсин дејә каһ ајаг үстә дајаныб, каһ гатлама күрсүдә әлләшиб албомуна шәкилләр чәкирди. Бир һәфтә кечдикдән сонра әлиндә әса тутмуш гоча диләнчи јахынлашыб, диварын о тәрәфиндә һыгтана-һыгтана јерә чөкдү. Бәһруз гатлама күрсүнү кетүрүб онун јанына кетди. Гоча башыны галдырыб зәндлә бахды:

— Кимсән, а бала?!

— Танымарын, баба, Нахчыванын тозу, о күн сәнинлә көрүшкән адам...

— Һә, инди таныдым. Нә өчөб күзараныны бура салмысан?!

— Шәкилләrimi сатырам.

— Сатырсан?! — гоча әсәби-әсәби сорушду — Онлары алмага кимин күчү чатар?! Сатма, бала, сатма! Нә гәдәр баһа сатсан, јенә тошк-гурушдуур.

Бәһруз гулағларына инана билмирди. Гочанын бу сөзләриндән сонра индијә гәдәр сатдыгы бүтүн әсәрләринә көрә тәссүф дүјдү, агры дүјдү, баша дүшдүјү бир һәгигәтин инди јохсул, диләнчи бир писан тәрәфиндән дејилмәси ону јериндән ојнатды. Памбыг кими јумшаг ағлыгын арасындан гују кими дәрин, солгун көзләрилә бахан, тырыш-тырыш, сәрт бир сифәтин мәнә илә долу ифадәсини анламагдан узаг дејилди. Сатдыгы әсәрләр, елә бил һеч заман чәкилмәмишди, инди онлар Бәһруз үчүн јох иди вә бир даһа олмајачагды.

Елә бу вахт гәрибә бир һадисә баш верди. Башына дәјирми папаг тојмуш, белинә гара тогта бағламыш бир кәнч, Бәһрузун үстүнә кәлди, дишиндән чыхан бүтүн кобуда, ачы, тәһгирәмиз сөзләри јагыш кими јағдырды. Бәһрузун дөјүкә-дөјүкә тәәчүблә бахмасы ону даһа да гәзәбәндирди, әлини дүкан витрининә тәрәф узадыб агзы көпүкләнә-көпүкләнә деди:

— Атамын шәклини чәкиб нијә мәсхәрәјә гојурсан, кими әлә салырсан, де көрүм, кими?! Нијә онун шәклини чәкмисэн?

— Сәнин атаны танымырам.

— Јахшы, таныјырсан, одур, бах, дүкана да гојмусан, дејәсән, башын бөдәнинә ағырлыг еләјир, шејтан дејир, вур багырсаларыны тәк бајыра, мүртәдин бири, мүртәд! Ону көзүнүн габагында чырыгычыр әләјим, сән дә дур тамаша елә!

Кәнч чумуб витриндән хәсис сатычынын күнәш ишыгында пула бахдыгыны көстәрән шәкли дартыб чыхартды, чәрчивәни ајағлары ватына салыб хынчым-хынчым әзишдирди, чырылан, әзилән шәкилдән исе бир нишанә галмады. Буна бағмајараг кәнчин һирси сојумалы, јенә Бәһрузун үстүнә кәлиб, әлләрини өлчә-өлчә, һәдәләди, кобуда, агыр сөзләри далбадал јағдырмагдан чәкинмәди. Кет-кедә гызышыр, оладүрмәклә һәдәләјир, киши папагына анд ичиб, ону тикә-тикә доғра-јачагыны сөдләјир, бир ан белә сакит олмурду.

Бәһрузун ганы гаралса да, өзүнү мөһкәм сахлады, үрәјинин дәринулјиндә әсәринин ојатдыгы тә'сир күчүнә көрә исти бир дағга күкрәди. Шәкли нә вахтса, елә бу базарын өзүндә чәкмишди, һәгигәтән дә, һәмин адамын инди ким олдугуну, нә сатдыгыны билмирди, буналары унутмушду.

Гоча диләнчи шәкилләрини јығышдырыб, евә кедән Бәһруза сәб-ринә, дөзүмүнә, дәлиганлы бир кәнчә баш гошмамасына көрә һејран галдыгыны билдирди.

Бәһруз бир һәфтәдән чох базарда көрүнмәди, мәчбур олуб, јенә кәләндә башга бир һадисә илә үзләшди.

9

Бәһруз јенә шәкилләрини сатырды.

Тез-тез базарын јахынлыгында өз сәнәти илә чамаатын гаршысында чыхыш едән дәрвиш һәсәнә дејирди.

Јенә бир дәфә шәкилләрини гоча диләнчијә тапшырыб һәсәнин јанына кетди. Дәрвиш саз чала-чала шән нәгмә охујурду, бирдән-бирә аһәнки дөјишди, «гардашыг биз» адлы тәзә бир нәгмәни әтрафына топлашан күтләјә өјрәтмәјә башлады. Нәгмәнин аһәнки рәван, ахычы, хош оладују үчүн «гардашыг биз» сөзләрини асанлыгла бу аһәнкә ујгун бүтүн күтлә һәвәслә охујурду. Бәһруз да дәрвиншир бу чазибәсидән чыха билмәјиб, һамыја — бүтүн күтләјә гошулду. Охуја-охуја чамаата тәрәф бахды. Онларын арасында һәр чүр адам варды. Бөјүк дә, кичик

дә, варлы да, жохсул да, гадын да, ушаг да, гоча да, диләнчи дә, шикәсә дә! Бирдән әли силаһы чапарлар јүјүрдүләр, һәр тәрәфдән дәрвиш һәсәни ғаһарлаһы, шеј-шүјләрини јығышдырып апармаг истәјәдә күтлә даһа кими онларын үстүнә јериди. Бәһруз нә вахт дәрвиш јахынашдығыны билмәдә, ону ики-үч чапарын әлиндән алып, таһыртмаг истәди. Аһчаг дәрвиш ону сақит етмәјә чалышды деди:

— Бәһруз, башыны саламат сахла, мәни онсуз да тутачаглар. Кејри жохдур. Бах, көрүрсән, нә гәдәр чапар кәлиб, онларын арасындан мәни нечә апарачагсан?!
Бәһруз дәрвишдән өввәл чапарлары көрмүшдү. Нәдәнсә горхмәдә, дәрвиш хилас етмәк үчүн бир јол ахтармаг истәјәндә јенә дәрвиш јахаладылар. Бу заман чапарларын ичиндә Мәчиди көрән Бәһруз онун үстүнә јүјүрдү, Мәчид е'тинасызлыгга:

— Кери чәкили!— дејә адамларын үстүнә елә бәркдән ғышгырды ки, Бәһруз өзүнү итирди, бир дә көрдү ки, дәрвиши беш-алты чапар апарыб кедир. Бәһруз чуммаг истәди, амма о тәрәфә кетмәјә гомадылар. Мәчид сақитлији бәрпа етмәјә чалышырды. Бирдән Бәһруз онун лап јахына кәлдијини көрүб гәзәб ичиндә јахасындан тутадү:

— Көмәк елә она, көмәк елә... Тәвгәтә едирәм сәндән, бурахдыр ону, күнаһсыздыр, тез елә...

Мәчид буну көзләмирди, Бәһрузун әлләрини гүввәтли зәрбә ила итәләјиб, түфәнкини тадырды:

— Чәкилин керий!— дејә бәркдән ғышгырды. Бәһруз үчүн буадан ағыр зәрбә ола билмәздә. Нејрат ичиндә көзләри бөјүдү, гәзәбиндән бүтүн бәдәни титрәди, чапарлар күтләни говур, дағыдыр, һаша мұвазинәт кәстәрмәдән башыны көтүрүб гачырды. Амма узагдә ушагларын «гардашыг биз» нәгмәсини ешидәндә Бәһруз бир аз өзүнә кәлди. Мәчидә нифрәтлә бахды. Мәчидин Бәһрузу танымаг истәмаһәси, кобуудуғу дәһшат ола да, бу анда, бу Нахчыван чапарынын әзәмәти һәгигәтән гејри-ади тәсир күчүнә малик иди. Белә дүшүндүрүп вахт, чапар Мәчид әзәмәтли синәсини табаға вериб пычылдады:

— Кет, Бәһруз, ахшам сизә кәләчәјәм!— сонра исә дәјишди, үстүнә ғышгырмаға, говмаға башлады.

Бәһруз онун пычылыгысындакы сәммимјјәти, кизли нијјәти думмадан узаг адам дејилди. Ахшам Мәчид дедији кими, гапынын агзында көрүндү, ичәри кирән кими Бәһрузун үстүнә дүшдү:

— Ај гардаш, мәнән инчимәјә һагтын жохдур, мән вәзифә борчу му јеринә јетирирдим, сән дә ки, ушаглыг едирсән. Неч билирсән, о кәдә кимдир?! Нечә вахтдыр ахтарырлар. Бизим динин, мәнә һәһәһә халгын дүшмәндир.

— Дүшмән дејил!— Бәһруз өзүндән асылы олмадан һирслә диләнди, Мәчид нејрат ичиндә она бахыб бир аһлыг сусду, сонра сақитчә сорушду:

— Дүшмән дејилсә, бәс кимдир, нијә тутурлар?!
— Бунары билмирәм, Мәчид дајы, дәрвишдән нә дүшмән?! Елә оба кәзә-кәзә маһнылар охујур.

— Бизи Кәлбәли хан кәндәрди ки, ону тутаг, деди ки, халгымызын дүшмәндир...
— Ону өлдүрчәкләр?!— Бәһруз һәјәчанла сорушду.

— Нә дејим, башым чыхмыр...
— Нечә хилас етмәк олар?!
— Чәтин, чох чәтин! Кәлбәли ханын дустағыдыр. Она јахына дүшмәк олмаз.

— Јанына хаһишә кедәрәм.
— Фајдасы жохдур, Бәһруз! Нахчывана инди америкалылар аһаһлыг етмәк истәјирләр. Кәлбәли хан да өзү аһаһлыгыны башгасына вермир. Диванхана да онун әлиндәдир, күллү аләм дә! Бу ихтијары

башгасына вермәк аһмагыгдыр. Түркләр дә о тәрәфдән башынын үстүндә дајаныблар. Инди нечә олачаг, бир аллаһ билир.

— Бәс инкилисрә олду?!
— Чохдан чыхыб кедибләр.

Бәһруз сәһәр Кәлбәли ханын һүзүруна кетди. Хан кеч олса да ону гобул етмәјә разылыг верди, узун этәки, үстү зәри нахышларла һөрүлмүш әбасыны чийнинә салыб, халылар дөшәнмиш бөјүк отағын гапысына јахынашды, әдәб-әрканла салам верән Бәһруза дигтәлә бахыб сорушду:

— Кимсән, нәчисән?!
— Рәссамам, Кәлбәли хан, јаныныза бир хаһишә кәлмишәм.

— Бујурун, көрәк...
— Рича едирәм, дәрвиш һәсәнә азадлыг верәсиниз...
— Бала, сәни инди таныдым, машаллаһ сорағын бүтүн Нахчываны тутуб. Бир шәклинә дә мән алмышам, бах, бу отагдадыр.

Кәлбәли хан бир бармагында баһаһы үзүк олан әлини отағын уча диварына узатды. Диварда чәрчивәә алыныб бөјүк халынын үстүндән асылмыш Ағры дагынын шәклин көрәндә Бәһруз диксинди, бу әсерини тамам унутмушду, ону нә вахт, ким алмышды, һеч нә јадына кәлмирди. Белә бәр-бәзәкли, дөбдөбәли јердә өз шәклинә көрмәк— она кизли бир гурур кәтирди, сәнәтинә гижмәт верилдијинин јени шаһиди оладу. Кәлбәли хан гара, узун тәсбәнини ојнада-ојнада она бахыр, санки кечирдији һиссләринә мане олмаг истәмирди. Елә ки, Бәһруз көзләрини дивардан чәкиб, она тәрәф чевирәндә диләнди:

— Сәнә һөрмәтим чохдур, бала! Әвәт, хаһишинә әмәл едә билмәјә-чәјәм. Чүн дәрвиш дүшмәндир, халис дүшмән, һәм халгын, һәми дә Нахчыванын дүшмәни! Чаным, бу торпаг нә гәдәр атларын тапдағы алтында галар, нә гәдәр?! Инкилисрә кәлир, түркләр кәлир, ермәниләр кәлир, «мән», «мән» дејир, елә бил Нахчыван јијәсиздир. Инди америкалылар орталыга чыхыблар. Кенерал-губернатор диванханасы јаратмаг истәјирләр. Бәс биз кимик?! Ахы бу торпаг бизимди! О дәрвиш дә руслар, тәзә шура һөкүмәтинин үстүмүзә кәтирир. Мәни баһа дүшмәјә чалыш, бала, өз евимдә-ешијимдә әјләшмишәм, нә едим, раһат әјләшмәјә гојмурлар! Гојмурлар! Көр нә вахтдыр, Нахчыван таптаг алтындадыр. Ону таптаг алтындан мән, сән, бүтүн халг гуртар-малдыр!

Бәһруз Кәлбәли ханла худаһафизләшәндә, кәзү јенә дивардакы шәкәл саташды. Әзәмәтли Ағры дағы булудларын әһәтәсиндә учалык чанылы кими нәфәс алырды.

Бәһруз Мәчидлә тез-тез көрүшүрдү. О гәдәр гаралама чәкишди ки, сајы-һесабы јох иди, «Нахчыван чапары»ны јаратмаг үчүн һәһәсә кәлдији вахтда, јенә Мәчиди узун мүддәтә, тә'чили һараса кәндәрди-ләр. Бәһруз бәрк әсәбиләшди, ону јенә јарымчыг гојмаға мәчбур оладу. Бекар галмамаг, гаралама чөмәк үчүн бир күн јенә базар тәрәфә кетди.

Каш кетмәјәди, базарын гапысы өнүндә Афәри көрдү, көзәлли-јиндән әсәр-әләмәт галмајан гызын гара көзләри елә солмушду ки, бүтүн ишығыны итирмишди. Афәр узагдан Бәһруза бахыб, бирдән үстүнә чумду, чатыб гаршысында дајанды. Ири көзләрини ачыб дим-дик онун көзләринә дикди:

— Мәним хиласкарым!— дејә пычылдады— Мәним хиласкарым!
— Нишанлыны тапа билдин, Афәр?!
Гыз елә дәли гәһгәһә чәкди ки, Бәһрузун бәдәни буза дөндү, Афәр рәгс едә-едә һәзин бир сәслә охумаға башлады. Бу заман бәрк-бәрк бағладығы јайлыгын алтындан сачлары даһа-даһа чыхыб, чийнләринә төкүлдү, јелләндикчә сачлары да јелләнирди. Күчә ушаглары ону һирсләндирдиләр. Афәр онларын үстүнә јүјүрдү, әлине даш көтүрдү, јөндәмсиз һалда атды, сонра исә гаһа-гаһа јенә Бәһрузун

янына гаягытды. Бәһруз ону дилә тутуб евә апармаг истәди. Амо Афәр женә гәрибә ојунар чыхартды: каһ гәһгәһә чәкди, каһ сүстү бирдән һөнкүр-һөнкүр ағлады, каһ чылағын бир һәрәкәтлә һәрәкәтләрә јүјүрүб кетди, базарын түнлүјүндә јох олду. Архасынча кетмә истәјәндә, гаршысында Гәдир дајанды. Бәһруз ону күчлә таныды, көңүлү һәстәди, көрмүрдү. Гәдирин гарны шишмишди, дәрһал бачысына сорушду:

— Рејһаны дејирәм, раст кәлмәдиниңи?!
— Раст кәлмәдиң, Гәдир. Дејәсэн, Нахчыванда јохдур.
— Бурдадыр, бурда. Ону бу шәһәрдә итирмишәм.
— Бир иш тапмысан?!
— Баггал һәмид дајыја көмәк едирәм. Јахшы адамдыр, үст башымы тәзләјиб, мәни һәкимә дә көстәриб.
— Неч олмаса, бәхтин кәтириб.

Афәр јүјүрә-јүјүрә кәлди, сачларыны јелләдә-јелләдә женә раһ етмәјә башлады, бирчә ан белә дајанмадан, сүр'әтлә фыраны, голларыны ојнадыр, сачлары далгаланырды. Бирдән дајанды, көзләри һәр дөгәсиндән чыхды, бүтүн бәдәни тиргир титрәди, гывырлады, әјилады чыгырды. Бәһруз горху ичиндә ону гучағлады. Гәдир гыштырды:

— Әл дәјмәјин, әми, әл дәјмәјин, өзү кечәчәк!
Афәрин додағлары да агаппаг ағарды, көз бәбәкләри шар кимә фыранды, Бәһрузу кәнара итәләјиб јерә чөкдү. Саға-сола әјилады башыны дала атыр, өзүндән кедир, јенидән һәјата гајыдыр, јенидән бајылыр, чапалајыр, чапалајырды. Бәһрузун горху ичиндә олдуғунә көрән Гәдир она тәскинлик верирди:

— Һәмишә белә олур, сонра кечиб кедир...
Бирдән Афәрин титрәмәси дајанды, тоз-торпағын ичиндә сакит галды, елә бил јухуја кетди. Бәһруз даһа да горхду, чүнки онун сүстүлүјүндә, сусмасында һәјат әләмәти јох иди. Гәдир пычылдады:

— Инди аылачаг!
Бәһруз диксинди, һәр тәрәфдән нә гәдәр адам онлары дөврә алмышды. Һамысы да мараг вә һейрәт ичиндә бахырды. Һәгигәтән да Гәдир дејән кими, Афәр башыны галдырды, әввәл Бәһрузу, сонра һамыны нәзәрдән кечирди, сычрајыб ајага галхды. Елә јазыг, елә муһабәт бир көркәм алды ки, јумаг кими јығылды, балачалашды вә көзләри мөдән һөнкүр-һөнкүр ағлады. Бәһруз гејри-ихтијари бајагдан тәскинлик верән Гәдирә бахды, инди Гәдир дә сөз демәкдән узаг иди, өзүндән дә көзләри долмушду. Афәрә һамынын јазығы кәлирди. Афәр јашларындан ахан јашлары силиб, илдырым сүр'әти илә гачды, бир кәһрипимында јоха чыхды.

СӘККИЗИНЧИ ҺИССӘ

1

Бәһруз отага кириб өзүнү халынын үстүнә атды, Һүрнисә дәрһал гуллағунда дуруа, сүфрә салды, һәр шеј кәтирди, мүтәкәммә голлары алтына гојуб, өзү дә јанында әјләшди.

— Нијә жемирсән, Бәһруз?
— Иштаһам јохдур.
— Сәнә нәсә олуб?!
— Еһ, Һүрнисә! Мәнә һеч нә олмајыб. Чамаат пис күндәди, дындады, о шәкил варды һа, күнчдә, о гыз, чәкирдим, гәшәнк кәзләри варды...

— Афәр!
— Дүздүр, Афәр. Сән нә јахшы онун адыны јадында сакит тапмысан?!
— Сәнин дилиндән ешитмишәм. Хостәләндә тез-тез ону чагырырдын...
— Ола биләр— Бәһруз тутулду.— Ола биләр.
— Кәрәсэн нишанлысыны тапа биادي?!
— Еһ, инди онун көзүнә һеч кәс көрүмүр, һеч кәс! Чүнки, дәли олуб, әмәлли башлы дәли! Кәрәсэн, јазығын кәләр.
— Һүрнисәнин гашгабаг ичиндә, кәдәр ичиндә сусмасы Бәһрузун көзләриндән јајынмады, она дигәтлә бахыб сорушду:
— Сәнә нә олду?!
— Сәнин мәнә дә јазығын кәлир, Бәһруз!
— Нијә белә фикирләширсән?
— Чүнки, чүнки, мәни севмирсән! Һәр шеји анлајырам, Бәһруз дадаш, мән сәнә лајиг дејиләм, о хан гызы әкәр әввәл кәләсәди, мән сәнә әрә кетмәздим... Әр-арвад олмаг үчүн чох шеј лазымдыр, бунлар мәнәдә јохдур, һеч бири јохдур... Мәним ушағым да олмајачаг.
— Сус, Һүрнисә!
— Јох, Бәһруз дадаш, јох, јахшы олду ки, сөһбәт дүшдү. Өзүн билирсән, һеч кимим јохдур. О гачгыһарыны елә бири дә мәнәм. Сығынмышам сәнә, Ширин ханыма, Ширәлибәјә! Сән, Бәһруз дадаш, һәлә дә Назлыны севирсән, гоз ағачыны севирсән!
— Бәсдир, Һүрнисә, бунлар һамысы јаландыр!
— Јох! Сән һәмишә Назлынын шәклини чәкирсән!
— Һәмишә?! — Бәһруз өзүндән асылы олмадан әсәби бир сәслә дилаәнди. — Мән һарда, нә вахт ону чәкмишәм, де көрүм, ахы өзүн шаһиддин ки, башга әсәрләр үзәриндә ишләјирәм.
— Дүздүр, ишләјирсән, Назлыны да һәмишә чәкирсән!
— Јох-јох...
— Истәјирсән, кәтириб көстәрим.
— Кәтир!

— Мән онлары Назлыја көстәрмишәм.
— Нә вахт?!
— Чохдан. Назлы шәкилләри көрәндә ағлады, ушаг кими ағлады. О да сәни севир, Бәһруз дадаш! Назлынын дүнјада әвәзи јохдур...
— Тојумуздан хәбәри вар?
— Јохдур. Бир ону билирәм ки, Зија бәј Түркијәја көчмәјә һазырлашыр...

— Назлыны да апарачаг?!
— Онсуз кетмәз.
— Бәлкә дә кедибләр чоҳдан?
— Јох, Назлынын атасы Гулам һейдәр ағыр хәстәдир, бу күн-сабаһлыгдыр. Доктор Аббасову чагырыблар, дејиб ки, үмид јохдур.
— Демәк, ону көзләјирләр...
— Һә, көзләјирләр. Бәһруз дадаш, чәрәјини је, зорла олса да је, мәнә фикир вермә, јахшы, Бәһруз дадаш!

Бәһруз сапсары тәндир чәрәјини көтүрдү, јејә-јејә көзалты Һүрнисәјә баханда, онун женә кәдәр ичиндә олдуғуну көрдү, одур ки, бир әлини узадыб чижинләриндән тутду, мейрибан-мейрибан өзүнә тәрәф чәкди, Һүрнисә исә онун мейрибанлығына чаваб вермәји бачармајыб, Аартыныб голлары арасындан чыхмаға чалышды.

Бир нечә күн сонра гоншу һәјәтин дамында бир молланын си-луәти көрүндү, түкүрпәдән бир сәслә ә'зан чәкмәјә башлады, бу о демәкди ки, кимсә дүнјадан көчүб. Һүрнисә һәр шеји билирди. Гулам

Һејдәр әзәб ичиндә кечә кечинмишиди. Ону Нахчываның мәсчидиндә көтүрәчәкдиләр. һамы мәсчидә ахырды. Күнорта намазына аз гәләмш Бәһруз мәсчидә јахынлашмаг истәди, адам әлиндән ийнә әтәрдән, иерә дүшмәздә. Узагга дажаныб Сарванлар мәһәлләсинин һүнәрдә иериндән бу издиһама тамаша етди. Мәсчидә тәрәф ики бәр-бәзәләрдә фајтон кәдди, чапарлар әл-ајага дүшүб јол ачдылар. Кәлбәли хәләл Чәфәргулу хан фајтонлардан ениб мәсчидә тәрәф кетдиләр. Бу вахт миһәрәдән мҗәзинин мәләһәтли, кәдәрли сәси әтрафа јайылды. Бу вахт сә-дир? Бүтүн Нахчываны титрәдән, тәрәвәтлә, гәмлә һәзиниләрдә азы да, әтраф да гара папагы, гара чадралы адамларла долмушду, бунларын ичиндә мәсчидин диварына сөјкәнән, башы ағ јайыла сарыгы кор диләнчи көрүнмәз олмушду.

Бәһруз ирәлијә кәлди, адамларын арасындан кечиби, мәсчидин гапысындан ичәри кирмәжә чалышды. һәјәтдә гара чадралы гадынлар бир-биринә сөјкәнби дајанмышдылар. Бәлкә кимисә ахтарырды, бәлкә ади мараг бура кәтирмишиди?! Илак дәфә бу мәсчидә кирдији күн хатырлады, Гулам һејдәр ону «кафәр» дејә мәсчиддән говмушду, илдә исә дүнјадан бихәбәр јатырды. Бәһруз даһа ирәли кетмәјин мүмкүн олмадығыны дујуб гапынын јанындан әтрафа бојланди. Гара чадраларын ичиндән нә гәдәр ишыгы көз бахырды! һамысы да гәшәнә көзләр. Бәһруз онлары бир-бир нәзәрдән кечирдикчә, көзләри һовузун јахынлығында дајанмыш, таныш бир үзә дикилди. Дејәсән, Назлы дыр. һәм охшајыр, һәм дә јох! Бирчә дәфә чөнүб бахсајды, биләрдә кимдир?! Бәһруз бахышларыны инадчыл, арамсыз һалда таныш үзә дикмишиди. Јаваш-јаваш бу үзә она сары чеврилди. Ириләшән көзләри һејрәти бөјүдү. Бу заман мәсчидин ичиндән кишиләр чыхдылар, ичәри мәрһумун јахын гоһумларыны, гадынлары бурахдылар. Онлары ичәри кирмәси илә бир вәј-шивән топду ки, адамын түкәләри биз-биз оладу. Издиһам далга-далга ахыб Бәһрузу гапыдан узага атды.

2

Бир нечә мүддәтдән сонра һәр јердә гәрибә сөһбәтләр кедирдә һәрә бир шеј данышырды. Бақыда һәсән Бәкташнин дедији ким тәзә һөкүмәтин гурумасы далга-далга һәр јерә јайыламышды. Бу һөкүмәтин нүмәјәндәләри каһ ашкар, каһ кизлин Нахчывана кәләр, чамаатла гәјнајыб-гарышыр, азаддыг, гардашыг, бәрәбәрлик, сәдәт һагында сөһбәтләр апарырдылар. Бәһруз көрүрдү ки, һәсән Бәкташ Бақыја кетдикдән сонра Нахчыван тәләтүмлү вә һәјәчанлыдыр. Күчәдә, базарда о, әчнәби әскәрләринә тез-тез раст кәләр, онларын әдәли архајын, шән һәрәкәтләринә көз гојурду.

Белә күнләрин бириндә Бәһруз јенә «Нахчыван чапары» әсәрини үзәриндә ишләјирди. Мәчид онлара тәзәчә кәлмишиди, алча ағачына бөјрүндә әлләшиб, фикир ичиндә багчаја бахырды.

— Нә олуб, ај Мәчид?

— Ешитмисән, Нахчывана бөјүк бир орду кәлир.

— Нә вахт?!

— һеч ким билмир һәлә. Бақы көндәрир. Нахчыванда да тәзә һөкүмәт гурачаклар. Шура һөкүмәти. Чамаатымыз онлара јазыб кә кәлин, бизи хилас едн...

— Бас сәнин ганын нијә гарадыр?!

— Буна көрә...

— Даһа сән нијә горхурсан?!

— Нечә нијә?! Күл кими чапарлығым кедәчәк әлимдән. Тәкчә

шәклиндә чапар галачағам.

— Фикир еләмә, ај Мәчид!

— Еһ, фикирдән кечиби. Бу шәклин јаман узанды һа... Чәк, гуртар-сын кетсин дә!

«Гуртар» демәк асандыр, баша вурмаг исә чәтин. Бәһруз өзү дә ону тез битирмәк фикриндәди, анчаг јенә хәстәләнди вә Нахчыван чапары јенә јарымчыг галды. Бу хәстәлији мүддәтиндә онун әтрафын-да һәрванә кими доланан һүрнисә олды. Бәһруз көзүнү нә вахт ачыр-дыса, башы үстә әввәлләрдә олдуғу кими, ону көрүрдү. һәким Әли Мирзә Аббасовун вердији дәрманлары она вахтында ичирдир, јемәк-ичмәк вә башга хидмәтләри сүрәтлә вә сәлигә илә көрүрдү.

Һәким Әли Мирзә Аббасов икинчи дәфә кәләндә Ширәлибәј ону әввәлкиндән гат-гат бөјүк һөрмәтлә евә дә'вәт етди. Нәзакәтли, мүлә-һим, јаваш данышан бу адам бир нечә күн бундан габаг дуз-чөрәклә Гызыл Ордунун габагына чыхмыш, Ону Корус јахынлығында гаршыламышды. һамы Нахчыванда буну билирди, одур ки, Аббасовун нүфузу даһа да артмышды. Ширәлибәј Бәһрузу дигәтлә мҗәжинәдән кечи-ран һәкимә инди гәјри-ади адама бахан кими бахырды:

— Дејирсән даһа Нахчыванда сакиглик олачаг?!

— Тәкчә сакиглик јох, бәј! — дејә Аббасов мҗәжинәни дајандыр-мады, — Гајда-ганун, кәзәл шәраит, инсанлыг...

— Тәки сиз дејән кими олсун, тәки!

— Буна шәкки-шүбһә еләмә, бәј! Тәзә һөкүмәт әдәләтли һөкүмәтдир, һагтын, һәгигәтин тәрәфдарыдыр. Јохсулларын тәрәфдарыдыр. Авамлығын, чәһәләтин дүшмәнидир.

Бу сөзләр Бәһрузун үрәјиндән иди, әввәлләр Әлигулу Гәмкүсарын, Тифлисдәки достларынын, мҗәлими Јаков Николазенин, сонралар исә һәсән Бәкташнин сөһбәтләриндән белә әдәләтли дүнја һагында ешитмишиди. Инди белә дүнјанын өз торпагында, Нахчыванда бәр-гәр оладуғуну биләндә севинди, башыны галдырды һәкимин үзүнә бахды. Аббасов күлә-күлә:

— Инди јахшысан, оғлум! — деди — Он күн өзүнү мөһкәм гору-майсан. һәлә күчәјә-бачаја чыхмаг оламаз.

Бир нечә күндән сонра Бәһруз Нарынчдан мәктуб алды: «Салам, Бәһруз! Макуда бәрк дарыхырам. һәјәт бачадан башга һеч јерә чых-мырам. Макунун өзүнү белә әмәлли-башлы көрә биләммишәм. Фикрим-зикрим Нахчыванда галыб. Доғма јурдан ајрылмаг нә ағыр-мыш! Сәнин јанына кәлдијим күн Пакизәнин дә јанына кетмишим. Јадындадыр, Тифлиسدә, хәстәханадә көрдүјүмүз Пакизәнин! Вәзи-јәти јаман пис иди, ондан да никаранам, атамдан да, башга гоһумла-рымыздан да! Јекәнә тәсәллим сәнин шәкилләриндир, онлара бахан-да, өзүмү Нахчыванда һисс едирәм. Нахчыван үчүн елә дарыхышам ки, олмајан кими, бурнумун учу көјнәјир. Каш тәликлә доғма јерә гајдајадым, каш! һәләлик, Бәһруз! Умидими һәлә үзмәмишәм. Нарынч.»

Бәһруз мәктубу охујуб гуртаранда, башыны галдырды, отагын о тәрәфиндә кәдәрлә, никаранчылыгга бахан һүрнисәнин гыстанч-лыгга јанан көзләрини көрдү.

3

Бәһруз сағалды, кағыз-гәләмини көтүрүб күчәјә чыхды, Нахчыван-нын мәркәзинә јох, кәзә-кәзә Шаһаб мәһәлләсинә кәлди. «Сүдәү һәнә-нин» јанындан өтүб таныш күчә илә ирәлиләди. Бу заман Нарынчын мәктубу, кәрпич һөркүдү дарваза, дарвазанын өнүндәки ири даш үстүндә әлләшән ағ сачлы гоча, һөрүкүл Пакизә онун јадына дүшдү. Тифлиسدә, Михајловски хәстәханасында јайлығыны башындан ачыб «чәк, мәни, чәк!» чылғынчасына дедијини хатырлады. О вахт Пакиза-нин заваллы көркәминдән түкәләри биз-биз олмушду. Көрсән, инди јашајырымы, бәс гоча нечә! Сон илләр бу мәһәлләдән кечмәмишиди,

ларыны, ескизләрини, чапар Мәчидлә Нахчывандакы көрүшләрини һәмишә дөнә-дөнә бу әсәрә гаягдыгыны хатырлады. Неч хәяләнә кәлмәди ки, сакитчә бахдыгы бу чапар даһа узакларә јол кедәчәк. Москваның тарих музейиндә әбәди галачаг, һамынын — нечә һәсиян көзү гаршысында јенидән чаңланачагдыр. Индисә ону мүәллифиндә бағла неч кәс көрмүрдү, неч кәс!

5

Сәһәр гачтын гызы чәкмәк үчүн отагына апаранда, һүрнисәнин тәндирәсарин јанындан бахан көзләриндән горхду. Бу көзләрдә елә бил алов дилләри гызарырды, һәм јазыгы, һәм гызәб, һәм кин варды, бунларын бир-бирини әвәз етмәси, јахуд бирләшмәси дәһшәтли бир ифадә јарадырды. Бәһруз она тәскиналик вермәк мөгсәдилә јахынашанда, һүрнисә үзүнү чевириб узаклашды. Тәндирәсәрдән, исти очадан чыртылаты сәси, јаныг көсөв ији кәлирди, бу Бәһрузә елә хош оладу ки, бир анлыг ајаг сахлады, һүрнисә һардаса јоха чыхдыгы үчүн керәи гаягдыг гачтын гызын портретини чәкмәјә башлады.

Башы елә гарышды ки, һәр шеји унутду.

— Адын нәдир? — гыздан сорушду.

— Чүмсүн.

— Кимин вар?

— Нәнәм. Бу пајыз өлүб.

— Бәс атан, анан?!

— Атам јадыма кәлмир, чоҳдан елдән кедиб, һарададыр, билмирәм. Анам әрдәдир, башга, узак кәндә. Үч-дөрд јашым оландә апарыблар. Неч бир дөфә дә јаныма кәлмәјиб. Тәкчә нәнәм өләндә... ондә дә мән гачыб кизләндим.

Чүмсүнүн ири көзләри, галын, гара гашлары варды, дәјирми сифәтинин көзәлијинә кәлкә салаан бурну да ири иди, киши кимн кобуд, әзәләли, мөһкәм бәдәни дә, голлары да, әлләри дә! Зирәк, дири-баш, диали-дилавәр, горхмаз, үсанкар тәбиәтли бир гыза бәнзәјирди. Авшар кәндиндән кәлмиш, бу кәнддә баш верән һадисәлери, бәјин заһымлыгыны, арвадынын исә ондан да он гат пис оладугуну, нәнәсинә һәр чүрә әзаблар вердикләрини, јәгин ки, бунун нәтичәсиндә гочанын өлдүјүнү данышырды.

— Анд ичмишәм, о арвады тапыб боғачағам, көзүмлә көрмүшәм, нәнәмә нечә әзаб вериб, тәһгир едиб, ачыгланыб, неч кәс буна дөзмә!

— Бачармазан! — Бәһруз күләү — Елә билирсән, адам боғмаг асан ишдир?!

— Боғарам!

Һүрнисә бир дөфә дә олсун ичәри кирмәди, јемәк дә кәтирмәди. Бәһрузун башы бәрк гарышса да, арвадынын бу етинасызлыгыны ајуау, елә бу вахт Ширин ханым һај-күлә өзүнү ичәри атды:

— Ај Бәһруз, јенә бу һүрнисә јоха чыхыб. Сәһәрдән ахтарырам, тапа билмирәм...

Бәһруз јериндән дик галхды. Һүрнисәнин тәндирәсарин јанындан бахан көзләрини хатырлајыб һәјәчанааңды. Әл-ајага дүшдү, иши јарымчыг гојуб һәјәтә чумду — Бәлкә гоншуја кедиб?

— Неч јанда јохдур...

Һүрнисә гаягтымады.

6

Бәһруз чоҳ көтүр-гојдан сонра, Һүрнисәнин даһынча кетмәди, мө'тәбәр гоһумларыннан бирини көндәди, Һүрнисә гаягтымады. Бәһруз баша дүшүрдү ки, севмәсә дә, Һүрнисәсиз галмаг мүмкүн дејил. Бир һәфтә кечдикдән сонра бунун нечә чәтин оладугуну бир даһа ајуау.

Бир инсан кими һүрнисәјә өјрәшмишди, одур ки, өзүнә јер тапа билмирди. Бу мүддәтдә Чүмсүнүн портретини чәкиб битирди. Ахырынчы вариант көзәл алынмышды, әввәлкиләри һирсә чырмаг истәјәндә Чүмсүн ирәли атылды:

— Онлары мәнә верин!

— Нәјинә кәрәқдир?

— Јадикар сахлајачағам.

— Ахы... ахы... бекара шәкилләрдир...

— Ејби јох... верин...

— Јахшы — Бәһруз шәкилләри гыза узатды — Көтүр!

Чүмсүн јахынлашыб сулу боја илә ишләмиш ахырынчы шәклини көрәндә диксинди:

— Бој... нә гәшәнк чәкмисән мәни! — деди.

Чүмсүнүн папагы, јалыгы, сачы, үзү, бурну чанлы, көзәл вә тәби верилмишди. Бәһруз карандашла онун адыны, һансы кәнддән кәлдијини, тарихи, имзасыны јазыб шәкли көтүрүб бир кәнара гојду.

Кетмәјә јери олмадыгы үчүн Чүмсүн бир ај бу елдә галды. Бир ајдан сонра Бәһруз ингилаб комитәсиндә ишләән һәсән Бәкташинин көмәји илә она иш тапа билди вә Чүмсүн һәмишәлик ајрылыб кетди. Кедәркән өзү илә бир бағлама, бир дә сәлигә илә бүкдүјү шәкилләри апарды. Бундан сонра Ширин ханым да, Ширәлибәј дә Бәһрузун үстүнә дүшүб, Һүрнисәни керәи кәтирмәсини тәләб етдиләр. Бәһруз ипә-сапа јатмыр, инадындан дөнмүр, гызын даһынча кетмәјәчәјини сөјләјирди. Онлар Һүрнисәсиз дарыхыр, далбадал сораг көндәдир, бунларын нәтичәсиз галдыгыны көрүб дөрд-гөмә батырдылар. Ширәлибәј һәјәтдә о јан-бу јана кәзишир, Ширин ханым алаһа јалварыр, иш-күчлә башыны гатырды.

Бәһруз инди чаван бир оғланын портретини чәкирди. Өзүнә охшајан, башы папағлы, назик бығлы, боғаза гәдәр дүмәли пенчәк кејән бу оғланын санки дили јох иди, диниб данышмагы севмирди. Шәһәрин јахынлыгында олан Ејлабад кәндиндә јашајырды, бу кәнддән чоҳу гачыб кетмишди. Бәһруз онунла Ејлабад кәндинин дарвазасыны сулу боја илә чәкәркән таныш оламушду. Һәр дөфә сәһәр кәләндә ады Сәттар олан бу кәнчин учулуб дағылан дарвазанын јанында дајаныб јолуну көзләјидини көрүрдү. Бу иши тамамладыгдан сонра, үзүнү Сәттарә тутуб сорушду:

— Разы оларсан шәклини чәким?

Сәттар динмәјиб, башыны тәрпәтмәклә разылыгыны билдирди. Бәһруз күләб, әлини онун чигинә вүра-вүра, евини нишан вериб вахты мүәјјәнләшдирди. Сәттар вахтында кәлди, онун иш отагына, шәкилләрә, кағызларә марағла баха-баха Бәһрузун көстәрәдији күрсүдә әјләшди. Беләликлә, сулу боја илә Бәһруз кәнчин портретини ишләмәјә башлады.

Бәһруз Сәттары јола салыб шәһәрә чыхды, јенә гачгыналар раст кәлиб, бу силәләни давам етдирмәк һаггында дүшүндү. Нахчыванда тәзә һөкүмәтин гурулмасыны билән гачтынларын ахыны даһа да чоҳалмышды. Мәсчидин, базарын табагы диләнчиләрә јанашы, гачтынларла долмушду. Бәһруз тәләсмәдән онларын јанындан кечирди.

Базарын әтрафы һәмишәки кими гәјнајырды: кәлән, кедән, сатан, алап, гачан, ојун чыхаран, огурлајан, авараланан, тамаша едән, дилән-адамларла. Һәр дөфә гаршысына Гәдир чыхырды, инди көзүнә әјмәди, базардан өтүб гызлар булагына тәрәф кетди. Сон вахтлар АФәр дә јоха чыхмышды.

Бәһруз булағын јахынлыгында, сәринликдә әләшмәји чоҳ севирди. Булағын әтрафында чадралы гызлар көрүб, узакда дајанды. Гызлар она баха-баха пычылдашыр, күлүшүрдүләр. Онларын ағ чадралан бахан көзләринин парылтысы кедиб үрәјә чатырды. Бирдән Бәһруз диксинди, чүнки булагдан аралыда, дәрә агзында Һүрнисә

ЭПИЛОГ ЭВЭЗИ

Бәһрузун вәфатындан сонра онун адына үч мөктүб кәлди: бири Реваз Абасадзедән, бири Марија Ратиевадан, бири дә Зибадан. Бу мөктүбларын һеч бири ачылмады. Нә гәдәр ки, саг иди, онлар һурингәдә галырды, өлүмүндән сонра узун мүддәт. Ширин ханым сахлаады, сонра гызы Таһирәжә верди, Таһирә дә һәр үч мөктүбу көз бәбәжи кими горуруду. Мүһарибә илләриндә исә мүхтәлиф јерләрә көчдүкларин үчүн бу мөктүблар ачылмадан итиб батды. Бәлкә дә итмәјиб? Гардаса, кимдәсә, һансы сандыгдаса, һансы мүчрүдәсә сахланылыр?!

Илләр кечди. Бәһрузун әсәрләри топланды. Ширин ханым да һуринсә кими һәм шәкилләри, һәм дә әшјалары сәлигә сәһманла горуруб сахлајырды. Онлары музејә верәндә дөзә билмәјиб көз јашлаары ахытды. Нахчыванда јашајан мүхтәлиф адамларда Бәһрузун чохлау шәкли варды. Онлар да бу шәкилләри кәтириб музејә тәһвил вердиләр. Әлбәттә, бу јыгыланлар там дејилди. Орда-бурда итиб-батан әсәрләри һалә чоходур. Бу јахынларда музејәрдән биринә хәбәр кәлмишди ки, Тбилисидә јашајан бир гадында Бәһрузун үч әсәри вар. Бәлкә Зибадыр, бәлкә Рејһан?! Јахуд онларын гоһумлары, достлары, танышлары?! Даһа сәс чыхмады. Бәлкә нә вахтса јенидән бизә хәбәр кәндәрәчөкләр, ким билир? Бәлкә Түркијәдә Зија бәјдән шәкилләри баһа гијмәтә алан адам һардаса онлары јенидән һәјатә, инсанларә гәјтарачаг! Бәс Әкбәр бәјин, Нарынчын, Чәфәргулу ханын, Кәлбәли ханын, Чүм-сүнүн, Сәттарын, онларла башга адамларын апардыгы әсәрләр һанга?

Бәһрузун институт јолдашларындан Ладо Гудиашвили, Михаил Чиатурели мәшһур олублар: бири рәссам кими, о бири кино режиссор кими. Реваз Абасадзә Бәһрузун өзү кими һәјатдан тез көчдү. Кетован Мағалашвили халг рәссамы кими Күрчүстанда шөһрәт тапыб. Хәлид Мусајев исә дедији кими әввәл Парисә, сонра Америкаја кетди. Узун мүддәт бу торпагда јашады, орда да дүнја илә видалашды. Бәһрузун достларындан Ладоја, Аршака, Маријаја, Ревазә вә башгаларына андрәсмләри бизим музејә тарихи сәнәд кими, хатирә кими јашајыр.

Бәһруз һаггында китаблар да чыхды, хатирәләр дә јазылды. Бу хатирәләрдән бирини јазан Адил Газыјевдир. Адил, Бәһрузун апардыгы рәсм дәрнәјинин ән фәал үзвү иди. Адил онун кими рәссам оладу. Кәрим Кәримовун «Бәһруз Кәнкәрли» китабыны редактә етди. Өмрүнүн сонуна кими мүәллимини унутмады.

Нахчыван инди дәјишиб, мүасир, көзәл шәһәр олуб. Гәдим абидәләр јенә дурур. Узагдакы дағлар да нечә вардыса еләчәдир. Нә гәдәр ки, бу абидәләр вар, нә гәдәр ки, узегдакы дағлар вар, Бәһруз Кәнкәрлинин әсәрләри дә о гәдәр јашајачагдыр.

Алча ағачы гуруса да, Бәһрузун јашадыгы һәјәтдә илләр боју һејкәл кими галмышды. Ону көкүндән гопарыб атмаға һеч кәсин әли кәлмирди. Гәрибә бир шәклә дөнмүшдү. Гупгуру будағлар бир-биринә долашыб киминсә һәсрәтини чөкән бир адам кими сыхыламыш, бузүш-мүш, мәзун бир көркәм алмышды. Тәбиәтин јаратдыгы етүдә чеврилмишди. Дејирләр ки, бу ағач сон илләрә гәдәр һәмин һәјәтдә дурурау.

Тәәссүф етмәјә дәјмәз, чүнки алча ағачы инди јох олса да, Бәһрузун әсәрләриндән бириндә әбәди јашајыр!

ПОЕЗИЈА

ПАША ГӘЛБИНУР

МӘНИМ ӨЗ КҮНАҢЫМ АЗ ДЕЈИЛ, АЛЛАҢ

(Т.Нориманбәјовун «Јајларга» рәсми).

Ғашларын ғиләкәтәдир
Учун әјмә, күнаһдыр.
Шушаја думан кәлсә,
Бил ки, мән чөкән аһдыр.

...Бүјнузлар ғыврылыб иланлар сајаг,
Иланлар горујур бу гочу куја.
Бүјнузлар ғыврылыб сағанаг олуб,
Бу гоч ејнәк тахыб бахыр дүнјаја...

Күнәши нар кими сыхыбды дүнја
Бу Чыдыр дүзүнә, булаг көзүнә.
Мәним өз «күнаһым» аз дејил, Аллаһ!
Мән гәбир газмышам өзүм-өзүмә...

Күнәши сыхыблар ота, халыја,
Халылар ғызарыр, отлар «ғанајыр».
...Тәкәрләр, тәкәрләр бојанмыр, ахы.
Тәкәрләр, тәкәрләр күнләри сајыр.

Самовар гәјнајыр, чајды дәм олан,
Дәм алып, нискили артыг елә бил.
О чајын нискили үздә хал кими
Фикрими өзүнә, өзүнә чөкир...

О гадын гу кими — гара гу кими,
Исламмыр күнәшин нар јағышында.
О ғызса күләјшә нар дилимиди,
Әлләри, гојнунда чатма ғышында.

Бу гоч отлајасы, кәсиләсиди
Бу гочу кәсәчәк әлләр көрүнмүр.
Ушағын көзләри нар киләсиди
Көзләри јол чөкир... јоллар көрүнмүр.